SAMBANDHA BHASHYA VARTHIKA

(Under the Project of Content Generation with a view to develop
E-Databank, E-Learning and E-Sources of Sanskrit Text.)

Chief Director
Prof. Radha Vallabh Tripathi
Vice Chancellor

Director
Prof. K. T. Madhavan
Principal, Rashtriya Sanskrit Sansthan, Guruvayoor Campus

National Co-ordinator
Dr. Shukla Mukherjee
Project Officer
(RSKS,New Delhi)

Co-ordinator
Dr. R. Prathiba

Asst. Co-ordinator
Dr. S. Subrahmanya Sarma
Department of Advaita Vedanta
Rashtriya Sanskrit Sansthan,
(Deemed University)
Guruvayoor Campus, Puranattukara

संबन्धभाष्यवार्त्तिकम्

भारतसर्वकारस्य योजना (Content Generation with a view to develop E-Databank, E-Learning and E-Sources of Sanskrit Text.)

प्रधाननिदेशकः

आचार्य राधावल्लभत्रिपाठी
कुलपतिः

निदेशकः

आचार्य के. टि. माधवः
प्राचार्यः, गुरुवायूर् परिसरः

राष्ट्रियसंयोजिका

डा. शुक्लामुखर्जी
परियोजनाधिकारी
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थानम्, नवदेहली

प्रधानसंयोजिका

डा. आर्. प्रतिभा
परिसरअद्वैदवेदान्तविभागाध्यक्षः, गुरुवायूर् परिसरः

उपसंयोजकः

डा. एस्. सुब्रह्मण्यशर्मा
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थानम्,
(मानित विश्वविद्यालयः)
गुरुवायूर् परिसरः पुरनाट्टुकरा।

आमुखम्

अद्वैतवेदान्तशास्त्रनभोमण्डले वार्तिककार इति प्रसिद्धो भवति सुरेश्वराचार्यः। अयं सुरेश्वराचार्यः शंकरभगवात्पादानां चतुर्षु प्रधानशिष्येषु अन्यतमः। प्राचीनेषु शंकरदिग्विजयादिषु ग्रन्थेषु सुरेश्वराचार्यः पूर्वाश्रमे प्रसिद्धःपूर्वमीमांसकः मण्डनमिश्र आसीदिति प्रतिपादितम्। शंकराचार्येण वादविवादे पराजितः मण्डनमिश्रः सन्यासाश्रमं स्वीकृत्य सुरेश्वराचार्य इति नामान्तरं स्वीकृतावान् इति प्रसिद्धमस्ति। किन्तु आधुनिका इतिहासविदः मण्डनमिश्रः शंकरपूर्वकालिकः प्रसिद्धपूर्वमीमांसकः, सुरेश्वराचार्यस्तु शंकराचार्यशिष्येषु प्रमुखः इति। अयमेव सुरेश्वराचार्यः श्रृंगेरी शारदापीठस्य प्रथममठाधिपतिरासीत्। सुरेश्वराचार्येण नैके ग्रन्थतल्लजाः विरचिताः। तेषु प्रधानाः - तैत्तिरीयोपनिषद् भाष्यवार्तिकम्, नैष्कर्म्यसिद्धिः, पंचीकरणवार्तिकम्, वृहदारण्यकोपनिषद् भाष्यवार्तिकम्, विधिविवेकः, मानसोल्लासः, वार्तिकसार इत्यादयः।

‘उक्तानुक्तदुरुक्तानां चिन्ता यत्र प्रवर्तते।
तं ग्रन्थं वार्तिकं प्राहुः वार्तिकज्ञाः मनीषिणः।।”
इति वार्तिकलक्षणं सुरेश्वराचार्यविरचितेषु वार्तिकेषु सम्यग् युज्यन्ते।

सुरेश्वराचार्यस्य महद् योगदानं भवति आभासवादः। जीवेश्वरस्वरूपनिरूपणस्थले अयमाभासवादः अतीव प्रधानः। इदं संबन्धभाष्यवार्तिकं बृहदारण्यकोपनिषद् भाष्यवार्तिकस्य आमुखरूपं भवति। बृहदारण्यकोपनिषदि तस्य भाष्ये च सर्वेषामपि अद्वैतसिद्धान्तानां परामर्शोऽस्ति। इदं संबन्धभाष्यवार्तिकं बृहदारण्यकोपनिषद् भाष्यवार्तिकस्य आमुखं चेदपि अद्वैतशास्त्रोक्तानां सर्वेषां सिद्धान्तानां तत्र प्रतिपादनमस्ति। केवलं संबन्धभाष्यवार्तिकाध्ययनेन अद्वैतवेदान्तशास्त्रं पूर्णतया अवगन्तुं शक्यते।

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानेन अयं प्रोजक्ट् पद्धतिः इदंप्रथमतया विविधपरिसरेषु आयोज्यन्ते। तत्र गुरुवायूर् परिसरस्य कृते अद्वैतवेदान्ते ब्रह्मसूत्रशांकरभाष्यं तथा शंकराचार्यभिन्नैराचार्यैः विरचिताः पाठ्यग्रन्थाः च निर्दिष्टमस्ति। एतच्च राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य मानितविश्वविद्यालयस्य कुलपतीनाम् आचार्याणां **राधावल्लभत्रिपाठिमहोदयानां** कृपया असीमानुग्रहेण प्राप्तमिति तेभ्यः मुख्यसंपादकेभ्यः कृतज्ञताकुसुमानि समर्पयामः। एवं राष्ट्रियसंयोजिकाभ्यः **डा. शुक्लामुखर्जिमहोदयाभ्यः** हार्दिकं धन्यवादं समर्पयामि। महता उत्साहेन, विघ्ननिवारणेन च अस्माकं प्रोत्साहनं दत्तवद्भ्यः परिसरप्राचार्येभ्यः **प्रो.के.टि.माधवमहोदयेभ्यः** हार्दिकं धन्यवादं निवेदयामि।

गुरुवायूर् परिसरीयाद्वैतवेदान्तविभागीयानां तथा शोधसहायिकयोः च अनवरतपरिश्रमेण टंकणकर्मणि संभावितदोषदूरीकरणेन परियोजनेयं साधु निवृत्तेति तेषां डा.एस्.सुब्रह्मण्यशर्मा, श्री.कृष्णन्.के.वी. (संविद्व्याख्याता), श्री.अरुणकुमार्.बी.(संविद्व्याख्याता), डा.ललिता चन्द्रन्, डा. विजयलक्ष्मी राधाकृष्णन् च सविनयं धन्यवादं प्रकटयामि। टंकणकर्म सम्यक् कृतवती श्रीमती.रञ्जिता.आर्.नायर् महोदयायै च कृतज्ञतां प्रकटयामि।

इति सहृदयविधेया

डा. प्रतिभा. आर्.

अद्वैतवेदान्तविभागाध्यक्षा।

स्वाविद्याविभवप्रसूतविपुलद्वैतप्रपञ्चाहित-
स्पष्टभ्रान्तितिरोहितात्ममतयो यं भागशो मन्वते ।
निर्भागं सकलाभिधानमननव्यापारदूरस्थितं
वन्दे नन्दितविश्वमव्ययमजं भक्त्या तमेकं विभुम् ।। (१)

यां काण्वोपनिषच्छलेन सकलाम्नायार्थसंशोधिनीं
संचक्रुर्गुरवोऽनुवृत्तगुरवो वृत्तिं सतां शान्तये ।
अर्थाविष्करणं कुतार्किककृताशङ्कासमुच्छित्तये
तस्या न्यायसमाश्रितेन वचसा प्रक्रम्यते लेशतः ।। (२)

अत्र चोपनिषच्छब्दो ब्रह्मविद्यैकगोचरः ।
तत्रैव चास्य सद्भावादभिधार्थस्य, तत् कुतः ।। (३)

उपोपसर्गः सामीप्ये तत्प्रतीचि समाप्यते ।
त्रिविधस्य सदर्थस्य निशब्दोऽपि विशेषणम् ।। (४)

उपनीयेममात्मनं ब्रह्मापास्तद्वयं यतः ।
निहन्त्यविद्यां तज्जञ्च तस्मादुपनिषद्भवेत् ।। (५)

निहत्यानर्थमूलं स्वाविद्यां प्रत्यक्तया परम् ।
गमयत्यस्तसंभेदमतो वोपनिषद्भवेत् ।। (६)

प्रवृत्तिहेतून्निश्शेषान् तन्मूलोच्छेदकत्वतः ।
यतोऽवसादयेद्विद्या तस्मादुपनिषन्मता ।। (७)

यथोक्तविद्याबोधित्वात् ग्रन्थोऽपि तदभेदतः ।
भवेदुपनिषन्नामा लाङ्गलं जीवनं यथा ।। (८)

अरण्याध्ययनाच्चैतदारण्यकमितीर्यते ।
वृहत्त्वात् ग्रन्थतोऽर्थाच्च बृहदारण्यकं मतम् ।। (९)

इत्यादिनामव्युत्पत्तिच्छझ्मना प्रकृतोचितम् ।
सर्वोपनिषदामाह मुक्तिमात्रं प्रयोजनम् ।। (१०)

मिथो विरोधसिद्ध्यर्थं कर्मज्ञानाधिकारिणोः ।
संसारव्याविवृत्सुभ्यः इत्युक्तिं भाष्यकृज्जगौ ।। (११)

त्यक्ताशेषक्रियस्यैव संसारं प्रजिहासतः ।
जिज्ञासोरेव चैकात्म्यं त्रय्यन्तेष्वधिकारिता ।। (१२)

एतमेवेति च तथा प्रत्यग्याथात्म्यवित्तये ।
सर्वकर्मत्यजं प्राह श्रुतिर्विद्याधिकारिणम् ।। (१३)

प्रत्यग्विविदिषासिद्ध्यै वेदानुवचनादयः ।
विद्यावाप्त्यै तु तत्त्यागः ईप्सन्तीति श्रुतेर्बलात् ।। (१४)

उक्ताधिकारविषयप्रतिपत्त्यर्थमीरितम् ।
संसारहेत्विति वचः स्फुटन्यायेपबृंहितम् ।। (१५)

ऐकात्म्यविषयान्नान्यो वेदान्तवचसां यतः ।
लभ्यते विषयः कश्चित् तद्धीस्तस्मात्तमोऽपनुत् ।। (१६)

संसारकारणाविद्याध्वंसकृज्ज्ञानलब्धये ।
प्रारब्धेयं प्रयत्नेन वेदान्तोपनिषत्परा ।। (१७)

प्रत्यग्याथात्म्यधीरेव प्रत्यगज्ञानहानिकृत् ।
सा चात्मोत्पत्तितो नान्यत् ध्वान्तध्वस्तावपेक्षते ।। (१८)

साधनञ्चाधिकारी च कर्मविज्ञानकाण्डयोः ।
मिथो विरोधतः सिद्धावधुना तत्र चोद्यते ।। (१९)

नन्वभ्युदयवन्मुक्तिं गृह्णीमो विधिलक्षणाम् ।
कार्यं विना नाधिकारी नापीज्याफलसंगमः ।। (२०)

लभ्यते लौकिकोऽपीह, किमङ्गागमसंश्रयः ।
विधिलक्षणसिद्ध्यर्थं सन्ति वाक्यानि च श्रुतौ ।। (२१)

कुर्वीत क्रतुमित्यादिर्विधिरभ्युदये यथा ।
उपासीतेति च तथा मुक्तावपि समीक्ष्यते ।। (२२)

नाभ्युदयस्य मुक्तेश्च साध्यासाध्यध्रुवाध्रुव- ।
वैलक्षण्यान्न युक्तेयं तुल्यसाधनता तयोः ।। (२३)

'अन्यच्छ्रेयोऽन्यदुतैव प्रेयस्ते उभे नानार्थे पुरुषं सिनीतः ।
तयोः श्रेय आददानस्य साधु भवति हीयतेऽर्थात् य उ प्रेयो वृणीते' ।। (२४)

'परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नस्त्यकृतः कृतेन ।
तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ।। (२५)

नन्वभ्युदयवत्साध्या मुक्तिरप्राप्तरूपतः ।
नैवं, साध्यापि नो मुक्तिर्नत्वभ्युदयवद्यतः ।। (२६)

स्वतो मुक्तान्तरायस्य तमसो विद्यया हतेः ।
तत्कैवल्यमतः साध्यमुपचारात् प्रचक्षते ।। (२७)

चिकित्सयेव संप्राप्यं स्वास्थ्यं रोगार्दितस्य तु ।
आत्माविद्याहतेर्बोधात् तत्कैवल्यमवाप्यते ।। (२८)

ब्रह्म वा इदमित्यादिर्ब्रह्मैवेति तथा श्रुतिः।
सुषुप्तनरवत् श्रुत्या बोध्योऽतोऽयं न कार्यते ।। (२९)

किमत्र विधिना कार्यमनृतन्त्रत्वहेतुतः ।
श्रुतोऽप्यनर्थकोऽत्र स्यात् विध्यर्थासंभवत्वतः ।। (३०)

यच्चास्यासति कर्तव्ये नाधिकारी निरूप्यते ।
तदप्यशेषतश्चोद्यमूर्ध्वमुन्मूलयिष्यते ।। (३१)

पर आहात्मनः स्वास्थ्यं श्रेयो यद्यभिवाञ्छसि ।
कर्मभ्य एव तत्सिद्ध्येत् श्रुतत्वात्कर्मणः श्रुतौ ।। (३२)

श्रुतौ स्मृतौ च विहितं कर्मैव श्रूयते यतः ।
न च कर्मातिरेकेण मुक्त्यभ्युदयसाधनम् ।। (३३)

यत्नतो न्यायतः किञ्चित् पश्यामो वेदचक्षुषा ।
निषेधविधिमात्रत्वाद्वेदार्थस्येह सर्वतः ।। (३४)

ननु श्रुतौ पुरोक्तानि वाक्यानि बहुशो मया ।
अविधायित्वतस्तेषां न न्याय्यं भवतोदितम् ।। (३५)

आम्नायस्य क्रियार्थत्वात् विधिनेति च सूत्रणात् ।
विधिशेषतया तेषामेकवाक्यत्वसंभवे ।। (३६)

वचसामाक्रियार्थानां वाक्यभेदप्रकल्पना ।
गुर्वी स्यात्, ननु कैवल्यं फलं नित्यमिहेष्यते ।। (३७)

कथं नित्यं भवेत् तन्नो यदि स्यात्कर्मणः फलम् ।
कर्मोत्थं न यतः किञ्चित् ध्रुव जगति वीक्ष्यते ।। (३८)

तत् साधनेन चावश्यं भवितव्यमतो भवेत् ।
पारिशेष्यादिह ज्ञानं वेदान्तेषु प्रसिद्धितः ।। (३९)

नैवं क्रियाभ्य एव स्यात् मुक्तेः सिद्धत्वहेतुतः।
कुतः क्रियाभ्यः सिद्धिश्चेत्, श्रृणु तद्भण्यते यतः ।। (४०)

निषिद्धकाम्ययोस्त्यागात् कर्मणोर्नित्यकर्मणः ।
करणात्प्रत्यवायस्य हतेर्भोगेन च क्षयात् ।। (४१)

शरीराम्भकस्यैवं मुक्तिः सिद्धान्तरात्मनः ।
विनाप्यैकात्म्यसंबोधात् कर्मणैवोक्तवर्त्मना ।। (४२)

ननु चात्मावबोधस्य निचाय्येति फलं श्रुतम् ।
ब्रह्म वेदेति च तथा, नैवं तस्यार्थवादतः ।। (४३)

फलोक्तेरर्थवादत्वं द्रव्यसंस्कारकर्मसु ।
सर्वत्र दर्शनाच्छास्त्रे पर्णमय्यां फलोक्तिवत् ।। (४४)

आत्मनः कर्मशेषात्वात् तद्धियः कर्मशेषता ।
विधिं त्वयानिच्छतापि ह्यभ्युपेयार्थवादता ।। (४५)

नैवं, तद्धेतुतद्रुपविरोधादितरेतरम् ।
मुक्त्यभ्युदययोस्तस्मान्न सम्यग् भवतोदितम् ।। (४६)

स्वरूपेऽवस्थितिर्मुक्तिरात्मनो भवतोच्यते ।
काम्यादिवर्जनादिभ्यः तस्याः सिद्धिश्च वर्ण्यते ।। (४७)

तत्रात्मा किं स्वरूपे प्राक् न स्थितो येन तत्स्थितौ ।
हेतुं व्यपेक्षते यत्नात्, स्वरूपं हि न तद्भवेत् ।। (४८)

स्वतोऽनवस्थितो यत्र हेतुना स्थाप्यते वलात् ।
अथावस्थित एवायं, किमर्थं हेतुमार्गणम् ।। (४९)

कैवल्येऽपि तत्सक्तेरनिर्मोक्षः प्रसज्यते।
अतो निषिद्धकाम्यादिवर्जनान्नात्ममुक्तता ।। (५०)

विषयाभ्यासजास्वास्थ्यनुत्त्यर्थमिति चेन्मतम् ।
स तु विषयसंपर्कः कस्माद्भवति कारणात् ।। (५१)

अकस्माद्भवतः सक्तेर्मुक्तावप्यनिषेधतः ।
अनिर्मोक्षप्रसक्तिर्वः तथा सति समापतेत् ।। (५२)

धर्माधर्मनिमित्तश्चेत्, किं पुनर्धर्मपातके ।
अप्यसङ्गस्वभावस्य संपर्कं कुरुतो बलात् ।। (५३)

भल्लातकाङ्कवद्वस्त्रे, न हि लोके स्फुरन्नपि ।
कुशलोऽपि कुलालः सन्नघटादिस्वभावकम् ।। (५४)

मृद्वत् व्योम घटीकुर्यात् मरुद्वाग्नेश्च शीतताम् ।
आत्मा कर्त्रादिरूपश्चेत्, मा काङ्क्षीस्तर्हि मुक्तताम् ।। (५५)

न हि स्वभावो भावानां व्यावर्त्येतौष्ण्यवद्रवेः ।
स्वभावाद्विनिवृत्तोऽर्थो निस्स्वभावः खपुष्पवत् ।। (५६)

नाविनश्यन् यतो वह्निर्व्यावर्त्येतौष्ण्यतः क्वचित् ।
न च कर्त्राद्यनिर्मुक्तौ मुक्तिः संभाव्यतेऽन्यतः ।। (५७)

ननु कर्तृत्वभोक्तृत्वकार्यमेवात्मसंसृतिः ।
न तु तच्छक्तिरित्येवं शक्तिमात्रतया स्थितौ ।। (५८)

सर्वानर्थविनिर्मुक्तेरुपपन्नात्ममुक्तता ।
मैवं, भेदे तथाऽभेदे दोषः स्याच्छक्तिकार्ययोः ।। (५९)

शक्तितत्कार्ययोर्यस्मात् व्यतिरेको न विद्यते ।
नियमासंभवः प्रापत् व्यतिरेकस्तयोर्यदि ।। (६०)

कार्यकारणता न स्यात् स्वतो भेदेन सिद्धयोः ।
अभेदे च तयोरैक्यात् कार्यकारणता कुतः ।। (६१)

नाकुर्वत्कारणं दृष्टं कार्यञ्चाक्रियमाणकम् ।
अथाभेदस्तयोरिष्टः, कार्यध्वस्तौ प्रसज्यते ।। (६२)

तच्छक्तेरपि विध्वंसः तयोरव्यतिरेकतः ।
शक्तिस्वरूपहाने च शक्तिमद्रूपनिह्नुतिः ।। (६३)

तयोरव्यतिरेकत्वात् स एवायात्यनीप्सितः ।
निरात्मवादः पूर्वोक्तः, तस्मान्नैवं प्रकल्पयेत् ।। (६४)

मतं कार्यानभिव्यक्तिर्निमित्तासंभवाद्यदि ।
शक्तेरिति, न तद्युक्तं शक्तितद्धेतुसंभवात् ।। (६५)

शक्तिरूपेण संबन्धो निमित्तानामपीष्यते ।
नैमित्तिकैरिति ततो वह्न्यौष्ण्यादिसमानता ।। (६६)

कार्यस्य शक्तितन्त्रत्वे सर्वदा कारणस्थितेः।
कार्योत्पत्तिः सदैव स्यात् निदाघे घर्मवद्यतः ।। (६७)

तथैव शक्त्यतन्त्रत्वेऽप्येष दोषो यतो भवेत् ।
सदा कार्यं न जायेत कारणासंभवात्सदा ।। (६८)

निदाघे शीतवत् यस्मादतोऽसम्यगिदं वचः ।
निष्कारणस्य चोद्भूतौ कार्यजन्म सदा भवेत् ।। (६९)

कार्यता वा कुतोऽस्य स्यात् न चेत्कारणतन्त्रता ।
न च शक्यं प्रतिज्ञातुं जन्मारभ्याऽऽमृतेर्नृभिः ।। (७०)

निषिद्धकाम्यकर्मादिवर्जनं निपुणैरपि ।
सूक्ष्मापराधसंदृष्टेरतियत्नवतामपि ।। (७१)

संशयस्तु भवत्येव पक्षासिद्धिस्तु तावता ।
अथ चेन्मोक्ष्यते सोऽत्र यस्य संपत्स्यते तथा ।। (७२)

त्वदुक्तेर्नैतदेवं स्यादवक्तव्यत्वहेतुतः ।
निश्चितं साधनं वाच्यं ज्ञानं निःश्रेयसं प्रति ।। (७३)

न तु यादृच्छिकी सिद्धिर्वक्तव्येह विपश्चिता ।
देवगोचर एवैषः न तु मानुषगोचरः ।। (७४)

सहकर्त्री भवेच्छक्तिरिति न्यायाद्भवेद्यदि ।
मनुष्यगोचरोऽपीति, नाख्यातासंभवात्तथा।। (७५)

मुक्त्यर्थी न हि काम्यादि वर्जयेदिति चोदना।
अस्ति वेदे क्वचित्, येन शक्तेर्विध्येकदेशता ।। (७६)

काम्यादिवर्जनं त्वेतत् स्वमतिप्रभवं यतः ।
नातः शक्तेस्तदंशत्वं कथञ्चिदपि युज्यते ।। (७७)

नित्यादिकरणान्नापि काम्यादेश्चापि वर्जनात् ।
श्रेयः संभाव्यते विद्यानिष्फलत्वप्रसङ्गतः ।। (७८)

काम्यात् स्वर्गादिकं मा भूदक्रियायां तदुद्भवम् ।
अर्थान्तरात् स्वभावाद्वा भवन्न तु निवार्यते ।। (७९)

अन्यतो भवने मानं न चेदस्त्विह संशयः ।
एतावतापि पक्षस्ते प्रतिबद्धो न सिद्ध्यति ।। (८०)

अथैतयोरिति तथा चोदनार्थातिलङ्घिनाम् ।
सुखदुःखादिसंदृष्टेर्न चाप्यस्तीह संशयः ।। (८१)

नित्यस्याकरणे दोषः तत्क्रियायां न यद्यपि ।
अन्यतोऽसौ स्वभावाद्वा न तु मानेन वार्यते ।। (८२)

नित्यादेः फलमिष्टं चेदुपात्तदुरितक्षयः ।
तथाप्यागामिदोषेष्वाशङ्का पूर्ववदुद्भवेत् ।। (८३)

अनभीष्टफलानां च दुरितत्वात् क्षयो भवेत् ।
नत्वाभ्युदयिकानां स्यादभीष्टत्वात् क्षयस्तव ।। (८४)

सर्वेषां दुष्टता चेत् स्यात् न विधानाददुष्टता ।
नापि श्येनादितुल्यत्वं फलदोषेण दुष्टता ।। (८५)

ऐकात्म्यज्ञानतश्चेत् स्यात्, व्यर्था कर्मप्रधानता ।
ग्रधानत्वं च विद्यायास्तमेतमिति दर्शितम् ।। (८६)

तत उक्तेन मार्गेण कर्तृसंस्कारकारिणाम् ।
ऐकात्म्यज्ञानतात्पर्यं कर्मणामिति निश्चितम् ।। (८७)

तेन निस्सारतां बुद्ध्वा कर्मणां वेदतत्त्ववित् ।
ऐकात्म्यज्ञानमन्वेति तपोमुषितकल्मषः ।। (८८)

यस्तु जन्मान्तराभ्यासात् क्षपिताशेषकल्मषः ।
आदावेवाधिकारी स पुनः कर्म न वीक्षते ।। (८९)

विरक्तस्य तु जिज्ञासोर्मानान्नान्यव्यपेक्षणम् ।
कर्मापेक्षा हि साध्येऽर्थे, सिद्धेऽर्थे तदनर्थकम् ।। (९०)

वामदेवस्य मैत्रेय्या गार्ग्याश्चैव समञ्जसम् ।
दर्शनं, ब्रह्मचर्यादेस्तथा प्राव्राज्यशासनात् ।। (९१)

इष्टापूर्तादिहेतूनामानन्त्यात् स्वर्गसिद्धये ।
हेत्वन्तरासंभवोऽतो दुर्ज्ञानः संभवाद्भवेत् ।। (९२)

एवं निषिद्धवाक्येषु यथोक्तं न्यायमादिशेत् ।
नित्यकर्मवचस्स्वेवं नातो मुक्तिविनिश्चयः ।। (९३)

अनेकजन्मोपात्तस्य पुण्यापुण्यस्य कर्मणः ।
अनन्तदेहहेतोश्च विप्रघातस्य संभवात् ।। (९४)

ततश्शेषेण वचनात् तथा तद्य इहेत्यतः ।
अनारब्धफलेहानां गम्यते संस्थितिस्ततः ।। (९५)

फलं नित्यस्य नापीह दुरितक्षयमात्रकम् ।
फलान्तरश्रुतेः साक्षात् तद्यथाम्रस्मृतेस्तथा ।। (९६)

आम्रे निमित इत्यादि ह्यापस्तम्बस्मृतेर्वचः ।
फलवत्त्वं समाचष्टे नित्यानामपि कर्मणाम् ।। (९७)

उक्तमेव तु संशीताविyं त्वत्र विनिश्चितिः ।
कार्यमारभते शक्तिः यत्किञ्चेह व्यवस्थिता ।। (९८)

यस्मादसति कार्येऽसौ शक्तिरेव न सिद्ध्यति ।
कार्यकारणयोः सिद्धिरन्योन्याव्यतिरेकतः ।। (९९)

कर्तृभोक्तृस्वरूपेऽतो ह्यभ्युपेतेऽन्तरात्मनि ।
न मुक्त्याशास्ति पूर्वोक्तन्यायमार्गसमाश्रयात् ।। (१००)

सापराधत्वतो मुक्तिः संदिग्धैव प्रसज्यते ।
द्विजातीनां खरादेस्तु त्वदुक्त्या स्यादसंशयम् ।। (१०१)

ननूक्तं कर्मशेषत्वमात्मनो यागकर्तृता ।
नैतदेवं, यतो नैतत्कर्माङ्गं ज्ञानमिष्यते ।। (१०२)

कर्तृत्वमात्मनः सिद्धं यतोऽन्यत्रापि यागतः ।
निश्शेषकर्मकारित्वात् तस्मादुक्तमपेशलम् ।। (१०३)

न ह्यात्मज्ञानविरहात् कर्म कर्तुं न शक्यते ।
पर्णज्ञानमृते यद्वत् जुहूर्लातुं न शक्यते ।। (१०४)

देहान्तराभिसंबन्धी नन्वात्मास्तीत्यजानतः ।
विवेकिनो न युक्तेयं प्रवृत्तिः पारलौकिकी ।। (१०५)

एवं तर्हि न कर्माङ्गं कर्तुश्चेष्टैकहेतुतः ।
फलार्थिवन्न च ज्ञानं क्रियाङ्गत्वेन चोदितम् ।। (१०६)

नन्वेवमपि सिद्धः स्यात् प्रवेशः सर्वकर्मसु।
आत्मज्ञानस्य सामर्थ्यात् न नाम विधिसंश्रयात् ।। (१०७)

नैतदेवमविज्ञाततत्त्वस्यैवेह कर्मसु ।
अनात्मार्थविशिष्टस्य ह्यधिकारित्वहेतुतः ।। (१०८)

स्वरूप आत्मनः स्थानमाहुर्निःश्रेयसं बुधाः ।
ततोऽन्येनाभिसंबन्ध आत्मनोऽज्ञानहेतुकः ।। (१०९)

आगन्त्वनात्मरूपं तत् स्वसंवित्त्यैव गम्यताम् ।
नातोऽवाप्तपुमर्थस्य स्वरूपावस्थितस्य तु ।। (११०)

कर्तृभोक्त्रादिरूपत्वं प्रत्यगज्ञानतोऽन्यतः ।
कर्म तत्फलभोगश्च बाह्यानि करणानि च ।। (१११)

ततोऽपि बाह्यो देहश्च जातिस्तत्समवायिनी ।
जरामरणजन्मानि देहाधिकरणानि च ।। (११२)

दारपुत्रधनादीनि देहबाह्यानि यानि च ।
कर्माधिकारहेतूनि स्वतो ह्यनधिकारिणः ।। (११३)

अभिन्नस्यात्मनो मोहाद् भेदकानीति मन्वते ।
विशेषणं स्वरूपं वा नान्योऽन्यस्य स्वतो यतः ।। (११४)

लोके दृष्टं विनाऽविद्यां, मोहाद्दृष्टं तु सर्वतः ।
चोरोऽसौ मामभिप्रैतीत्येवं चोरविशेषणम् ।। (११५)

स्थाणुं संभावयत्यज्ञो न तु दृष्टं तमो विना ।
नन्वविद्यामृतेऽप्यन्यत् दृष्टमन्यविशेषणम् ।। (११६)

औपगवो नृपहयस्तथा श्येनचिदादयः ।
नैतदेवं, यतस्तत्र नैवं प्रत्यक्तयेष्यते ।
अन्येनान्यस्य संबन्धः कृशोऽहमितिवत् क्वचित् ।। (११७)

उपग्वादिर्हि पित्रादिः प्रकृत्यर्थो विशेषणम्।
भिन्नस्यौपगवापत्यप्रत्ययार्थस्य गम्यते ।। (११८)

नैवं कर्त्रादिदेहान्तान् जात्यादीन्देहगांस्तथा।
व्यतिरेकतया कश्चिद्विशिनष्टीह मानवः ।। (११९)

यत आत्मतयैवैतैर्विशिनष्ट्यविशेषणम् ।
करोम्यन्धो द्विजो बालो दग्धश्छिन्नोऽहमित्यपि ।। (१२०)

नाविद्यामन्तरेणैषां विशेषणविशेष्यता।
इयमेवात्मनो ज्ञेया कर्माधिकृतिकारणम् ।। (१२१)

अधिक्रियन्ते येनैते बृहस्पतिसवादिषु।
अतोऽनवगतैकात्म्यकर्माधिकृतिहेतुतः ।। (१२२)

श्रुत्यादिमानप्रमितप्रत्यग्याथात्म्यनिष्ठितम् ।
सर्वकर्मसमुच्छेदि ज्ञानं वेदान्तमानजम् ।। (१२३)

तन्मूलाज्ञानघातित्वात् ज्ञानस्येह प्रसिद्धितः ।। (१२४)

न तु प्रवर्तकं, तस्मान्नार्थवादत्वसंभवः ।
फलोक्तेः, पर्णमय्यां तु युज्यते कर्मशेषतः ।। (१२५)

यत्त्वचोदि त्वयापीयमभ्युपेयार्थवादता ।
अनिच्छतापि विध्यर्थमत्र प्रतिविधीयते ।। (१२६)

इच्छाम्येवार्थवादत्वं वचसोऽन्यपरत्वतः ।
यथाश्रुतार्थवादित्वात् नत्वभूतार्थवादता ।। (१२७)

इज्येते स्वर्गलोकाय दर्शादर्शौ यथा तथा ।
न त्वभूतार्थवादित्वं पापश्लोकाश्रुतेर्यथा ।। (१२८)

कुतः प्राप्तं फलमिति, प्रत्यक्षं ह्यात्मधीफलम् ।
यतोऽवागम्यते तेन ज्ञानं कर्म न ढौकते ।। (१२९)

प्रवृत्तेः प्रतिकूलत्वात् मुक्तिं प्रति विरोधतः ।
मुमुक्षोरधिकारोऽतो निवृत्तौ सर्वकर्मणाम् ।। (१३०)

प्रवृत्तिहेतुप्रध्वस्तेर्न प्रवृत्तौ कथञ्चन।
नाभिप्रेतपुरप्राप्तिसमर्थं सुगमं शिवम् ।। (१३१)

वारिपथ्योदनोपेतं सर्वानर्थविवर्जितम् ।
प्राप्तं मार्गं समुत्सृज्य तद्विरुद्धेन वर्त्मना।
यियासति सुधीः कश्चित् यथा भ्रान्तोऽध्वगस्तथा ।। (१३२)

तथाविद्योत्थकर्त्रादिधर्मशून्यमविक्रियम् ।
अक्रियाकारकं ज्ञात्वा निश्शेषपुरुषार्थदम् ।। (१३३)

आत्मप्रत्ययमागम्यञ्चात्मानं देवमञ्जसा।
तत्स्थितौ च फलेऽभीष्टे नित्ये साधनवर्जिते ।। (१३४)

तद्विरुद्धफले बाह्यसाधनेऽनेककारके ।
कथं कर्मणि सर्वज्ञो मनो दध्याद्धसन्नपि ।। (१३५)

सम्यग्धीमृदिताशेषध्वान्तस्य च न पूर्ववत् ।
अज्ञानादि पुनः कर्तुं शक्यतेऽकारकत्वतः ।। (१३६)

श्रुत्यादिमानप्रमितयाथात्म्यज्ञानतत्फलः ।
प्रतिकूलत्वतो विद्वान् यतः कर्मसु नेहते ।। (१३७)

अतोऽज्ञस्यैव निश्शेषमुमुक्षुप्रजिहासित -
कर्त्राद्यनात्मधर्मस्य कर्माधिकृतिरात्मनः ।। (१३८)

विद्यात्ममोहतत्कार्यविरोधाच्चापरस्परम् ।
रोगादिवदनर्थत्वात् कर्त्रादिः प्रजिहासितः ।। (१३९)

जिहासितुः स्वभावोऽसावित्युक्तिः शिशुवक्तृका।
कर्त्रादिश्चेत् स्वभावः स्यात् प्रत्यक्षाकर्तृरूपिणः ।। (१४०)

प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादनिर्मोक्षस्तथैव च ।
अस्तु काममनिर्मोक्षो विक्रियावत्त्वतो दृशेः ।। (१४१)

अग्निवत्फलभोक्तृत्वात् नो चेदाकाशकल्पता ।
इति चेन्नात्मनो ध्रौव्याद्विक्रियानुपपत्तितः ।। (१४२)

मूर्तामूर्तत्वहीनस्य प्रतीचो विक्रिया कुतः ।
प्रमायोगो हि भोक्तृत्वं प्रमा चैवात्मनः सदा ।। (१४३)

वाय्वग्निवद्विकारो न प्रागभावाद्यसंभवात् ।
अग्न्यादीनां तु सांशत्वात् बलवद्भिस्तदिन्धनैः ।। (१४४)

अभिभूतस्वरूपाणां काष्ठनिर्मथनादिना ।
युक्तैवाविष्कृतिर्नित्यं तेषां कार्यात्मकत्वतः ।। (१४५)

न त्वात्मनो निरंशत्वात् मुख्यौ संभवतः क्वचित्।
आविर्भावतिरोभावौ स्वतःसिद्धेश्च कारणात् ।। (१४६)

अभ्युपेताप्यभिव्यक्तिः नाभिव्यङ्ग्यस्य विक्रिया।
यथा तथानभिव्यक्तिः सर्वेषामपि वादिनाम् ।। (१४७)

अतोऽनभ्युपगच्छद्भिः मुक्तौ कर्त्रादिरात्मनः ।
अविद्याकल्पितो ज्ञेयो नह्यसौ परमार्थतः ।। (१४८)

कर्त्राद्यात्मस्वभावस्य प्रात्यक्ष्यान्न तदात्मनि ।। (१४९)

मात्रादिबोधकं मानं प्रत्यगात्मनि साक्षिणि ।
न व्यापारयितुं शक्यं वह्निं दग्धुमिवोल्मुकम् ।। (१५०)

साक्षिसाक्ष्याभिसंवन्धः प्रमात्रादौ यथा तथा ।
साक्षिवस्तुनि नैव स्यात् केवलानुभवात्मनि ।। (१५१)

परार्थसंहतानात्मभोग्यकर्त्रादिबोधिना ।
विरोधात्, तद्विरुद्धोऽर्थः प्रत्ययेनेक्ष्यते कथम् ।। (१५२)

इच्छाद्वेषादिरप्येवं नात्मनो धर्म इष्यताम् ।
कामः संकल्प इत्येवं मनोधर्मत्वसंश्रयात् ।। (१५३)

स्वपरोभयहेतुत्वे ह्यनिर्मोक्षप्रसङ्गतः ।
सम्यक् निरूपणे चैषामविद्याकार्यतैव हि ।। (१५४)

इच्छादीनां स्वहेतुत्वेऽनर्थं कुर्यात् कथं स्वयम् ।
आत्मा जानन् यथा शत्रोरात्मनोऽतो न युज्यते ।। (१५५)

तथा परनिमित्तत्त्वेऽनर्थस्यापरिहारतः ।
नैकान्तिकफलत्वं स्याद्रोगादिपरिहारवत् ।। (१५६)

करणैः संहतिं चर्ते परिहारः कुतो दृशेः।
तथोभयनिमित्तत्त्वे नैकान्तिकफलोदयः ।। (१५७)

पराभिप्रायानियमान्नैव स्यान्मोक्षनिश्चितिः ।
निर्हेत्वविद्याक्लृप्तौ तु दोषः कश्चिन्न विद्यते ।। (१५८)

तद्वर्जनस्य संसिद्धेः प्रसिद्धोपायसंश्रयात् ।
परागर्थप्रमेयेषु या फलत्वेन संमता ।
संवित्सैवेह मेयोऽर्थो वेदान्तोक्तिप्रमाणतः ।। (१५९)

अप्रामाण्यप्रसक्तिश्च स्यादितोऽन्यार्थकल्पने।
वेदान्तानामतस्तस्मान्नान्यमर्थं प्रकल्पयेत् ।। (१६०)

नन्वेवमपि मानत्वव्याघातः स्यात्क्रियाविधेः।
वेदान्तेष्वप्यनाश्वासस्तथा च प्रसजेद्ध्रुवम् ।। (१६१)

नैतदेवं, यतोऽशेषमानानामपि मानता ।
आ परात्मावबोधात्स्यात्तत्र सर्वसमाप्तितः ।। (१६२)

नातोऽवतारो मानानामैकात्म्येनैव संक्षयात् ।
श्येनादिविधिबाधः स्यादहिंसाविधिना यथा ।। (१६३)

कर्माण्यतो विधीयन्तेऽविद्यावन्तं नरं प्रति ।
न तु विध्वस्तसकलकर्महेतुं द्विजं प्रति ।। (१६४)

सर्वकर्मनिरासेऽतो ह्यधिकारो विवेकिनः ।
यथोक्तन्यायतस्सिद्धः न तु कर्मसु कर्हिचित् ।। (१६५)

कारकव्यवहारे हि शुद्धं वस्तु न वीक्ष्यते ।
शुद्धे वस्तुनि सिद्धे च कारकव्यापृतिस्तथा ।। (१६६)

कारकाकारकधियोर्नैकतैकत्र वस्तुनि ।
विरोधात्सम्भवोऽस्तीह प्रकाशतमसोररिव ।। (१६७)

अविरोधः क्रमेण स्यात् स्थितिगत्योरिवेति चेत् ।
नात्मज्ञानस्य कूटस्थवस्तुतन्त्रत्वहेतुतः ।। (१६८)

नौष्ण्यात्मको मितो वह्निः क्रमशोऽक्रमशोऽथवा ।
वस्तुतश्शीततामेति कर्तृतन्त्रं तथा भवेत् ।। (१६९)

भेदाभेदात्मकत्वाच्चेत् एकस्यापीह वस्तुनः ।
अविरोधो, न तन्न्याय्यं त्वदुक्तार्थविरोधतः ।। (१७०)

नानेकस्यैकता न्याय्या तथैकस्याप्यनेकता ।
वस्तुतन्त्रत्वतो बुद्धेः न चेदेवं मृषा मतिः ।। (१७१)

यथा चास्य विरुद्धत्वं तथोदर्के प्रवक्ष्यते ।
ऐकात्म्यस्यैव मेयत्वं तस्यैवाप्रतिबोधतः ।। (१७२)

वस्तूनीह प्रमीयन्ते व्यावृत्तानि परस्परम् ।
अभावेन प्रमाणेन, तेनोक्तं ते विरुद्ध्यते ।। (१७३)

भेदे वा यदि वाभेदे संसृतेर्ब्रह्मणा सह ।
ब्रह्मणोऽब्रह्मता, तद्वद्विद्यानर्थक्यसांशते ।। (१७४)

ब्रह्माविद्यावदिष्टं चेन्नु दोषो महानयम् ।
निरविद्ये च विद्याया आनर्थक्यं प्रसज्यते ।। (१७५)

नाविद्याऽस्येत्यविद्यायामेवाऽसित्वा प्रकल्प्यते ।
ब्रह्मदृष्ट्या त्वविद्येयं न कथञ्चन युज्यते ।। (१७६)

यतोऽनुभवतोऽविद्या ब्रह्मास्मीत्यनुभूतिवत् ।
अतो मानोत्थविज्ञानध्वस्ता साऽप्येत्यथात्मताम् ।। (१७७)

ब्रह्मण्यविदिते बोधान्नाविद्येत्युपपद्यते ।
नितरां चापि विज्ञाते मृषाधीर्नास्त्यबाधिता ।। (१७८)

अविद्यावानविद्यां तां न निरूपयितुं क्षमः ।
वस्तुवृत्तमतोऽपेक्ष्य नाविद्येति निरूप्यते ।। (१७९)

वस्तुनोऽन्यत्र मानानां व्यापृतिर्न हि युज्यते ।
अविद्या च न वस्त्विष्टं मानाघातासहिष्णुतः ।। (१८०)

अविद्याया अविद्यात्वे इदमेव तु लक्षणम् ।
मानाघातासहिष्णुत्वमसाधारणमिष्यते ।। (१८१)

त्वत्पक्षे बहु कल्प्यं स्यात्सर्वं मानविरोधि च ।
कल्प्याऽविद्यैव मत्पक्षे सा चानुभवसंश्रया ।। (१८२)

तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थसम्यग्धीजन्ममात्रतः ।
अविद्या सह कार्येण नासीदस्ति भविष्यति ।। (१८३)

अतः प्रमाणतोऽशक्याऽविद्याऽस्येति निरीक्षितुम् ।
कीदृशी वा कुतो वासावनुभूत्येकरूपतः ।। (१८४)

देवताद्रव्यकर्त्रादि ननु वस्त्वस्तु नाद्वयम् ।
सर्वलोकप्रसिद्धत्वाददृयस्यासिद्धितः ।। (१८५)

नैतत्साधु, प्रमाणानां सर्वलोकाभिधं न हि ।
प्रमाणमस्ति यत्प्राणात् भवानेवं प्रभाषते ।। (१८६)

अभिमानश्च यत्रायं सर्वलोकस्य गम्यते।
प्रत्यक्षोऽर्थोऽयमित्येवं मिथ्यात्वं तस्य चेदितम् ।। (१८७)

प्रत्यक्षं च यथासन्नं परोक्षाद्वस्तुनो मतम् ।
सर्वप्रत्यक्तमस्तद्वद्बोधो वाक्योत्थ आत्मनि ।। (१८८)

आत्मानुभवमाश्रित्य प्रत्यक्षादि प्रसिद्ध्यति ।
अनुभूतेः स्वतस्सिद्धेः काऽपेक्षाह्यात्मसिद्धये ।। (१८९)

आत्मानुभवपूर्वत्वात्प्रत्यक्षत्वस्य न स्वतः ।
आत्मैकगम्यमैकात्म्यं वेदान्तेष्ववगम्यते ।। (१९०)

यच्चाप्युक्तं श्रुतिस्मृत्योः क्रियाया एव सिद्धितः ।
अतः क्रियातिरेकेण नास्त्यन्यन्मुक्तिसाधनम् ।। (१९१)

केन चोक्तं क्रिया मुक्तेस्साधनत्वं न गच्छति ।
तमेमिति नाश्रौषीः समस्कारा इति च स्मृतिम् ।। (१९२)

यद्यप्यैकात्म्यधीस्साक्षात् श्रुतिस्मृत्योर्न चोद्यते ।
तथाप्यसौ न तद्बाह्या ताभ्यामेवात्मबोधनात् ।। (१९३)

यच्च न ज्ञाप्यते वेदे वस्त्वित्येतदचूचुदः ।
तच्चापहस्तितं चोद्यं वक्ष्यते च निराकृतिः ।। (१९४)

विधावसति वाक्यस्य यच्चावोचोऽप्रमाणताम् ।
स्फुटन्यायोक्तिभिस्तच्च यत्नात्परिहरिष्यते ।। (१९५)

यच्चोक्तं, न पुमर्थोऽस्ति वस्तुमात्रावबोधनात् ।
आख्यानप्रचुरा यस्मात् त्रय्यन्ता इह लक्षिताः ।। (१९६)

रामो राजा बभूवेति न ह्येतावत्प्रबोधतः ।
सम्भाव्यते पुमर्थोऽतो विध्यर्थविरहात् क्वचित् ।। (१९७)

परार्थतैव सर्वत्र ज्ञानस्येहोपलक्ष्यते ।
ज्ञात्वानुष्ठानवचनात् विद्वान्यजत इत्यपि ।। (१९८)

उक्तोऽत्र परिहारः प्रागूर्ध्वं चापि प्रवक्ष्यते ।
विद्याफलस्य प्रात्यक्ष्यादिति हेतुसमाश्रयात् ।। (१९९)

ननु निर्धूतशोकादि फलं यच्छ्रूयते श्रुतौ ।
आत्मास्तुतिरसौ तस्मात्तन्मनोरथकल्पितम् ।। (२००)

अत्रोच्यते ह्यभिप्रेतं गम्यमानं प्रमाणतः ।। (२०१)

फलं तत्संपरित्यज्य कस्माल्लक्षणया स्तुतिम् ।
अश्रुतामनभिप्रेतां कल्पयस्यबुधो यथा ।। (२०२)

न चास्त्येकविषयत्वं प्रत्यक्षवचसोर्यतः ।
श्रुत्यैव परिहारोक्तेः स्वप्नादिस्थानसञ्चरात् ।। (२०३)

बहुशोऽसङ्गवचसा निस्सङ्गत्वं ब्रुवाणया ।
मनोराज्यसमं मन्ये सर्वमेतत्त्वयोदितम् ।। (२०४)

न प्रत्येमि यतस्साक्षात्प्रत्यक्षं ज्ञानतः फलम् ।।
श्रुतादपि न चेद्वाक्याज्जायेत फलवन्मतिः।
आशङ्क्येत तदैवैतत् यदेतद्भवतोदितम् ।। (२०५)

नित्यमुक्तत्वविज्ञानं वाक्याद्भवति नान्यतः ।
वाक्यार्थस्यापि विज्ञानं पदार्थस्मृतिपूर्वकम् ।। (२०६)

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां पदार्थः स्मर्यते ध्रुवम् ।
एवं निर्दुःखमात्मानमक्रियं प्रतिपद्यते ।। (२०७)

सदेवेत्यादिवाक्येभ्यः प्रमा स्फुटतरा भवेत् ।
दशमस्त्वमसीत्यस्माद्यथैवं प्रत्यगात्मनि ।। (२०८)

अमात्वशङ्कासद्भावात् मान्तरैश्चाविरोधतः ।
वक्ष्यत्येतच्च यत्नेन लोकसिद्धोपपत्तिभिः ।। (२०९)

चतुष्पान्मानिरासेन साक्षाज्ज्ञानफलं ततः । (२१०)

नवसङ्ख्याहतज्ञानो दशमो विभ्रमाद्यथा ।
न वेत्ति दशमोऽस्मीति वीक्षमाणोऽपि तान्नव ।। (२११)

अपविद्धद्वयोऽप्येवं तत्त्वमित्यादिना विना ।
वेत्ति नैकलमात्मानं प्रत्यङ्मोहाप्रबाधतः ।। (२१२)

बुभुत्सोच्छेदिनैवास्य सदसीत्यादिना दृढा।
प्रतीचि प्रतिपत्तिः स्यात्प्रत्यगज्ञानबाधया ।। (२१३)

निःशेषकर्मसन्न्यासो वाक्यार्थज्ञानजन्मने ।
तस्यारादुपकारित्वात्सहायत्वाय कल्प्यते ।। (२१४)

त्याग एव हि सर्वेषां मोक्षसाधनमुत्तमम् ।
त्यजतैव हि तज्ज्ञेयं त्यक्तुः प्रत्यक्परं पदम् ।। (२१५)

शान्तो दान्त इति तथा सर्वत्यागपुरस्सरम् ।
उपायमात्मविज्ञाने श्रुतिरेवाब्रवीत्स्वयम् ।। (२१६)

प्रवृत्तिलक्षणो योगो ज्ञानं संन्यासलक्षणम् ।
तस्माज्ज्ञानं पुरस्कृत्य संन्यसेदिह बुद्धिमान् ।। (२१७)

मुक्तेश्च बिभ्यतो देवा मोहेनापिदधुर्नरान् ।
ततस्ते कर्मसूद्युक्ताः प्रावर्तन्ताविचक्षणाः ।। (२१८)

'अतस्संन्यस्य कर्माणि सर्वाण्यात्मावबोधतः ।
हत्वाविद्यां धियैवेयात्तद्विष्णोः परमं पदम् ।।' (२१९)

इति भाल्लविशाखायां श्रुतिवाक्यमधीयते ।
सर्वकर्मनिरासेन तस्मादात्मधियो जनिः ।। (२२०)

सत्यानृते इति तथा सर्वसंन्यासपूर्वकम् ।
आत्मनोऽन्वेषणं साक्षादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ।। (२२१)

'नाविरतो दुश्चरितान्नाशान्तो नासमाहितः ।
नाशान्तमानसो वापि प्रज्ञानेनैनमाप्नुयात् ।।' (२२२)

वेदानुवचनादीनां विनियोगोक्तियत्नतः ।
भिन्नाधिकारितालिङ्गं कर्मविज्ञानकाण्डयोः ।। (२२३)

ज्ञानोत्पत्त्यादिकाल्लिङ्गाद्यतस्तद्धेतुमात्रकम् ।
गम्यते, न विशेषोऽतः कर्मैवेति न गम्यते ।। (२२४)

मुण्ढोऽपरिग्रहोऽसङ्गो बहिरन्तश्शुचिस्सदा।
ब्रह्मभूयाय भवति परिव्राडिति च श्रुतिः ।। (२२५)

इत्यादिश्रुतिवाक्यानि स्मृतिभिस्सह कोटिशः।
ज्ञानाय विदधत्युच्चैः सन्न्यासं सर्वकर्मणाम् ।। (२२६)

यच्चाभाणि विना कार्यं नाधिकारो निरूप्यते ।
दोषोऽयमपि नैव स्यात् ज्ञानोपाये यथोदिते ।। (२२७)

विधिमार्गेऽधिकारस्य परीक्षा वर्तते यतः ।
फलभूते तु विज्ञाने नाधिकारो निरूप्यते ।। (२२८)

अधिकारविचारो हि नृतन्त्रे वस्तुनीष्यते ।
वस्तुतन्त्रे न युक्तोऽसौ स्वयं चैव पुमर्थतः ।। (२२९)

अनात्मनि प्रमेयेऽर्थे या फलत्वेन सम्मता ।
प्रमेया सैव वेदान्तेष्वनुभूतिरिहात्मनः ।। (२३०)

विज्ञानमानन्दमिति ह्यात्मैवेति श्रुतेस्तथा।
पुमर्थस्यैव मेयत्वं मातृत्वाद्यनपेक्षतः ।। (२३१)

तज्ज्ञानं यस्य सञ्जातं जातमेवास्य नान्यथा।
कुक्षिस्थस्यापि हि सतो वामदेवस्य तद्यथा ।। (२३२)

तथाऽविद्यानिरास्येव व्याधभावनयाञ्जितः ।
राजसूनोः स्मृतिप्राप्तौ व्याधभावो निवर्तते ।। (२३३)

यथैवमात्मनोऽज्ञस्य तत्त्वमस्यादिवाक्यतः ।
लब्धैकात्म्यस्मृतेर्व्येति सर्वाविद्या सकार्यका ।। (२३४)

यत एवमतो नात्र विधिः कल्प्यः कथञ्चन।
अनर्थकः कल्पितोऽपि तस्येहानुपयोगतः ।। (२३५)

उत्पत्तिराप्तिस्संस्कारो विकारश्च विधेः फलम् ।
मुक्तिर्विलक्षणैतेभ्यस्तेनेहानर्थको विधिः ।। (२३६)

अनन्यायत्तसंसिद्धेर्निरविद्यात्मवस्तुनः ।
न क्रियात्वं फलत्वं वा नापि कारकरूपता ।। (२३७)

अतोऽत्र विध्यभावोऽयं न कथंचन दूषणम् ।
अलंकृतिरियं साध्वी वेदान्तेषु प्रशस्यते ।। (२३८)

चोदनाभिर्नियुक्तोऽहं तथा ब्रह्माहमित्यपि।
परस्परविरुद्धत्वादेकदैकत्र न द्वयम् ।। (२३९)

स्वामी सन्नहि भृत्येन स्वामिनेव नियुज्यते ।
संबोधनीय एवासौ सुप्तो राजेव बन्दिभिः ।। (२४०)

चोदनालक्षणत्वादि धर्मं प्रत्येव गृह्यताम् ।
धर्मस्यैव प्रतिज्ञोक्तेः न तु ब्रह्म प्रतीष्यते ।। (२४१)

अथतो धर्म इत्युक्तेश्चोदनालक्षणोक्तितः ।
तद्भूतानां क्रियार्थेन ह्याम्नायस्य क्रियार्थतः ।। (२४२)

भावार्थाः कर्मशब्दा ये प्रतीयेत क्रिया ततः ।
इत्येवं नरतन्त्रेऽर्थे ज्ञेया द्वादशलक्षणी ।। (२४३)

वेदान्तार्थापवादाय नालं सा तत्प्रमाणतः ।
मानं नालं निराकर्तुं वस्तु यन्मान्तरैर्मितम् ।। (२४४)

स्वमेयमात्रशूरत्वान्मितेर्नान्यत्र मानता ।
अथतो ब्रह्मजिज्ञासा इत्याद्युक्तं नयान्वितम् ।। (२४५)

मीमांसान्यायवत्त्वाभ्यां धर्ममीमांसनोक्तिवत् ।
एवं सत्यनुकूलार्थं तत्त्वमित्यादिकं वचः ।। (२४६)

सर्ववेदान्तविषयमन्यथा तद्विरुध्यते ।। (२४७)

न तत्र करणापेक्ष नेतिकर्तव्यता तथा ।
यत्र यत्रात्मभावेन श्रुत्या ब्रह्मावबोध्यते ।। (२४८)

इतिकर्तव्यतादानं करणादानमेव च ।
तत्र तत्र विधिः स्थाने प्रहितस्य फलेप्सया ।। (२४९)

आप्ताशेषपुमर्थत्वात् त्यक्तानर्थस्य च स्वतः ।
अनात्मनीव नेच्छेयं कथं चित्स्यादिहात्मनि ।
तन्निवृत्तौ निवर्तेते इतिकर्तव्यसाधने ।। (२५०)

निरन्तरायतोऽशेषपुमर्थस्यात्मरूपतः ।
न चांशत्रयशून्येह भावनेष्टा परीक्षकैः ।। (२५१)

भावनातो न चान्यत्र विधिरभ्युपगम्यते ।
मोहमात्रान्तरायायां मुक्तावस्तु यथोदितम् ।। (२५२)

एकदेशो विकारो वा संसारीत्वात्मनो यदा ।
किं तदाप्युक्तमार्गेण मुक्तिः किंवा क्रियाश्रयात् ।। (२५३)

निवृत्तावेव निश्शेषसंसारस्य तदापि तु ।
आगन्तोरधिकारः स्यान्न प्रवृत्तौ कथंचन ।। (२५४)

आत्माज्ञाननिमित्तस्य ह्यन्यत्वानुपपत्तितः ।
तदाप्यविद्याविध्वस्तावधिकारो न कर्मणि ।। (२५५)

कर्तव्याभावतस्त्वेवं विकारेऽपि न कर्मणि ।
कारणैकत्वसंपत्तेः स्वतः सिद्धत्वहेतुतः ।। (२५६)

मृदापत्तिर्घटस्येव विकारस्यात्मनो ध्रुवम् ।
अविकारात्मसंपत्तिः सा च तत्त्वावबोधतः ।। (२५७)

कार्यकारणयोर्भित्तौ कार्यकारणता कुतः ।
अभित्तौ च तयोरैक्यात् कार्यकारणता कुतः ।। (२५८)

विज्ञानात्मविकारस्य कारणैक्यं विमुक्तता ।। (२५९)

स्वतस्तस्य च संसिद्धेः कार्यता नेपपद्यते ।
कर्मातोऽनर्थकं मुक्तावेकदेशविकारयोः ।। (२६०)

अप्यनर्थाय कर्म स्यात्क्रियमाणं न मुक्तये ।
प्रतिकूलं विमुक्तेश्च क्रियमाणमसंशयम् ।
कर्मारभेत तेनैतन्मुक्तौ कर्म निरर्थकम् ।। (२६१)

विकारोऽत्यन्तनिर्भिन्नो यदा तु स्याद्विकारिणः ।
तदापि विकृतेर्नाशो मुक्तिरित्यभिधीयते ।। (२६२)

अत्राप्यनर्थकं कर्म तत्फलासंभवत्वतः ।
(कर्मेव ज्ञानमप्यत्र फलाभावादनर्थकम् ।।) (२६३)

नैवाविद्याकृतैवासौ वास्तवी यदि संसृतिः ।
स्वरूपनाशदोषः स्यादेकदेशेऽपि पूर्ववत् ।। (२६४)

यदा त्वविद्ययाध्यस्तं संसारित्वं न वस्तुतः ।। (२६५)

विकारेऽवयवे चैव तदा पूर्वोक्त एव तु ।
पक्षो निर्वहणीयः स्यादस्माभिरपि संमतः ।। (२६६)

सर्ववादाविरोधी च, नातो विधिरिहेष्यते ।
तदा हि कल्पनाः सर्वा विकारावयवादिकाः ।
वृथैवेमा ह्यविद्यैव सर्वाः संपादयिष्यति ।। (२६७)

पूर्णं निःश्रेयसं तस्मात्तदपूर्णमविद्यया ।। (२६८)

आभासते मृषैवातो यथाभूतात्मविद्यया ।
प्रध्वस्तायामविद्यायां पूर्णमेवावशिष्यते ।। (२६९)

अनर्थको विधिस्तस्मात्सर्वो निःश्रेयसं प्रति ।
इत्येतन्न्यायतः सिद्धं, यत्तु प्राक् चेदितं त्वया ।
आम्नायस्य क्रियार्थत्वादित्यत्राप्यभिधीयते ।। (२७०)

तत्राम्नायाभिधानस्य ह्याम्नायांशाभिधानतः ।
विध्युक्तीनां क्रियार्थत्वं सिद्धं हेतुतयोच्यते ।। (२७१)

क्रियाप्रकरणस्थानां विधिशेषात्मनां सताम् ।
वचसामक्रियार्थानामानर्थक्याय तद्वचः ।। (२७२)

न तूपनिषदां न्याय्यं पार्थगर्थ्यस्य संभवात् ।
पूर्वोक्तेनैव न्यायेन नातस्तद्विधिशेषता ।। (२७३)

विधिना त्वेकवाक्यत्वादिति यच्चापि चेदितम् ।
तेषामेव तदप्यस्तु तदानर्थक्यचोदनात् ।। (२७४)

न तु वेदान्तवचसां दृष्टार्थत्वेन हेतुना।
तद्बुद्धेः पृथगर्थत्वमुक्तमेवातिविस्तरात् ।। (२७५)

अन्यार्थानुपपत्तेश्च वेदान्तवचसां तथा ।
अर्थैकत्वगतौ सत्यां वाक्यभेदप्रकल्पना
न न्याय्या सेति दृष्टत्वात् देवस्य त्वादिवाक्यवत् ।। (२७६)

तथैव पृथगर्थत्वगतौ भिन्नवचस्त्वतः ।
इषे त्वादिषु दृष्टत्वान्न न्याय्यैकार्थकल्पना ।। (२७७)

ज्ञानकाण्डार्थशेषत्वं कर्मकाण्डस्य यत्पुनः ।
विनियोजकहेत्वेतत् तयोर्वाक्यैकवाक्यतः ।। (२७८)

न्यायेन वक्ष्यमाणेन भूयोऽप्येतत्प्रवक्ष्यते ।। (२७९)

पार्थगर्थ्यमतः सिद्धमपास्तविधिलक्षणम् ।
सर्वोपनिषदां चात्मज्ञानं कैवल्यसाधनम् ।। (२८०)

निःशेषवाङ्मनःकायप्रवृत्त्युपरमात्मिका ।
तन्निष्ठा चेह विज्ञेया यथोक्तन्यायवर्त्मना ।। (२८१)

अधिकारोऽपि तस्यां च सिद्धोऽशेषक्रियात्यजः ।
जिज्ञासोरेव कर्तुस्तु न सिसाधयिषोः सदा ।। (२८२)

ब्रह्मात्मतत्त्वव्युत्पत्तिमात्रेणाप्यधिकारिता ।
भवत्येवात्र जिज्ञासोरज्ञस्यापि मुमुक्षुतः ।। (२८३)

मैवं, प्रक्रमसंहारपर्यालोचनया पुरा ।
वेदस्यैकार्थतात्पर्यमेकवाक्यतयोदितम् ।। (२८४)

तेन निःशेषवेदोक्तकारिणोऽत्राधिकारिता ।
सिद्धे ह्यनेकवाक्यत्वे कल्प्या भिन्नाधिकारिता ।। (२८५)

मैवं, भिन्नैकवाक्यत्वे प्रागस्माभिः समर्थिते ।
ततश्च भवदुक्तस्य चोद्यस्येह न संभवः ।। (२८६)

नापि निःशेषवेदार्थमनुष्ठांतु क्षमो नरः ।
पुमायुषापि येन स्यादात्मज्ञानेऽधिकारिता ।। (२८७)

संपदां चार्थवादत्वं तेन वेदान्तगोचरे ।
ज्ञानेऽधिकारिणोऽभावात् प्रामाण्यं क्षिप्यते स्वतः ।। (२८८)

किं च मानादविज्ञाता विमुक्तिः काम्यते न च ।
ज्ञातायां स्वात्मरूपत्वात् सुतरां नास्ति कामना ।। (२८९)

न युक्तं कामना मुक्तौ पुंसां नास्तीति भाषितुम् ।
देशकालानवच्छिन्नसुखाद्यर्थित्वदर्शनात् ।। (२९०)

किं च ज्ञानमदृष्टार्थमग्निहोत्रादिवद्यदि ।
ततोऽधिकारिचिन्ता स्यात् कृतेऽप्यफलशङ्कया ।। (२९१)

कामिनाप्यग्निहोत्रादि शूद्रेणानधिकारिणा ।
कृतमप्यफलं तेन यत्नात्तत्र निरूप्यते ।। (२९२)

अविद्याघस्मरज्ञानजन्ममात्रावलम्बिनः ।
पुमर्थस्याधिकं शास्त्रात् किंचिदत्र तु नार्थ्यते ।। (२९३)

कुतस्तज्ज्ञानमिति चेत्, तद्धि बन्धपरिक्षयात् ।
असावपि च भूतो वा भावी वा वर्ततेऽथवा ।। (२९४)

अधीतवेदवेदार्थोऽप्यत एव न मुच्यते ।
हिरण्यनिधिदृष्टान्तादिदमेव च दर्शितम् ।। (२९५)

भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे ।। (२९६)

इत्यादिनापि विज्ञानं नादृष्टार्थमितीरितम् ।
तथा स ब्राह्मणः केन स्याद्येनेति प्रदर्शितम् ।। (२९७)

आत्यन्तिकसुखानर्थप्राप्तिविच्छेदकाङ्क्षिणः ।
प्रीत्युत्कर्षोऽपि लोकेऽस्मिन् दृष्टः स किं न काम्यते ।। (२९८)

दृष्टादृष्टार्थसंबन्धिप्रीत्युत्कर्षाविशेषतः ।
नानन्दादन्यतो मुख्यात् पण्डितः पर्यवस्यति ।। (२९९)

किन्तु साधनसाध्यत्वादनित्यं कर्मजं सुखम् ।
अभिव्यञ्जकतन्त्रस्तु मोक्षस्तेनाक्षयो मतः ।। (३००)

संस्कारमात्रकारित्वं सर्वेषामपि कर्मणाम् ।
ज्ञानकाण्डे प्रवेशो वा तेषां नार्थान्तरं ततः ।। (३०१)

एवमत्रैकवाक्यत्वं नानुष्ठेयसमाप्तितः ।। (३०२)

असारफलसंप्राप्तिः पुमर्थो नेष्यते यतः ।
तृष्णया साधयन्प्रीतिं न प्रीतिलवमिच्छति ।। (३०३)

प्रीतेः श्रुतः प्रकर्षोऽपि स्वर्गस्वाराज्यभेदतः ।
नापि प्रीतेरियत्तायाः स्वर्गशब्दोऽस्ति वाचकः ।। (३०४)

न चाजानन् स्वसाध्यार्थं विद्वान् कश्चित्प्रवर्तते ।
प्रीतिर्या काचिदिष्टा चेत् स्वर्गशब्देन भण्यते ।। (३०५)

चित्राग्निष्टोमयगादेः पश्वादिफलसंकरः ।
विशेषो वाञ्छितश्चेत् स्यात् पुत्रपश्वाद्युपाधितः ।। (३०६)

न तावत्संभवेत् स्वर्गो ज्ञातोपाधिवियोगतः ।
मुक्तौ काम्यफलेऽभीष्टे सकृत्करण एव च ।
अनवच्छिन्नरूपायाः प्रीतेराप्तौ कृतार्थता ।। (३०७)

प्लवा ह्येते परीक्ष्येति तथा तद्य इहेति च ।
कर्मभ्यो निर्वृतिर्नास्तीत्यादिवाक्यैः प्रदर्शितम् ।। (३०८)

प्रत्यक्षश्रुतिविध्यन्तविहितानामकारणात् ।
त्यागोऽतिसाहसं मन्ये ननु यागादिकर्मणाम् ।। (३०९)

प्रत्यक्षोपनिषद्वाक्यविहितायास्ततोऽपि तु ।
ऐकात्म्यज्ञाननिष्ठायास्त्यागोऽतीव हि साहसम् ।। (३१०)

विचार्यमाणे यत्नेन त्वधिकारे यथाश्रुति ।। (३११)

न किञ्चित्साहसं त्वत्र प्रत्यक्षश्रुतिवाक्यतः ।
अधिकारविभागस्य प्रसिद्धेरेव कारणात् ।। (३१२)

तस्मात् सिद्धोऽधिकारोऽत्र ब्रह्मरूपं विविक्षताम् ।
तस्यास्य कर्मकाण्डेन सम्बन्ध इति भाष्यकृत् ।
प्रतिज्ञायापि सम्बन्धं कस्मात्तं नोक्तवान्स्फुटम् ।। (३१३)

अभिधीयत इत्यादिवचसापि स नोच्यते ।
सिद्धे वस्तुनि वेदस्य मानत्वं तेन भण्यते ।। (३१४)

वेदान्तोक्तेः प्रमाणत्वे सति सम्बन्ध उच्यते ।
प्रामाण्यायैव तेनादौ सर्वोऽपीत्यादि भण्यते ।। (३१५)

आक्षिप्यते वा सम्बन्धः सम्बन्धो नाभिधीयते ।
सप्तम्यन्तपदच्छेदात् कथंचेदिति भण्यते ।। (३१६)

भिन्नार्थयोर्न सम्बन्धो ह्यन्योन्यार्थानपेक्षतः ।
ऐकार्थ्ये चैकवाक्यत्वात्कर्मविज्ञानकाण्डयोः ।। (३१७)

तथा तयोरमानत्वे सम्बन्धोक्तिर्न युज्यते ।
द्वयोरेकस्य वामात्वे न सम्बन्धादि शस्यते ।। (३१८)

श्रुत्यैव तस्य चोक्तत्वात्तमेतमिति यत्नतः ।
इति चेतसि सन्धाय सम्बन्धं नोक्तवान्गुरुः ।। (३१९)

प्रसाध्य वा प्रमाणत्वं वेदान्तानां प्रयत्नतः ।
सम्बन्धं कर्मकाण्डेन पश्चात्सम्यक्प्रवक्ष्यते ।। (३२०)

वेदानुवचनादीनामैकात्म्यज्ञानजन्मने ।
तमेतमिति वाक्येन नित्यानां वक्ष्यते विधिः ।। (३२१)

यद्वा विविदिषार्थत्वं सर्वेषामपि कर्मणाम् ।
तमेतमिति वाक्येन संयोगस्य पृथक्त्वतः ।। (३२२)

लोकतः सिद्धमादाय पशुव्रीह्यादिसाधनम् ।
इदं कार्यमिदं नेति कर्मकाण्डश्रुतेर्गतिः ।। (३२३)

मानान्तरेणासम्प्राप्तां साध्यसाधनसङ्गतिम् ।
कर्मशास्त्रं व्यनक्तीति न तु वस्त्ववबोधकृत् ।। (३२४)

वेदो हि सर्व एवायमैकात्म्यज्ञानसिद्धये ।
अतो नान्योऽपि सम्बन्धः कर्मविज्ञानकाण्डयोः ।। (३२५)

नित्यनैमित्तिकानीह कर्तृसंस्कारतो यतः ।
नान्यत्र पर्यवस्यन्ति ज्ञानादैकात्म्यगोचरात् ।। (३२६)

'प्लवा ह्येते' 'परीक्ष्येति' तथा तद्य इहेति च ।
निन्दाश्रुतेर्न काम्यानां कार्यताध्यवसीयते ।। (३२७)

विधिनिन्दासमावेशो नैवमप्युपपद्यते ।
फलाभिसन्धिमात्रे तु निन्दायामेव युज्यते ।। (३२८)

उपासनं च यत्किञ्चित् विद्याप्रकरणे श्रुतम् ।
तदप्यैकात्म्यविज्ञानयोग्यत्वायैव कल्पते ।। (३२९)

विमुच्यमान इत्युक्तेरर्चिराद्युक्तितस्तथा ।
स्वार्थमात्रावसायित्वं नोपास्तीनां प्रतीयते ।। (३३०)

इत्येवमभिसम्बन्धः कर्मकाण्डस्य युज्यते ।
इतोऽन्यथाभिसम्बन्धे न किंचिन्मानमीक्ष्यते ।। (३३१)

न चोद्गीथादिविषयज्ञानवत् कर्मसंगतिः ।
ऐकात्म्यबुद्धेस्तद्बुद्धिद्वारं नैव निरीक्ष्यते ।। (३३२)

श्रुत्या नैकात्म्यविज्ञानं विनियुक्तं श्रुतौ क्वचित् ।
उपस्थानं यथैन्द्र्या स्यान्नापि लिङ्गेन संगतिः ।
बर्हिर्देवसदनं दामीत्यादौ च यथा तथा ।। (३३३)

न चापि वाक्याद्विज्ञानं कर्तृद्वारेण गच्छति ।
कर्मण्यप्रक्रियास्थं सज्जुहूपर्णमयीत्ववत् ।। (३३४)

जुह्वाद्याकृतिसंपत्तिव्यपेक्षापूरणक्षमम् ।
विशेत् पर्णमयीत्वादि प्रकृत्युपनयात्क्रतुम् ।। (३३५)

कर्मापेक्षितकर्त्रादिरूपविध्वसंकृन्न तु ।
ऐकात्म्यज्ञानमन्वेति स्वातन्त्र्येऽप्यर्थवत्त्वतः ।। (३३६)

जुह्वाद्यव्यभिचारित्वात् प्रत्युपस्थापयेत् क्रतुम् ।
कर्तान्यत्रापि सद्भावान्नाक्षेप्ता व्यभिचारतः ।। (३३७)

अनारभ्योक्तितश्चापि नेह प्रकरणग्रहः ।। (३३८)

सिद्धे सामान्यतो लिङ्गात् संबन्धे कर्मभिस्ततः ।
विशेषावगतिर्नाम्नः क्रमाच्चेति व्यवस्थितम् ।। (३३९)

इह त्वैकात्म्यधीयोगः काम्ययाज्येष्टिवन्न हि ।
तस्मात्कर्माभिसंबन्धो नैवैकात्म्यधियोऽमितेः ।। (३४०)

न चास्याप्यर्थवादत्वं विधिना वाक्यभेदतः ।
दृष्टार्थत्वाच्च तद्बुद्धेः पाठान्नादृष्टकल्पना ।। (३४१)

तमेतमिति वाक्यात्तु यागादेः प्रत्युताङ्गता ।। (३४२)

अन्ये त्वाहुर्न शक्नोति कामसन्दूषिताशयः ।
द्रष्टुं तत्परमद्वैतं सर्वकामासमाप्तितः ।। (३४३)

द्वित्वैकत्वमतीहाभिः सूत्रान्तं फलमाप्य ना ।
प्राजापत्यं पदं भुक्त्वा तदैकात्म्यं प्रपद्यते ।। (३४४)

नैवं, न कामसंप्राप्त्या तन्नाशोऽब्दशतैरपि ।
तत्सेवातोऽतिवृद्धिः स्यान्निवृत्तिर्दोषदर्शनात् ।। (३४५)

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ।। (३४६)

निवर्तेतापि कामेभ्यः तदुपायाप्रसिद्धितः ।
सर्वक्लेशोपशान्त्यात्मज्ञानं चापि समाश्रयेत् ।। (३४७)

अथानन्दः श्रुतः साक्षान्मानेनाविषयीकृतः ।
दृष्टानन्दाभिलाषं स न मन्दीकर्तुमप्यलम् ।। (३४८)

कामप्रविलयायातः तद्विपक्षार्थभावनम् ।
विधयस्तत्क्रियाणां स्युस्तद्विपर्ययहेतवः ।। (३४९)

द्वारं न नियतं मुक्तेः प्राजापत्यपदं भवेत् ।
नह्युपाधिषु तत्त्वस्य विशेषः कश्चिदीक्ष्यते ।। (३५०)

नाकाशस्य विशेषोऽस्ति कुम्भद्रोण्याद्युपाधिषु ।
दूरान्तिकादिभिन्नेषु कल्पिताकल्पितेष्वपि ।। (३५१)

सत्तत्त्वापेक्षया भेदो भावानां नाभ्युपेयते ।
स्वभावहानादन्योन्यं विशेषो बाह्य एव सः ।। (३५२)

कार्यकारणपक्षेऽपि कार्यं नान्यत्र कारणात् ।
न च तत्त्वे विशेषोऽस्ति कटकादीव हेमनि ।। (३५३)

अतः प्रजापतौ तत्त्वं कृमौ वा न विशिष्यते ।
तर्कादागमतश्चापि तद्यो य इति हीदृशात् ।। (३५४)

यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः ।
अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ।। (३५५)

एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा ।
कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ।। (३५६)

विज्ञानकर्मणोस्त्रेधा यद्युच्येत समुच्चयः ।
पूर्वोक्तैकात्म्यतात्पर्याद्विस्यासौ न युज्यते ।। (३५७)

एकवाक्यावशीभावात् साध्यैक्यायोगतस्तथा ।
समुच्चयः कुतो द्रव्यगुणवत् ज्ञानकर्मणोः ।। (३५८)

भेदाभेदाश्रयत्वेन ह्यैकात्म्यज्ञानकर्मणोः ।
परस्परोपकारित्वहानात् कीदृक्समुच्चयः ।। (३५९)

देवताद्रव्ययाथात्म्यज्ञानं कर्माङ्गतां गतम्।
तावदेव हि तत्कर्म नाज्ञातद्रव्यदैवतम् ।। (३६०)

तद्विशेषेऽङ्गभूयस्त्वात् फलभूयस्त्वमित्यतः ।
समुच्चयो न तस्य स्यात् नाङ्गेनाङ्गिसमुच्चयः ।। (३६१)

यच्चाप्यैकात्म्यविज्ञानं तदज्ञानैकघस्मरम् ।
तस्मिन्सति कुतः कर्म का वापेक्षास्य गोचरे ।। (३६२)

ब्राह्मणत्वादिविज्ञानमग्निहोत्रादिकर्मणाम् ।
यद्दृष्टं साध्यसिद्ध्यै तु कर्मानुगुणमेव तत् ।। (३६३)

ऐकात्म्यवस्तुयाथात्म्यबोधे जात्यादिबाधनात् ।
न केवलं क्रिया न स्यात् कर्मणां प्रत्युताक्रिया ।। (३६४)

अयथावस्तुसर्पादिज्ञानं हेतुः पलायने ।
रज्जुज्ञानेऽहिधीध्वस्तौ कृतमप्यनुशोचति ।। (३६५)

न कर्मव्यापृतिर्मुक्तावाप्त्यादीनामभावतः ।
न च श्रुत्यादयस्तत्र तेन स्यान्न समुच्चयः ।। (३६६)

अन्तरङ्गं हि विज्ञानं प्रत्यङ्मात्रैकसंश्रयात् ।
बहिरङ्गं तु कर्म स्यात् बाह्यद्रव्याश्रयत्वतः ।। (३६७)

सत्यन्तरङ्गे विज्ञाने बहिरङ्गं न सिद्ध्यति ।
संस्कारकं तु कर्म स्यात् ज्ञानात्त्वज्ञाननिह्नुतिः ।। (३६८)

यथावस्त्वात्मविज्ञानं मोहमात्राश्रयाः क्रियाः ।
सम्यग्ज्ञाने कुतः कर्म कर्महेतूपमर्दनात् ।। (३६९)

नित्यप्राप्तं च विज्ञानं प्रतीचस्सन्निधेस्सदा ।
कर्मानित्यं पृथग्रूपं नित्यं चानित्यबाधकम् ।। (३७०)

क्षयी कर्मार्जितो लोकः स्वराड्ब्रह्मावबोधतः ।
लब्धे त्रैलोक्याराज्ये ना भिक्षामाद्रियते तु कः ।। (३७१)

भिन्नप्रकरणं ज्ञानं काङ्क्षितं न च कर्मणा।
विरोधाच्च स्वतन्त्रं तत् गुणभूतं न कस्य चित् ।। (३७२)

यतो वस्त्वनुरोध्येतत् न ज्ञातृवशवर्त्यतः ।
अज्ञानोच्छित्तये ज्ञानं स्वतन्त्रं तेन भण्यते ।। (३७३)

अनावृत्तिश्च कर्मभ्यः न क्वचिच्छ्रूयते स्फुटा ।
ज्ञानादेव त्वनावृत्तिः श्रूयते बहुशः श्रुतौ ।। (३७४)

एकरूपं च विज्ञानमेकरूपात्ममेयतः ।
भिन्नरूपाणि कर्माणि बहुकारकसंश्रयात् ।। (३७५)

एकरूपस्य मोक्षस्य भिन्नरूपं न साधनम् ।
एकरूपस्य मोक्षस्य ह्येकरूपं हि साधनम् ।। (३७६)

तस्मात्कर्मफलं नाना नानाकर्मसमुद्भवम् ।
देवमानुषतिर्यक्षु कर्तुः शास्त्रैर्निदर्शितम् ।। (३७७)

अन्ये तु मन्वते केचित् गम्भीरन्यायवादिनः ।
भेदस्य विलयो वेदे गम्यते कस्यचित्क्वचित् ।। (३७८)

देहात्मभावविलयः स्वर्गकामपदे यथा ।
देहाद्भिन्नोऽधिकार्यत्र स्वर्गभोग्यवगम्यते ।। (३७९)

गोदोहनेनेत्यत्रापि विलयोऽन्याधिकारिणः ।
अधिकृताधिकारित्वात् नान्योऽधिक्रियते यतः ।। (३८०)

रागाद्युत्थप्रवृत्तीनां निषेधेषु लयोऽञ्जसा।
विधिष्वपि लयस्तासां कार्यान्तरनियोगतः ।। (३८१)

लोकेऽपि चानभिप्रेतात् पथस्साक्षान्निवारणम् ।
मार्गान्तरोपदेशाद्वा वेदेऽप्येवं प्रतीयताम् ।। (३८२)

एवं रागादिहेतूत्थप्रवृत्तिलयवर्त्मना ।
आत्मज्ञानाधिकारार्थाः निश्शेषा विधयः स्थिताः ।। (३८३)

नैतदेवं यतोऽशेषा न कर्मविधयः श्रुतौ ।
स्ववाक्यावगतात्कार्यादपेक्षन्ते फलान्तरम् ।। (३८४)

वेदेऽनुष्ठानतात्पर्यान्न लयो गम्यते क्वचित् ।
फलश्रुतेरभावो हि साध्यः स्यादफलः कथम् ।। (३८५)

वस्तुनोऽवगतिर्नापि लयाद्भवति कुत्रचित् ।
अभावेऽप्युपपन्नत्वात् सुषुप्तौ चाप्यनीक्षणात् ।। (३८६)

स्वाभाविकः प्रपञ्चश्चेत् स निरोद्धुं न शक्यते।
कार्यश्चेत्कारणोच्छेदे कार्योच्छेदः स्वतो न हि ।। (३८७)

कृत्स्नप्रपञ्चविलयः कर्तुं शक्यो न केनचित् ।
इन्द्रियादिलयः स्वापे स्वत एव न शास्त्रतः ।। (३८८)

उत्थितस्य पुनर्भावादनुच्छेदोऽथ शङ्क्यते ।
आयातस्तर्ह्यनाश्वासः त्वदभ्युपगतावपि ।। (३८९)

प्रपञ्चनाशनेनाथ नाश्यते भेदकारणम् ।
नैवं, न कार्यनाशेन कारणं नश्यति क्वचित् ।। (३९०)

कारणस्याप्यविद्याया वस्तुबोधाद्विनाशतः।
यतोऽतोऽविद्यानाशार्थं प्रपञ्चविलयोऽफलः।। (३९१)

रज्जुज्ञानाद्धि सर्पादिप्रपञ्चविलयो यतः।
सर्पाभासलयेऽपीयं रज्जुस्तमसि नेक्ष्यते ।। (३९२)

लयनिष्ठे प्रमाणे नो वस्तु गोचरभेदतः।
अथ वस्तुनि तन्मानं, न लये स्यान्न च द्वये।। (३९३)

भाव्युच्छेत्तुमशक्यस्ते भूतोऽप्युपरतः स्वतः।
प्रपञ्चो वर्तमानस्तु कार्यत्वान्नश्यति स्वतः।। (३९४)

श्रुतेर्विलयतात्पर्ये फलमाकस्मिकं भवेत्।
फलार्था चेल्लये न स्यात् नोभयं वाक्यभेदतः।। (३९५)

प्रपञ्चविलयेनैव सर्वानर्थप्रहाणतः।
पुरुषार्थस्य संसिद्धेः विद्यानैष्फल्यमापतेत् ।। (३९६)

अत ऐकात्म्ययाथात्म्यज्ञानादज्ञानहानतः।
सिद्धे पुमर्थे विलयकल्पना निष्प्रयोजना ।। (३९७)

स्वकार्योपक्षयादेव विधीनां च परस्परम्।
कुत एकाधिकारत्वमपेक्षाभावतो वद ।। (३९८)

विधीनां चापि सर्वेषां निषेधवचसां तथा।
नामादिलयनिष्ठत्वे ह्यभ्युपेतेऽप्रमाणके।
अनिमित्तोऽपवर्गोऽपि शास्त्रं चैवमनर्थकम् ।। (३९९)

स्वर्गादिकार्यमार्गेण मन्यसे यदि कर्मणाम् ।
सोपानपङ्क्तिगत्येव हर्म्यपृष्ठाधिरोहणम् ।
आत्मज्ञानाधिकारानुप्रवेशित्वं भविष्यति ।। (४००)

यथैव नगराध्वस्थग्रामगत्युपदेशनम् ।
नगराध्वोपदेशस्य शेषत्वं प्रतिपद्यते ।। (४०१)

नाकामितत्वाद्ग्रामादिगतेर्युक्तैव शेषता ।
स्वर्गादेर्न तु शेषत्वं पुरुषार्थत्वहेतुतः ।। (४०२)

अथोपच्छन्दनार्थानि स्वर्गादीनि विमुक्तये ।
नगराप्तौ तदध्वस्थग्रामादिगुणगीरिव ।। (४०३)

मैवं, मान्तरतः सिद्धेः नृवाक्ये तत्समञ्जसम् ।
वेदे तु वक्त्रभावत्वादभिप्रायाद्यसंभवः ।। (४०४)

यद्वा तत्रैव तात्पर्यं यत्रोपच्छन्द्य नीयते ।
नगराप्तौ तु माभावात् प्रयतेत पुमान्कुतः ।। (४०५)

यदापि वस्तुवृत्तेन नगरावाप्तिसाधनम् ।
ग्रामाप्तिर्नगरप्राप्तिः तदाप्यर्थान्न मानतः ।। (४०६)

अर्थादपि न तात्पर्यं द्रव्यार्जनविधेरिव ।
शब्दमात्रानुसारेण वेदे तात्पर्यधीर्यतः ।। (४०७)

स्वर्गादौ यदि तात्पर्यं न स्यादैकात्म्यबोधने ।
मुक्तौ चेन्न भवेत्स्वर्गे वाक्यभेदान्न च द्वये ।। (४०८)

न च स्वर्गादिकार्याणां प्रयाजार्थसमानता ।
अनुप्रवेशः कल्प्येत येन कार्यन्तरं प्रति ।। (४०९)

वक्तव्यं च कथं त्वेते दृष्टेनैवोपकारिणः ।
आत्मज्ञानाधिकारस्य, यदि तावदिदं मतम् ।। (४१०)

रागाद्याक्षिप्तदृष्टार्थप्रवृत्तिप्रतिषेधतः ।
अस्त्वेवं प्रतिषेधेषु निवृत्तेरुपकारतः ।। (४११)

विधयस्तु कथं रागं निरुन्धन्तीति भण्यताम् ।
न हि ते परिसंख्यार्था नापि चैते नियामकाः ।। (४१२)

अत्यान्ताप्राप्तमर्थं हि विधयो बोधयन्ति नः ।
प्राप्तार्थो यो विधिः सोऽन्यनिवृत्तिफल इष्यते ।। (४१३)

सेवासांग्रहणीहावत्तुल्यकार्यतया न च ।
यतो नियतकालीनफला वैधी क्रियेष्यते ।। (४१४)

अदृष्टार्था हि दृष्टार्था रागाद्युत्थाः प्रवृत्तयः ।
ग्रामोपायेन सेवायाः सांग्रहण्याऽविरुद्धता ।। (४१५)

क्रियातः फलमित्येव शास्त्रमेतावति प्रमा।

क्रमेण युगपद्वातः सेवासांग्रहणीहयोः ।
नानुष्ठाने विरोधोऽस्ति फलभूमार्थिनः क्वचित् ।। (४१६)

रागाद्युत्थप्रृत्तीनां कात्स्न्र्येन च विरोधतः ।
नैयोगिक्योऽपि नैव स्युर्द्रव्याभावात्प्रवृत्तयः ।। (४१७)

दृष्टादृष्टप्रवृत्त्योश्च न विशेषोऽस्ति कश्चन ।
उपायत्वेन काम्यानां रागाद्याक्षिप्तहेतुतः ।। (४१८)

प्रपञ्चाभिनिवेशित्वहेतौ तुल्येऽपि चानयोः ।
कं विशेषमपेक्ष्यैका चेष्टा मुक्त्यनुरोधिनी ।। (४१९)

कामोपायत्वमेवाथ नेष्टं यदि च कर्मणाम् ।
उक्तो न्यायः प्रहीयेत फलं चाकस्मिकं भवेत् ।। (४२०)

सर्वकामाशनेनाथ कृत्स्नकामलयाध्वना।
यान्ति मुक्त्यानुगुण्यं चेद्विधयो, वार्तमेव तत् ।। (४२१)

यन्निमित्ता प्रवृत्तिः स्यात् सा कथं तन्निवर्तिका।
प्रवृत्तोऽपि निवर्तेत न कामोपायकर्मतः ।। (४२२)

उद्विजेताथवा ज्ञानात् सर्वपुंभोगघस्मरात् ।
अपि वृन्दावने शून्ये इति कामिवचस्तथा ।। (४२३)

उक्तं यदपि वेदेऽस्मिन् कस्य चिद्विलयः क्वचित् ।
तन्नातत्परतस्तूक्तेः न देहादिलयस्ततः ।। (४२४)

श्रुतेऽपि स्वर्गतात्पर्ये कल्पना चेल्लयेऽर्थतः ।
तन्न प्रत्यक्षवचनाद्देहादिलयसिद्धितः ।। (४२५)

साक्षाद्धस्तिनि दृष्टेऽपि न हि हस्तिपदानुमा ।
अस्थूलादिवचः साक्षात् देहादिप्रतिषेधकृत् ।। (४२६)

विपर्ययेण येऽप्याहुः यथोक्तज्ञानकर्मणोः।
एकाधिकारितां, वाच्यं मानं तैर्ज्ञानसंगतौ ।। (४२७)

न तावत्प्रक्रियेहास्ति व्रीह्यादिप्रोक्षणे यथा ।
प्रकृतापूर्वसंबन्धलक्षणापरतः स्थितेः ।। (४२८)

व्रीहिशब्दस्य हि व्रीहिस्वरूपे हि निरर्थकम् ।
प्रकृतापूर्वसंबन्धं बोधयेदिति युज्यते ।। (४२९)

नापि वाक्येन संबन्धो जुहूपर्णमयीत्ववत्।। (४३०)

जुह्वाद्यव्यभिचारित्वकर्मसंगतिकारणात् ।
विनापि प्रक्रियां तेन कर्मोपस्थापयेद्ध्रुवम् ।। (४३१)

वाक्येनैवाभिसंबन्धस्तत्र तस्येति वर्णितम् ।
आत्मज्ञानं तु नैवं स्यात् न तत्प्रकरणे श्रुतम् ।। (४३२)

नापि चाव्यभिचारित्वमात्मनः कर्मणेक्ष्यते ।
तेनास्य कर्मसंबन्धो न मानेनोपपद्यते ।। (४३३)

एवं चाज्ञातपारार्थ्ये नार्थवादः फलश्रुतिः।
पृथगेवाधिकारोऽतो यथोक्तज्ञानकर्मणोः।। (४३४)

अर्थाक्षेपोऽपि योग्यस्य कर्तुर्भोक्तुश्च युज्यते ।
न तु विध्वस्तभेदस्य स्यादौपनिषदस्य सः ।। (४३५)

प्रत्यक्षवेदवचनप्रामाण्याद्याश्रयत्वतः ।
आदौ संन्याससंसिद्धेः ऋणानीति ह्यपस्मृतिः ।। (४३६)

न च केवलकर्मभ्यो मुक्तिर्युक्त्योपपद्यते ।
तथा च वक्ष्यते स्पष्टमतो मुक्तिर्न कर्मतः ।। (४३७)

न चैकात्म्यपरिज्ञानमभ्यासापेक्षमिष्यते ।
मुक्तये भावनार्थं वा तथा चोर्ध्वं प्रवक्ष्यते ।। (४३८)

स्वतोऽनुभवतः सिद्धेरैकात्म्याख्यस्य वस्तुनः।
न स्यात्सांपादिकं ज्ञानमित्येतच्चापि वक्ष्यते ।। (४३९)

अन्य आहुः पदार्थत्वात्प्रमाणान्तरम्यताम् ।
आत्मनो नागमात्सिद्धिः व्रीह्याद्यन्यपदार्थवत् ।। (४४०)

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितः।
विविच्यातः स्वमात्मानं प्रत्यभिज्ञानतस्तथा।
माव्यापारसमाप्तत्वान्न भूयस्तदपेक्षिता ।। (४४१)

तद्वासनानिरोधेऽतः पुमाञ्श्रुत्या नियुज्यते ।। (४४२)

मनसो वा निरोधेऽसौ न तु वस्त्ववबोधने ।
मानान्तरेण तत्सिद्धेः नात्र व्याप्रियते वचः ।। (४४३)

स्वयंज्योतिःस्वभावत्वान्निरुद्धस्वान्तवासनः।
प्रमान्तरानपेक्षोऽपि स्वयमात्मा प्रकाशते ।। (४४४)

एवं कार्यमुखेनैव ज्योतिष्टोमादिवाक्यवत् ।
वेदान्तानां प्रमाणत्वं नाक्षवद्वस्तुनीष्यते ।। (४४५)

वासनामात्रहेतुत्वादात्मनोऽनर्थसंगतेः।
अन्योपाये सत्यसति निरोधादेव मुक्तता।। (४४६)

संभाव्यं नानपेक्षत्वं नियोगविरहात् क्वचित् ।
शब्दप्रवृत्तेः सिद्धे च न नियोगस्य संभवः ।। (४४७)

न च वस्तुनि मानत्वे उदाहरणमिष्यते ।
विधिर्गुणार्थस्तस्यापि व्यापारविषयत्वतः (४४८)

किं चानुभूयमानस्य ह्यर्थस्य पुरुषार्थता।
सर्वत्र गम्यते वेदे नानुभूतेः कथंचन।। (४४९)

ततश्च प्रतिभामात्रं शब्दादिति न मानतः।
प्रतीयमान एवातः पुरुषार्थः प्रसिद्धितः ।। (४५०)

अप्युपादीयमानं च सिद्धं वस्तु न कर्मणि ।
पुमर्थं साधयद्दृष्टमनिर्ज्ञाताङ्गभावकम् ।। (४५१)

अनुपादीयमानश्च नन्वज्ञाताङ्गभावकः।
आत्मा चेन्नास्य शेषत्वं विधिं प्रत्युपपद्यते ।। (४५२)

उपासीत स्वमात्मानमिति साक्षाद्वचःश्रवात् ।
तत्राङ्गभाव इति चेन्मत्पन्थानं भवानितः ।। (४५३)

क्रियाविधिपरत्वेन प्रामाण्यं वचसः स्थितम् ।
इति व्याचक्षते केचिन्नियोगार्थैकरागिणः ।। (४५४)

नैतत्साध्वभ्यधाय्युच्चैर्नियोगविरहादपि ।
कामितार्थस्य संसिद्धेर्लौकिकादेव मानतः ।। (४५५)

तद्भावभावतो लिङ्गात् वासनैकसमाश्रयात् ।
ज्ञातोऽनर्थेन संबन्ध आत्मनो न तु वास्तवः।। (४५६)

तस्मात्संसारसंबन्धनिदानस्य प्रसिद्धितः।
लिङ्गादेव ततस्तस्य ध्वंसेऽनर्थो निवर्तते ।। (४५७)

अन्तरेणापि वचनं बौद्धादेरिव सिद्धितः ।
मोक्षस्य पुरुषार्थस्य वचोऽतो निष्फलं भवेत् ।। (४५८)

अतीतानेकजन्मोत्थवासनानामनन्ततः ।
तासां निरोधोऽसंभाव्यो जन्मन्येकत्र मानवैः ।। (४५९)

साक्षादात्मावबोधेन प्रत्यग्ध्वान्तच्छिदा न चेत् ।
दुःखादिभावनाध्वस्ता कथं तद्भावना नुदेत् ।। (४६०)

नियोगवर्त्मना चेयं यथा मुक्तिर्न सिद्ध्यति ।
स्पष्टेन न्यायमार्गेण वक्ष्यामोऽवसरे तथा ।। (४६१)

न पदार्थो न वाक्यार्थ आत्मायं वस्तुतो यतः ।
तत्प्रत्याख्यानश्रुत्यैव तद्याथात्म्यावबोधनात् ।। (४६२)

वासनानामभावेऽपि सुषुप्त्यादौ न मुक्तता।
मानव्यापारविरहात् प्रथनं वा दृगात्मनः ।। (४६३)

सर्वानर्थाभिसंबन्धे ह्यविद्यैवास्य कारणम्।
वासनानामपि युतौ सैव यस्मादपेक्ष्यते।। (४६४)

संभाव्यतेऽनपेक्षत्वं नियोगविरहादपि ।
यथा, तथा च वक्ष्यामः स्पष्टेन न्यायवर्त्मना ।। (४६५)

स्वानुभूतिबलादेव भवतापि विभाव्यते ।
नियोगादिः प्रमाणार्थो नानुभूतिर्नियोगतः ।। (४६६)

यस्याप्रसिद्धिर्नाज्ञानात् प्रसिद्धिर्नापि मानतः ।
तस्यानुभवतत्त्वस्य कुतः सापेक्षतोच्यते ।। (४३७)

स्वप्रधानात्मबुद्ध्यैव तदन्यस्य प्रसिद्धितः ।
कार्यबुद्धिव्यपेक्षाऽतो नानुभूत्यात्मवस्तुनः ।। (४६८)

क्व नु प्रतीयमानस्य पुमर्थत्वं समीक्षितम् ।
मानान्मानफलस्यैव पुमर्थत्वसमन्वयात् ।। (४६९)

प्रतीतेर्माफलत्वाच्च कथं मेयैकनिष्ठता ।
माक्रियाफलयोगोऽयं यतो मातरि भोक्तरि ।। (४७०)

न चात्मानुभवादन्यो विषयः कश्चिदिष्यते ।
अपि सर्वप्रमाणानां किमु वेदान्तशासने ।। (४७१)

लौकिको वैदिकः सर्वो व्यवहारो जगत्यपि ।
भोक्त्रर्थ एव नान्योऽतः प्रधानं भोक्तुरिष्यते ।। (४७२)

न वा अरे पत्युरिति तदेतत्प्रेय इत्यपि ।
निखिलेऽपि जगत्यस्मिन् प्रधानं नात्मनोऽपरः ।। (४७३)

न प्रमाता प्रमाणं वा क्रियामेयफलानि वा ।
प्राधान्यायेह कल्पन्ते भोक्तुरेव प्रधानतः।। (४७४)

आत्मनः कर्त्रवस्थापि भोक्त्रर्थमिति निश्चयः।
यतोऽतोऽपरमप्येतत् भोक्त्रर्थं विनियुज्यते ।। (४७५)

नापि चात्मातिरेकेण वस्त्वन्यन्मानभूमिगम् ।
संभाव्यते, यथा चैतत्तथोदर्के प्रवक्ष्यते ।। (४७६)

अनादृत्य यथोक्तार्थं नियोगार्थैकरागतः ।
केचित् कार्यैकनिष्ठत्वं वेदान्तानां प्रचक्षते ।। (४७७)

कार्यैकमात्रनिष्ठत्वात्प्रमाणस्यागमात्मनः ।
कुत ऐकात्म्यनिष्ठत्वं त्वया यदुदितं पुरा ।। (४७८)

न हि तस्यानपेक्षत्वं सिद्धवस्त्ववबोधनात् ।
यतो मानान्तरमितं सिद्धं वस्त्विति भण्यते ।। (४७९)

शब्दसामर्थ्यनियमो लोकादेवावगम्यते ।
लोके मान्तरसिद्धोऽर्थः कार्ययैवाभिधीयते ।। (४८०)

न प्रवृत्तिनिवृत्तिभ्यां शून्यस्य वचसो यतः ।
कश्चिदर्थोऽत्र दृष्टोऽतो वस्तुनि स्यान्न मानता ।। (४८१)

संबन्धावगमो नापि शब्दाद्भूतार्थवाचिनः।
प्रवर्तकात्प्रवृत्त्यर्थे प्रत्ययो ह्यनुमीयते ।। (४८२)

ततः शब्दस्य सामर्थ्यं प्रतीतेरवधार्यते ।
कार्यैकविषयैवेयं वाक्यस्यातः प्रमाणतः ।। (४८३)

क्रियाकारकसंबन्धो वाक्यार्थो यैरपीष्यते ।
अनुवादविसंवादात्तेषामुक्तेरमानता ।। (४८४)

मान्तरानुप्रवेशित्वं कार्यस्य तु न शक्यते ।
शब्दादेव हि कार्यार्थप्रतिपत्तिर्न लोकतः ।। (४८५)

प्रवर्तनां वदन् शब्दः प्रवर्तक इतीर्यते ।
ज्ञापकत्वात्प्रमाणस्य प्रेरयन् कारको भवेत् ।। (४८६)

शब्दात्प्रवर्तनाबुद्धौ रागादिर्न च शङ्क्यते ।
रागादिः प्रेरणाकारी प्रेरणाज्ञापको ध्वनिः ।। (४८७)

आज्ञापितार्थनिष्पत्तौ कृतिमत्त्वे क्षणात् प्रभोः।
रागाद्यर्थस्य चासिद्धौ कर्तृवृत्तिर्न रागतः ।। (४८८)

स्वामिकोपप्रसादादिर्हृदयाकूतवेदनात् ।
नापि श्रोतुः प्रवृत्तिः स्यात् शब्दात्कोपाद्यवेदनात् ।। (४८९)

लिङादयो न कोपादेः स्मर्यन्ते प्रतिपादकाः ।
मानान्तरमिताः सन्तस्ते हि पुंसां प्रवर्तकाः ।। (४९०)

धिगङ्गाद्यभिधानैस्तु लिङ्गभूतैरिहेङ्गिताः।
रागादयो नियोगस्य सिद्ध्यै विषयसाधनाः ।। (४९१)

अत एव च रागादिसंसृष्टोऽपि विविच्यते ।
लोडाद्यर्थो, व्रजेत्युक्तो याति स्वार्थं विना यतः ।। (४९२)

ननु दानादिसंबद्धमहावाक्यानुमानतः।
गच्छेत्याद्येकदेशोक्तौ लोभादेव प्रवर्तते ।। (४९३)

महावाक्यानुमानेऽपि पदार्थप्रविवेचने ।
पुंस्प्रवृत्तिस्तु दृष्टेयं लोडादेरेव नान्यतः ।। (४९४)

लोडादेरेव श्रवणात् यत्र रागाद्यसंभवः ।
बालः प्रवर्तते तत्र ज्ञायते प्रेरणार्थता ।। (४९५)

आह मानान्तरेणासौ किल नार्थोऽवगम्यते ।
शब्दाच्च ज्ञायतेऽज्ञातसंबन्धादिति चित्रता ।। (४९६)

यद्यनिर्ज्ञातसंबन्धोऽप्यर्थं शब्दः प्रबोधयेत् ।
को द्वेषोऽस्मासु भवतो येनोपालम्भ ईर्यते ।। (४९७)

यदावगम्यते नान्यत्प्रवृत्तेः कारणान्तरम्।
शब्दश्च गम्यते स्पष्टः तदार्थः प्रविविच्यते ।। (४९८)

अन्वयव्यतिरेकौ तु वाक्यार्थज्ञानपूर्वकौ।
वाक्यार्थश्च तदायत्तो नेत्यन्येभ्यो विशिष्टता।। (४९९)

कर्तव्यता विवक्षैव नृवाक्येभ्योऽपि गम्यते ।
विवक्षाया न कार्यत्वं शब्दार्थविषया हि सा ।। (५००)

तद्वशान्न तु शब्दार्थः स हि पूर्वं प्रतीयते ।
अतः प्रैषादिसंसृष्टोऽप्यर्थः सिद्धो विवेकतः ।। (५०१)

शब्दार्थोपाधयो ह्येते पुरुषाशयपातिनः ।
प्रैषादयो न शब्दार्था न चानेकार्थता मता ।। (५०२)

अभिप्रायवतोऽभावादभिप्रायानुपातिनः ।
शङ्क्यतेऽपि न वेदे तु, कार्यं वाच्यमिति स्थितम् ।। (५०३)

प्रयोगविधिशेषात्वात् तन्मूला एव नाशयात् ।
वेदे प्रैषास्तु ये दृष्टा अग्नीदग्नीनितीदृशाः ।। (५०४)

प्रैषादिभ्यो यथैवेयं भिन्ना कर्तव्यतेक्ष्यते ।
शब्दशक्तिवशात् तद्वत् क्रियादेरपि वीक्ष्यताम् ।। (५०५)

नानिष्पन्नस्वभावोऽपि भावः कर्तव्यता यतः ।
लडादिश्रवणात् तस्या अप्रतीतिर्लिङादिवत् ।। (५०६)

ननु कालोपबन्धोऽत्र कार्यबुद्धिविघातकृत् ।
नैतत्संदेह एवात्र विवेकाभावतस्तव ।। (५०७)

कालोपबन्धः किन्त्वत्र कार्यबुद्धिविघातकृत् ।
किं भावात्कार्यता भिन्ना लडादिर्यां न भाषते ।। (५०८)

कर्तव्यः कट इत्यादावव्यापारेऽपि कार्यता ।
वीक्ष्यतेऽतः पृथग्भावात् फलाच्च प्राक् प्रतीतितः ।। (५०९)

ननु कर्मणि कृत्योऽयं तयोरेवेति शासनात् ।
मैवं प्रैषादिवद्यस्मादुपाधित्वादवाच्यता ।। (५१०)

प्रैषादिष्वपि कृत्यानां तथा च स्मरणं मुनेः ।
कृत्यानां युक्तितोऽपि स्यात् नैव कर्माभिधायिता ।। (५११)

यथा कटं करोतीति कर्ममात्रावबोधनम् ।
कर्तव्यः कट इत्यत्र तथैव स्यान्न चेक्ष्यते ।। (५१२)

कर्तव्यत्वादभीष्टत्वसिद्धौ कर्मार्थलाभतः ।
साक्षादनभिधानेऽपि न द्वितीया प्रसज्यते ।। (५१३)

न चाभीष्टत्वकार्यत्वमभिन्नं व्यतिरेकतः ।
इच्छेदेष्टव्यमित्येवं तत्रापि प्रत्ययो यतः ।। (५१४)

तस्मात्कर्तव्यतावेशात् क्रिया वा यदि वा फलम् ।
कारकं वापि कार्यत्वं लभते न स्वतन्त्रतः ।। (५१५)

लोकवन्ननु वेदेऽपि कार्यमात्रं न गम्यते ।
साधनेहानुबन्धस्य वेदे कार्यस्य बोधनात् ।। (५१६)

ततश्चारोग्यकामस्य पथ्यभोजनवाक्यवत् ।
मानान्तरप्रवेशेन सापेक्षत्वं प्रसज्यते ।। (५१७)

अतः प्रैषादितुल्योऽयं क्रियाफलनिबन्धनः ।
नियोगस्तदसंवादाच्चित्रादौ ते विहन्यते ।। (५१८)

नैवं, मानान्तरावेशाल्लोके प्रैषाद्युपाधिकम् ।
कार्यं, प्रयोजनार्था च प्रवृत्तिरिति युज्यते ।। (५१९)

साध्यसाधनसंबन्धविषयत्वं पुमर्थतः ।
नियोगस्यात एवात्र कर्तृत्वेन नियुज्यते ।। (५२०)

स्वत एव प्रवृत्तत्वात्कर्तुरेवाधिकारिता ।
पदं चारोग्यकामादि भवेत्कर्तृविशेषणम् ।। (५२१)

वेदे तु सकलाक्षादिप्रमाणागोचरत्वतः ।
साध्यसाधनताज्ञानं नियोगादेव नान्यतः ।। (५२२)

तथा ह्यकारकः कामी स्वर्गकामपदार्पितः ।
नियोगात्कर्मसंबन्धे पश्चाद्यातीह कर्तृताम् ।। (५२३)

कामस्य च प्रधानत्वात् तत्प्राधान्यानपायतः ।
पुंविशेषणता तस्माद्भोगी कामी न कारकः ।। (५२४)

अप्रवृत्तप्रवृत्तेश्च कारकत्वं न युज्यते ।
प्रवृत्तस्य णिचोक्तिः स्यात् पचन्तं पाचयेद्यथा ।। (५२५)

अक्रियाकर्तृसंबन्धे ननु षष्ठी प्रसज्यते।
नैवं, नाम्नोः सदा योगे षष्ठीयं शैषिकी यतः ।। (५२६)

क्रियाकारकयोगे च द्वितीयादिर्लडादि तु ।
स्यात् प्रातिपदिकार्थस्य भावार्थेनेत्यसंकरः ।। (५२७)

नीलोत्पले तु नामार्थावपहाय परस्परम् ।
भेदमेकात्मतां याताविति षष्ठी न संमता ।। (५२८)

लिङर्थे युज्यमानस्य कर्मत्वं न च कामिनः ।
आक्रियात्वान्नियोगस्य द्वितीया चेद्भवेत्तथा ।। (५२९)

तस्मादकारकः कामी स्वनियोगप्रसिद्धये।
नियुज्यमान एवेह विषयं साध्यमीक्षते ।। (५३०)

राजादिषु प्रसिद्धश्च नियोगः साध्यगोचरः ।
भावार्थस्य च साध्यत्वमिति तेनापि युज्यते ।। (५३१)

अविवक्षितमप्येवं लिङ्गसंख्यं विवक्ष्यते ।
पश्चाद्विषयसिद्ध्यर्थं कारकादि च यच्छ्रुतम् ।। (५३२)

ततश्च स्वर्गकामो यः स्वनियोगं स साधयेत् ।
केन, यागादिनिर्वृत्त्येतच्छास्त्रात् प्रतीयते ।। (५३३)

न चानपनयन्यागः कामिनः स्वर्गकामिताम् ।
साधनं स्वाधिकारस्य भवतीह कथंचन ।। (५३४)

अनुन्मृदितकामो हि पूर्वावस्थाऽविशेषतः ।
निष्पादिताधिकारोऽपि नियोगार्हः पुनर्भवेत् ।। (५३५)

अधिकारः स्वसिद्ध्यर्थमतः कामस्य साध्यताम् ।
यागेनापाद्य संसिद्ध्यन् विषयस्यैति साध्यताम् ।। (५३६)

नानन्तरफलाभावे विसंवादोऽत्र शङ्क्यते ।
क्रियासाध्ये फले स स्याल्लिङर्थस्त्वक्रियात्मकः ।। (५३७)

प्रत्यर्थिनि च शब्देऽस्मिन् नाभावोऽनुपलब्धितः ।
मानाभावे ह्यसौ मानमानन्तर्यन्त्वचोदितम् ।। (५३८)

अतः कृताधिकारोऽपि यो विद्यादकृतार्थताम् ।
तस्य शास्त्रानभिज्ञत्वान्नाधिकारोत्र वैदिके ।। (५३९)

मन्त्रार्थवादनाम्नां च कार्यार्थानुप्रवेशतः ।
प्रमाण्यं न स्वतस्तस्मात् कार्ये वेदस्य मानता ।। (५४०)

वेदान्तानामतो वाच्यं कार्यर्थानुप्रवेशनम् ।
प्रामाण्यं वा निषेद्धव्यम्, अत्र प्रतिविधीयते ।। (५४१)

निश्शेषमातृतद्वृत्तिजन्मनां तद्विलक्षण- ।
स्वतःसिद्धात्मसंबोधव्याप्तिर्वस्त्वनुरोधतः ।। (५४२)

वियद्वस्तु स्वभावानुरोधादेव न कारकात् ।
वियत्संपूर्णतोत्पत्तौ कुम्भस्येव दृशा धियाम् ।। (५४३)

घटदुःखादिरूपत्वं धियां धर्मादिहेतुतः ।
निर्हेतुत्वात्मसंबोधरूपित्वं वस्तुरूपतः ।। (५४४)

बुद्धितद्वृत्तिभावोऽयमभावश्चाप्यनन्यमात् ।
यतः सिद्धायते सोऽर्थो ज्ञेयः सिद्धः स्वतः सदा ।। (५४५)

ननु प्रमाणविरहात् स्वतःसिद्धो यदीष्यते ।
वचसो बुद्धबोधित्वादप्रामाण्यं प्रसज्यते ।। (५४६)

मैवमप्रतिपन्नत्वादनुभूत्यैव वस्तुनः ।
तद्व्युत्पत्तेः पुरा साक्षाद्बोधो ह्युत्पत्तिमात्रतः ।। (५४७)

बोधाबोधौ यतो दृष्टौ स्वानुभूत्यनुसारतः ।
दृष्टे चानुपपन्नत्वं किंबलादभिधीयते ।। (५४८)

सुषुप्तादेश्च संसिद्धिर्मात्रादिविरहेऽपि या ।
सापीहान्तरसंबुद्धमेयमात्रव्यपाश्रयात् ।। (५४९)

न चाभावप्रमाणात्सा सति मातर्यभावमा ।
मात्राद्यभावसंसिद्धिः कथं मात्रादिपूर्विका।। (५५०)

यमप्रमीय मानानि नानात्मानं प्रमिण्वते।
वस्तुवृत्तानुरोधेन कथं तत्राप्रमा वचः ।। (५५१)

अमीमांसक इत्युच्चैरमी मां स क इत्यतः ।
आक्षिपन्ति यदज्ञानात् तच्छान्त्या उत्तरं वचः।। (५५२)

सर्वोऽपि वेद इत्यादि यथोक्तपरिहारकृत् ।
गुरुराह वचः स्पष्टं दृढन्यायोपबृंहितम् ।। (५५३)

मानस्वभावमाश्रित्य सर्वोऽपीत्याद्युदीरणम् ।
काण्डद्वयसमाख्या हि तत्प्रमेयानुरोधतः ।। (५५४)

मानं हि व्यञ्जकं लोके सिद्धे तच्च स्वकारणात् ।
स्वतः सिद्धेऽथवा नित्यं मेयमात्रं विशिष्यते ।। (५५५)

अतः सर्वोऽपि वेदोऽयं प्रमाणत्वैकहेतुतः ।
प्रकाशनपरो ज्ञेयः सिद्धसाध्यात्मवस्तुनः ।। (५५६)

एकवाक्यत्वतो यद्वा सर्वोऽपीत्यादि भण्यते।
पुरुषार्थावसायित्वाद्वेदाधीतिविधेरिति ।। (५५७)

निश्शेषसुखसंप्राप्तेः सर्वानर्थह्नुतेस्तथा ।
मुक्तेरर्वाक् पुमर्थोऽन्यो नेह कश्चित् समीक्ष्यते ।। (५५८)

असिद्धार्थस्य वा सिद्धिरनुभूत्येकमात्रतः ।
सर्वोऽपीति वचः सिद्धिः सर्वा ह्यात्मैकसंविदः ।। (५५९)

यद्वानवगतोऽतोऽन्यः संभाव्यो नात्मनस्ततः ।
सर्वोऽपीति वचः प्राह तथा चोर्ध्वं प्रवक्ष्यते ।। (५६०)

यद्धेतुकं प्रमाणत्वं वेदान्तानां समर्थ्यते ।
तेनैव हेतुना कर्मकाण्डस्यापि प्रमाणता ।। (५६१)

वेदान्तानाममानत्वं येन वा हेतुनोच्यते ।
तेनैव हेतुना कर्मकाण्डस्यापि प्रसज्यते ।। (५६२)

अपि सर्वप्रमाणानि स्वप्रमेयाभिसंगतेः ।
प्रमामेवेह कुर्वन्ति प्रामाण्यं यान्ति नान्यथा ।। (५६३)

विधिनैवैकवाक्यत्वं यतो मन्त्रार्थवादयोः।
ततो दर्शननिष्ठत्वं न तयोरुपपद्यते ।। (५६४)

अर्थवादोक्तितो यापि प्रतिष्ठाकामिकल्पना ।
विध्यर्थसंगतावेव सापि नैव ततोऽन्यतः ।। (५६५)

विध्यर्थशेषभावश्च ततश्चार्थान्तरोक्तिता।
ऐकार्थ्याद्वचसोऽशक्या विरुद्धद्व्यर्थकल्पना ।। (५६६)

विरोधे गुणवादः स्यादनुवादोऽवधारिते ।
भूतार्थवादस्तद्धानादर्थवादस्त्रिधा मतः ।। (५६७)

विधिशेषोऽपि यद्यर्थमर्थवादः समर्पयेत् ।
अद्वैतविधिनाक्षिप्ता वेदान्ता नेति का मितिः ।। (५६८)

प्रत्यक्षाद्यभिधानेन सर्वमानोपलक्षणम् ।
मान्तरं नागमादन्यद्यदैकात्म्यावबोधकृत् ।। (५६९)

सिद्धेऽनवगते यस्मात् पुरस्ताद्व्यापृतिर्मितेः ।
मानादज्ञाततासिद्धौ स्यादान्योन्यसमाश्रयः ।। (५७०)

तत्त्वमस्यादिवाक्यस्य विरोधोऽतो न केन चित् ।
सर्वाश्रयत्वात्संवित्तेः तथात्मन्यप्रवृत्तितः ।। (५७१)

कृत्स्नेष्टार्थस्य संप्राप्तिः कृत्स्नानर्थह्नुतिस्तथा।
आत्मस्वरूपान्नान्यत्र संभाव्या, सा हि मानतः ।। (५७२)

इत्येवमादिभाष्यार्थः क्रमेणैकात्म्यवस्तुनि।
यत्नेन वक्ष्यते न्यायात् पूर्वपक्षनिरासतः ।। (५७३)

वेदान्तवचसां स्वार्थे प्रामाण्यं न विहन्यते ।
मानलक्षणसद्भावात् ज्योतिष्टोमादिवाक्यवत् ।। (५७४)

नैव कार्यैकनिष्ठानि व्यवहारे वचांसि हि ।
नियमेन प्रयुज्यन्ते इत्यत्र मितिरस्ति ते ।। (५७५)

दिष्ट्या त्वं वर्धसे भद्र जातः पुत्रस्तवर्धिमान् ।
इति नेदं प्रवृत्त्यर्थं वचो नापि निवृत्तये ।। (५७६)

सुखाद्युत्पत्तिहेतूनि दृश्यन्तेऽकार्यवन्त्यपि ।
वचनानि व्रज ग्राममित्यादीनि यथा तथा ।। (५७७)

सुख्येधीति न चानेन प्रवृत्तिरुपदिश्यते ।
सुखीभवनमस्यार्थान्नोपदेशव्यपेक्ष्या ।। (५७८)

विशेषोऽस्ति प्रवृत्तेश्चेत् तात्पर्यं वचसोऽपि च ।
नैवं सुखादिसंभूतावर्थवत्त्वोपपत्तितः ।। (५७९)

आनर्थक्यभयादेव श्रुतादन्यत्र कल्प्यते ।
तात्पर्यं प्रोक्षणाद्युक्तेर्न स्वतन्त्रेऽधिकारवत् ।। (५८०)

किञ्चोपायेऽप्रवृत्तः सन्पुरुषोऽयं प्रवर्त्यते ।
ज्ञातोपायत्वतो यद्वा विधिनोपेयसिद्धये ।। (५८१)

तत्रेह तावन्नोपाये पुत्रजन्मादिलक्षणे ।
तस्य निष्पन्नरूपत्वान्नाप्युपेये सुखे तथा ।। (५८२)

न व्यापारान्तरं यस्मात् सुखार्थं किञ्चिदीक्ष्यते ।
पुत्रजन्मोक्तिमात्रेण पुरुषार्थावसानतः ।। (५८३)

किञ्चाध्यस्ताहिदष्टस्य तद्विषव्याप्तचेतसः ।
स्रगियं न फणीत्युक्ते दृष्टा विषनिराक्रिया।। (५८४)

मा भैषीरिति चोक्तेऽपि न नियोगः प्रतीयते ।
स्रगुक्तेरेव निश्शेषसाध्वसध्वंसलाभतः ।। (५८५)

न्याय्यो नियोगस्तत्रैव यत्र बुद्ध्वास्य कार्यताम् ।
अनन्तरं प्रवृत्तिः स्यात् विषये तस्य सिद्ध्ये ।। (५८६)

इह त्वैकात्म्यवाक्येषु तत्त्वमात्रावबोधतः ।
सद्यः पुमर्थसंसिद्धेः कार्यसिद्धिर्न वीक्ष्यते ।। (५८७)

कुतूहलवतां तद्वन्निर्वृत्ताख्यानमात्रतः ।
दृष्टा नराणां निश्शेषकुतूहलनिराक्रिया ।। (५८८)

वस्तुमात्रावसायित्वात् तद्वचांसि न कानिचित् ।
उपादानाय वालं स्युर्नापि हानाय तद्विदः ।। (५८९)

यत्रापि च प्रतीयेते हानादाने वचःश्रवात् ।
अयं चोराकुलः पन्था देशोऽयं निधिमानिति ।। (५९०)

तत्रापि नैव शब्दस्य व्यापारः सिद्धवेदानात् ।
कृतार्थत्वान्नरस्यापि रागादेव प्रवृत्तितः ।। (५९१)

कामैकपाशाकृष्टः सन्निच्छयैव प्रवर्तते ।
निवर्तते च तद्द्वेषान्न शब्दव्यापृतेर्नरः ।। (५९२)

नन्वप्रयुक्तमप्येतत् वक्त्रा वाक्यं विवक्षितम् ।
न गन्तव्यं पथानेन गृहाणेमं निधिं तथा ।। (५९३)

नैवं न वक्त्रभिप्रायाच्छब्दार्थत्वं प्रकल्पते ।
शब्दसामर्थ्यतो यस्मात् तादर्थ्यं नान्यहेतुकम् ।। (५९४)

भवद्भिरपि चैवैतदभ्युपेयं प्रयत्नतः ।
वक्तृतन्त्रे हि शब्दार्थे न विश्वासः श्रुतेर्भवेत् ।। (५९५)

नानाविधपुमर्थाप्तिरपि वक्तुः समीहिता ।
तस्या अपि त्वदुक्त्यैवं शब्दार्थत्वं प्रसज्यते ।। (५९६)

प्रवृत्तिं वा निवृत्तिं वा यदाभिप्रेत्य चेतसा ।
किञ्चित् जिज्ञास्यते ज्ञात्रा प्रत्यक्षादिप्रमाणतः ।। (५९७)

अभिप्रेतापि न तदा प्रवृत्तिर्यदि वेतरा ।
प्रत्यक्षादिप्रमेयेति शक्या वक्तुं विपश्चिता ।। (५९८)

इतश्चाभ्युपगन्तव्यमेतत्तुल्येऽपि वस्तुनि ।
एकस्य हानधीस्तस्मिन्नुपादित्सा परस्य च ।। (५९९)

शब्दार्थत्वे हि सर्वेषामादानायैव धीर्भवेत् ।
नोपेक्षायां प्रहाणे वा, न चानेकार्थता मता ।। (६००)

न च प्रवर्तकत्वेऽपि वाक्यस्याङ्गीकृते त्वया ।
शक्यो विधायिनोऽन्येषां पदानां वक्तुमन्वयः ।। (६०१)

किं स्वार्थमात्रनिष्ठत्वमुत कार्यैकनिष्ठता ।
पदार्थमात्रसंसर्गपरता किन्वितीर्यताम् ।। (६०२)

स्वार्थमात्रावसायित्वे वाक्यार्थप्रत्ययः कुतः ।
वैयर्थ्यं च प्रयोगस्य व्यवहाराक्षमत्वतः ।। (६०३)

पदार्थमात्रसंसर्गे कार्यार्थविरहेऽपि ते ।
व्यवहारस्य संसिद्धेः व्यर्था कार्यप्रकल्पना ।। (६०४)

कार्यैकव्यतिषङ्गे च वाक्याद्भूतानुवादकात् ।
प्रतीतिः स्यान्न वाक्यार्थे स्यादुक्तेर्व्यर्थतापि च ।। (६०५)

कार्यन्तस्य चाभावात् कार्यैकार्थाभिधायिनः ।
संबन्धो न भवेदन्यैः साधनाद्यभिधायिभिः ।। (६०६)

कार्यन्वयित्वे सर्वेषामपि चेह परस्परम् ।
पदार्थनामसंबन्धोऽनपेक्षत्वाद्भवेद्ध्रुवम् ।। (६०७)

नियोगो न प्रतीयेत विशिष्टविषयस्तथा ।
तदा चैकपदार्थस्य नियोगः साध्यतामियात् ।। (६०८)

अथ सोमादिसंबद्धे यागादौ विषये मतः ।
नियोगः, कस्ततः पूर्वं संबन्धे हेतुरुच्यताम् ।। (६०९)

सिद्धेऽसति विशिष्टे न विषये कार्यमिष्यते ।
अथ क्रियैव प्राक्कार्यात् सिद्धं नो यत्समीहितम् ।। (६१०)

तदेतरत्तदर्थमित्येवं चैतत्समञ्जसम् ।
विषये यदि कार्यत्वं कार्यावगमपूर्वकम् ।। (६११)

कार्ये कार्यान्तराभावात् कार्यबुद्धिः कुतो भवेत् ।
तदभावादनुष्ठेयो विषयोऽपि न ते भवेत् ।। (६१२)

कार्यार्थता ततश्चेष्टा हीयेतानुष्ठितिं विना ।
अथ कार्यान्तराभावेऽप्यस्य कार्यत्वमिष्यते ।। (६१३)

विषयस्यापि कार्यत्वं स्वत एव भवेत्तथा ।
विषयोऽकार्यरूपत्वात् स्वसिद्ध्यै यद्यपेक्षते ।। (६१४)

कार्यं, तदपि विषयमीक्षेताकार्यरूपतः ।
कार्येऽपि कार्यतैवं च भवेद्विषयहेतुका ।। (६१५)

अन्योन्याश्रयता च स्यात् न च कार्यप्रधानता ।
पुंव्यापारव्यपेक्षायां स्वसिद्धौ कार्यमुच्यते ।। (६१६)

यागादिः स च, नो कार्यं स्वतः कार्यैकरूपतः ।
कार्यस्यैव न कार्यत्वमकार्ये कार्यतेष्यते ।। (६१७)

न शौक्ल्ये शुक्लतापत्तिः पटादेः सा विधीयते ।
घटकार्ययजत्यादि स्वस्वभावतया स्थितम् ।। (६१८)

सिद्धसाध्यादिभेदेन स्वशब्देनाभिधीयते ।
यदा, तदा ध्वनेर्न स्यादज्ञातार्थावबोधने ।
विशेषः कश्चिदित्येवं न प्रवृत्तिर्विधेर्भवेत् ।। (६१९)

अवबुद्धे तु शब्दार्थे पुरुषार्थानुरोधतः ।
स्वत एव प्रवृत्तिः स्यात् न शब्दान्नार्थतस्तथा ।। (६२०)

साधनादित्रयाद् बाह्यं पुरुषार्थाद् बहिष्कृतम् ।
क एतत्साधयेद्धीमान्, किं च रूपमितीर्यताम् ।। (६२१)

न तावत्प्रेरणा कार्यं, कार्यार्थविषया हि सा ।
नान्तरोऽपि प्रयत्नः स्यात् मानान्तरगतेस्तथा ।। (६२२)

न क्रिया कर्तृसंबन्धात् फलं नानिष्टरूपतः ।
कारकं नाप्यसिद्धत्वात् नाप्यन्यदनिरूपणात् ।। (६२३)

न च कालत्रयास्पर्शवाच्यत्वं कार्यलक्षणम् ।
घटशब्दाद्घटे मा भूत् कालास्पर्शेन कार्यता ।। (६२४)

नियोगोऽपि नियोज्यस्य व्यापारः स कथं भवेत् ।
अतीन्द्रियो लिङाद्यर्थः, सिद्धिश्चास्य कथं भवेत् ।। (६२५)

सिद्धिर्विषयसिद्धौ चेन्नैवं स्यात्कर्मणा न हि ।
आप्त्युत्पत्त्यादिकं शक्यमनारोप्यस्वभावतः ।। (६२६)

कार्यं स्वेनात्मना सिद्धं पुमर्थं साधयेद्यदि ।
सर्वदा तस्य तादृक्त्वात् पुमर्थः सर्वदा भवेत् ।। (६२७)

पुंव्यापारप्रसिद्ध्याथ सिद्धं स्वार्थकरं मतम् ।
तस्यानाधेयरूपत्वान्न कदाचित् फलं भवेत् ।। (६२८)

संभाव्यमानसिद्धेर्हि यागादेः कार्यता मता ।
व्योमतत्पुष्पयोर्न स्यात् सिद्धात्यन्ताप्रसिद्धयोः ।। (६२९)

कर्तव्यो याग इत्येवं यागादि्भन्ना यथेक्ष्यते ।
कर्तव्यं कार्यमित्येवं ततोऽपि व्यतिरिच्यते ।। (६३०)

कार्यकर्तव्यता कार्येत्येवमेवातिरिच्यते ।
तस्मान्न वस्तुधर्मोऽयं शब्दादेव प्रकर्षतः ।। (६३१)

अतो यदेव साध्यार्थसाधनत्वेन गम्यते ।
वेदात्तदेव साध्यत्वात्कार्यं, नान्यत्ततः पृथक् ।। (६३२)

लिङादिः प्रेरणावाची कुतः कार्यमितीर्यताम् ।
विषयत्वेन नाक्षेपो भावार्थो विषयो मतः ।। (६३३)

प्रेरणापीह नैव स्यादज्ञातज्ञापनात्पृथक् ।
समस्तकार्यदोषोक्तिप्रसङ्गात् मित्यभावतः ।। (६३४)

न स्वरूपं लिङादीनां प्रेरणाज्ञापकत्वतः ।
अन्योन्यरूपभेदेऽपि प्रेरणानुगमात्तथा ।। (६३५)

शक्तेरनभिधेयत्वात् तद्व्यापारोऽपि नेष्यते ।
प्रेरकाभावतो वेदे तद्व्यापरोऽपि नेरणा ।। (६३६)

अतः समीहितोपायतया वस्त्ववबोधयन् ।
अबुद्धं प्रेरको वेदो ज्ञापना प्रेरणा मता ।। (६३७)

तथा च वस्तुयाथात्म्यज्ञापनेन प्रमाणता ।
न प्रेरकतया सा स्यात् प्रत्यक्षादेरनीक्षणात् ।। (६३८)

निष्पादितनियोगस्य वेदप्रामाण्यतो यथा ।
नियमेन फलं तद्वत् साधनानुष्ठितेर्भवेत् ।। (६३९)

विसंवादोऽपि नाशङ्क्यः नियोगार्थे यथा तथा ।
वैदिकत्वादुपायेऽपि, नृतन्त्रे व्यभिचारिता ।। (६४०)

नानन्तरफलो यागो दृष्टो लोकेऽपि हि क्वचित् ।
अतः सामान्यतो दृष्टं क्रियात्वादित्यदूषणम् ।। (६४१)

स्वसामर्थ्याद्यथा कार्यं कालास्पृष्टं प्रभाषते ।
लिङादिः, यागमप्येवं वक्ष्यतीत्यविशिष्टता ।। (६४२)

साक्षादेवं च संबन्धः साध्यसाधनयोर्भवेत् ।
नातिरिक्तलिङाद्यर्थव्यवधानविलम्बना ।। (६४३)

साक्षादसति संबन्धे पारम्पर्यं न तु क्वचित् ।
गतौ सत्यां तदप्यत्र नान्यत्रेवोपलभ्यते ।। (६४४)

श्रुत्या क्रयाभिसंबन्धो व्यवच्छिद्यैव साधनम् ।
अरुणः साधको दृष्टो नानपेक्षो वृथा च सः ।। (६४५)

यागः कार्याभिसंबन्धोऽप्यनुत्पाद्य फलं न ते ।
कथंचित् साधयेत् कार्यं तच्च नास्तीत्यसाधकः ।। (६४६)

न वान्या व्यापृतिस्तस्य कार्यसिद्ध्यै त्वयेष्यते ।
फलानुत्पत्तितः तस्मान्न कार्येणापि संगतिः ।। (६४७)

अथ शास्त्रप्रमाणत्वाददृष्टाप्यभ्युपेयते ।
फलोत्पत्तिर्ममाप्येवं तथा सति भविष्यति ।। (६४८)

मम शास्त्रप्रमाणत्वात् पश्चादपि भवेत्फलम् ।
पूर्वं तु भवतो न्याय्यं तदभावे ह्यसाधकम् ।। (६४९)

कार्यसिद्ध्या फलावाप्तावशेषफलसंभवः ।
सकृत् करण एव स्यात् कार्यस्याभेदतस्तव ।। (६५०)

अनुबन्धाभिसंबन्धात् फलं चेत्स्याद्व्यवस्थया ।
तत एव न कार्यात्स्यात् तदा तद्भावभावतः ।। (६५१)

औपाधिकश्च मिथ्या स्यात् साध्यसाधनलक्षणः ।
व्यवहारः श्रुतेर्ज्ञातः परमार्थैकवादिनः ।। (६५२)

एवं ते कर्मकाण्डेऽपि कार्यं तावन्न युज्यते ।
ऐकात्म्ये तु यथा नास्ति विशेषेणोच्यते तथा ।। (६५३)

प्रतिपत्तिविधिस्तावन्नात्मा द्रष्टव्य इत्ययम् ।
तस्य भावार्थनिष्ठत्वात् वस्तुन्यनुपपत्तितः ।। (६५४)

सिद्धेऽसिद्धेऽर्थवैकात्म्ये विधिर्नैवोपपद्यते ।
नाकाशे नापि तत्पुष्पे पुंव्यापारानपेक्षता ।। (६५५)

न विधिर्दर्शनेऽपि स्यादन्योन्याश्रयदोषतः ।
दर्शनाद्विधिसंसिद्धेः विधेर्दर्शनसिद्धितः ।। (६५६)

न च यूपादिवच्छक्यं वेदेनैव समर्पणम् ।
ऐकात्म्यस्य स्वतःसिद्धेः साध्यत्वाद्यूपवस्तुनः ।। (६५७)

सिद्धं चेद्दर्शयेद्वेदः प्रसिद्धं दर्शनं तथा ।
तन्निष्ठं च भवेद्वाक्यं व्यर्थता च विदेस्तदा ।। (६५८)

सर्वमात्मेति वाक्यस्य न च वस्तुन्यसंभवः ।
येनार्थस्यासमाप्तत्वात् क्रियेताध्याहृतिः पदे ।। (६५९)

आत्मा ब्रह्मेति विज्ञानं विधिं नैव व्यपेक्षते ।
यस्मात्तत् श्रुतवाक्यस्य स्वयमेवोपजायते ।। (६६०)

यजेतेति विधिज्ञानं न विध्यन्तरमीक्षते ।
विध्यन्तरेनवस्था स्यान्न चायं कर्मणि स्थितेः ।। (६६१)

प्रतिपन्ने विधेयार्थे प्रवृत्तिः फलमिष्यते ।
प्रवृत्तेश्च विधिज्ञानमेवमन्योन्यसंश्रयः ।। (६६२)

बोधेऽस्मिन् शब्दतो जाते न प्रवर्त्योऽफलत्वतः ।
अनुत्पन्ने च नितरां प्रवृत्तेर्हेत्वसंभवात् ।। (६६३)

अथ निश्चयसिद्ध्यर्थमुत्पन्नेऽपि प्रवर्त्यते ।
स निश्चयो वः किं शब्दात् अथान्यस्मादितीर्यताम् ।। (६६४)

शब्दाद्यदि, तदेवेदमायातं पूर्वदूषणम् ।
अन्यस्मिन्निष्यमाणे च सापेक्षत्वं प्रसज्यते ।। (६६५)

अविवक्षितनुत्त्यर्थमथात्र विधिरिष्यते ।
अयं ज्ञेयोऽर्थ इत्युक्तौ स्याद्विवक्षितधीर्यतः ।। (६६६)

नैवमुत्सर्गतो यस्माच्छब्दानां लोकवेदयोः ।
विशिष्टार्थैकनिष्ठत्वं स्वतो, न विधिहेतुतः ।। (६६७)

अविशिष्टश्च वाक्यर्थस्तथा लौकिकवैदिक - ।
वाक्ययोर्गम्यते यस्माद्विधिर्नातो विवक्षितः ।। (६६८)

अपि दृष्टार्थतैकात्म्ये कर्मस्विव न भिद्यते ।
वेदाधीतिविधेस्तस्माद्विधिरत्र निरर्थकः ।। (६६९)

विधेर्विध्यन्तरेऽभीष्टे कृत्स्नोऽर्थोऽप्यविवक्षितः ।
पूर्वोक्तेनैव न्यायेन नैव कल्प्यो विधिस्ततः ।। (६७०)

मतं पुमर्थसिद्ध्यर्थं ज्ञानस्य विधिरिष्यते ।
फलस्य विध्यधीनत्वादुपेक्षाफलतान्यथा ।। (६७१)

ज्ञेयव्याप्त्यतिरेकेण न विज्ञानात्फलान्तरम् ।
इष्यते कर्मवत् नातस्तदर्थं विधिकल्पना ।। (६७२)

यदापि मातरि फलं, तदापि विधिनात्र किम् ।
मातृमानप्रमेयादौ तत्सिद्धेर्विधिना विना ।। (६७३)

अथापि कार्यविरहात् सिद्धार्थमनुवादकम् ।
वचो नैव प्रमाणं स्यात् तस्य मान्तरसंगतेः ।। (६७४)

विध्यर्थाङ्गीकृतौ त्वेतदनपेक्षं प्रमाणताम् ।
अश्नुते, मान्तराभावात् ज्योतिष्टोमादिवाक्यवत् ।। (६७५)

वस्तु मान्तरयोग्यं चेत् विधौ सत्यपि तत्तथा ।
अथ तन्मान्तरायोग्यं विध्यभावेऽपि तत्तथा ।। (६७६)

किं वाक्यस्यानुवादत्वं सिद्धेऽर्थे, मान्तरेण वा ।
मिते, तत्र न पूर्वस्मिन् सिद्धेऽप्यर्थेऽनुवादता ।। (६७७)

मानान्तरानधिगतं सिद्धं वस्त्वबोधयत् ।
मानं किं नानपेक्षं स्यात् पुमर्थश्च स्वरूपतः ।। (६७८)

पुंबुद्धिविषयो ह्यर्थो मानान्तरमेक्षते ।
अभावात्पुरुषस्येह न तु सिद्धोऽपि वैदिकः ।। (६७९)

न च सिद्धत्वमात्रेण शङ्क्यते मान्तरं क्वचित्।
शङ्क्यमानस्य मानस्य तुल्या सापेक्षता यतः ।। (६८०)

न च सापेक्षताप्यस्ति मितेर्मानत्वतः क्वचित् ।
मान्तरानवबुद्धं हि बोधयन्मानमुच्यते ।। (६८१)

मानान्तरानपेक्षं चेत् मानं मेयं प्रबोधयेत् ।
मानमेव तदा तत्स्यात् नातोऽन्यन्मानलक्षणम् ।। (६८२)

अथ मानान्तरापेक्षं मानं मेयावबोधकम् ।
द्वयोरेकक्रियावेशात् तथाप्यन्यानपेक्षता ।। (६८३)

अथानधिगताभावादुत्तरस्याप्रमाणता ।
तत्सद्भावात्तु पूर्वस्य ज्ञानस्यास्तु प्रमाणता ।। (६८४)

मातोऽनधिगतत्वस्य सिद्धिः स्यादथवाऽन्यतः ।
स्वतो वा, ज्ञाततायाश्च कुतः सिद्धिरितीर्यताम् ।। (६८५)

अज्ञातत्वस्य माव्याप्तेः पूर्वमेव प्रसिद्धितः ।
ततश्च मानतः सिद्धिः नाज्ञातत्वस्य कुत्रचित् ।। (६८६)

मानव्याप्तिक्षमं चेत् स्यादज्ञातत्वं घटादिवत् ।
वास्तवं स्यात्तदा रूपमज्ञातञ्च सदा भवेत् ।। (६८७)

तथा संशयमिथ्यात्वबुद्ध्योरेष यथोदितः ।
न्यायो वाच्यः, ततः सर्वो व्यवहारो न सिद्ध्यति ।। (६८८)

अज्ञातत्वाविशेषेऽपि मानानां यदि मानता ।
ज्ञातस्याज्ञाततोऽन्यत्वात् तत्र स्यात्किं न मानता ।। (६८९)

ऐकार्थ्योपनिपातित्वात् सापेक्षत्वं यदीष्यते ।
तथा च सर्वमानानां सापेक्षत्वं प्रसज्यते ।। (६९०)

एकस्यामपि सत्तायां सर्वाक्षाणां प्रमाणता ।
द्रव्ये त्वक्चक्षुषोस्तद्वत् प्रसज्येताप्रमाणता ।। (६९१)

नियोगे लौकिके चापि हरीतक्यादिभक्षणे ।
मानन्तरासंभवेन प्रसज्येतानपेक्षता ।। (६९२)

नैष दोषो नरज्ञानपूर्विका विनियोगधीः ।
येन लोकेऽस्त्यतोऽपेक्षा वेदे तु स्याद्विपर्ययः ।। (६९३)

नैवं सत्यनपेक्षत्वं वचसः कार्यसंश्रयात् ।
पुंबुद्धिपूर्वकत्वेन यतः सापेक्षतोच्यते ।। (६९४)

नैवं नियोगनिष्ठत्वाद्वेदे तेनानपेक्षता ।
सापेक्षत्वं च लोके स्यात् विनियोगप्रधानतः ।। (६९५)

नैवं शब्दार्थयोरैक्यं यदा स्याल्लोकवेदयोः ।
तदा न शक्यते वक्तुं वैलक्षण्यं तयोरिति ।। (६९६)

स्वरूपलाभः सिद्धश्चेत्, स्वतो वा यदि वान्यतः ।
स्वरूपेऽनुपयोगित्वात् न प्रमाणव्यपेक्षणम् ।। (६९७)

अभिव्यक्तोऽथ सिद्धोऽयं स्वतो वा वान्यतः ।
अभिव्यक्तस्य भूयोऽपि निष्फलं मान्तरेक्षणम् ।। (६९८)

तस्मान्न सिद्ध इत्येव संभाव्येत प्रमान्तरम् ।
नरोक्तौ मान्तरापेक्षा तेन मान्तरसंभवः ।। (६९९)

क्रियां विना न संसर्गः पदार्थानामथोच्यते ।
क्रियैवापेक्ष्यतां तर्हि किं न सिद्धं विधिं विना ।। (७००)

क्रिया चापेक्ष्यमाणापि न या काचिदपेक्ष्यते ।
योग्यत्वहेतुतः, तर्हि सास्त्येवास्यादिका श्रुतौ ।। (७०१)

अकर्मकत्वादस्यादेर्न तावत्कर्म विद्यते ।
अभूतभवनं चार्थे नित्यत्वादात्मनश्च न ।। (७०२)

असंसृष्टात्मबोधित्वान्नापि संसर्गधीरतः ।
स आत्मेत्यभिसंबन्धात् नापि सत्ता सतोच्यते ।। (७०३)

शब्दाद्यगोचरोऽर्थोऽतो लक्षणापाश्रयाच्छ्रुतौ ।
सदित्यादिपदैरात्मा साक्षान्नः प्रतिपाद्यते ।। (७०४)

यदापि मानयोग्यत्वं सत्त्वं तच्च प्रतीयते ।
तदापि वस्तुपरता नागमस्य विहन्यते।। (७०५)

मान्तरेणापि संबद्धमर्थं वाक्यं प्रबोधयत् ।
मानतां न जहात्येव जगत्याप्तवचो यथा ।। (७०६)

ज्ञातः सोऽर्थो मयेत्यत्र नाप्तवाक्यं विहन्यते ।
मानान्तरव्यपेक्षत्वात् विहन्येतार्थनिश्चितौ ।। (७०७)

मायोगेऽपि न मानत्वमनाप्तवचसः क्वचित् ।
तेनाप्तवक्यं मायोगे मानादर्थेऽपि निष्ठितम् ।। (७०८)

एवं च सति वेदान्ता यदि मानमलौकिकम् ।
प्रबोधयन्ति विध्वस्तनिखिलद्वैतगोचरम् ।। (७०९)

कथं तेषाममानत्वं तदा स्यादाप्तवाक्यवत् ।
अर्थसिद्धिश्च मासिद्धौ सिद्धैवेति न साध्यते।। (७१०)

किञ्च सिद्धत्वसंबन्धादैकात्म्ये मान्तरानुमा ।
यथैवं कार्यतायोगात् नियोगेऽप्यनुमा न किम्।। (७११)

नियोगस्यापि कार्यत्वं प्रेषणाध्येषणादिभिः ।
समं, तद्वर्त्मनैवास्य संबन्धग्रहणं यतः ।। (७१२)

परायत्तात्मलाभत्वं नियोगस्येह कार्यता।
कार्यैर्मान्तरगम्यैः सा न कथंचिद्विशिष्यते।। (७१३)

यत्त्वसाधारणं तस्य कार्यत्वमिति भण्यते ।
लौकिकेष्वपि कार्येषु तन्नैव विनिवार्यते ।। (७१४)

अथासाधारणज्ञानपरिच्छेद्यत्वमिष्यते ।
तच्च सर्वपदार्थानां न दण्डैर्विनिवार्यते ।। (७१५)

प्रमाणायत्तमेतावत् स्वप्रमेयावभासनम् ।
कार्यताऽकार्यता वात्र मेयायत्ता न मानतः ।। (७१६)

सिद्धत्वहेतुको योऽपि दोष ऐकात्म्य उच्यते ।
नियोगस्यापि संसिद्धौ स दोषो नापनुद्यते ।। (७१७)

यागादिविषयासिद्ध्या न चासौ न प्रसिद्ध्यति ।
विध्युक्तेस्तदसंसिद्धौ निष्फलत्वं प्रसज्यते ।। (७१८)

ऐकात्म्यवस्तुयाथात्म्यप्रकाशनपटीयसः ।
वचसस्त्वतिरेकण किं मानं तद्धुरं वहेत् ।। (७१९)

मात्रादिसव्यपेक्षं सद्यत्र ज्ञानं प्रजायते ।
तत्रैव मान्तरापेक्षा न तु विध्वस्तभेदके ।। (७२०)

विध्यर्थाधीनसंसर्गाः पदार्था वैदिकोक्तिषु ।
लोके मान्तरसंसिद्धसंसर्गा रचनाबलात् ।। (७२१)

रचना तु पदार्थानां विवक्षापूर्विकैव तु ।
प्रमाणान्तरगम्येऽर्थे विवक्षा च व्यवस्थिता ।। (७२२)

एवं च सति वेदान्तवाक्यार्थप्रत्ययो भ्रमः ।
उत्खातविधिकः, लोके तोयबुद्धिरिवोषरे ।। (७२३)

इत्युक्ते परिहाराय श्रृणु यद्भण्यतेऽधुना । (७२४)

पदार्थसंगतेः कस्मात् विध्यधीनत्वमादृतम् ।
पदार्थान्तरतन्त्रत्वं कस्माद्धेतोर्न कल्प्यते ।। (७२५)

संसर्गश्चेत् पदार्थनां विनापि विधिना भवेत् ।
अनर्थको भवेदेवं विधिर्निर्विषयत्वतः।। (७२६)

ननु दोषः समानेऽयं विधेरन्यपदेष्वपि।
विशिष्टार्थावगत्यर्थं प्रयुज्यन्तेऽपराण्यपि।। (७२७)

एवं सति विधिः कस्मान्नानर्थक इतीर्यताम्।
योगक्षेमसमानत्वादविध्यर्थपदान्तरैः।। (७२८)

उच्यते, विधिशब्दो हि मान्तराज्ञातगोचरः।
न तस्य विषयाक्षेपं मुक्त्वान्यत्र कृतार्थता।। (७२९)

मानान्तरप्रसिद्धार्थवादित्वादनुवादकम् ।
विधेरन्यपदं यस्मान्नाक्षेपोऽतः प्रतीयते।। (७३०)

अव्युत्पन्नेऽपि संबन्धे विध्यर्थावगमस्तथा।
अथ विज्ञातसंबन्धं सिद्धार्थं स्याद्विधायकम्।। (७३१)

स्वधर्मं च पदं जह्यात् संबन्धज्ञाननिह्नुतौ।
तस्माद्विज्ञातसंबन्धं पदं सर्वत्र बोधकम्।। (७३२)

इतोऽन्यथा कल्प्यमाने सर्वं स्यादसमञ्जसम्।
वाक्यवाक्यार्थयोगश्चेत् वाच्यवाचकलक्षणः।। (७३३)

तद्विशेषैकनिष्ठत्वान्न वः संबन्धधीर्भवेत्।
न विशेषान्तरे वृत्तिर्विशेषस्यास्ति गोत्ववत्।
नैराकांक्ष्येण तत्सिद्धेः संबन्धोऽतो न गृह्यते ।। (७३४)

संबन्धं मन्यते योऽपि शाब्दबोधानुसारिणीम् ।। (७३५)

दृष्ट्वेहां श्रोतृगां, सोऽपि न सम्यगभिमन्यते।
श्रोतुश्च कार्यलिङ्गत्वात् कथं शब्दैकगोचरः ।। (७३६)

तस्यापि शब्दपूर्वत्वादिति चेल्लिङ्गपूर्वतः।
कस्मान्न शाब्दबोधोऽपि ह्यनुमानपुरस्सरः।। (७३७)

नियोगं शब्दतो बुद्ध्वा योऽपि श्रोता प्रवर्तते ।
तस्याप्यनुमितेरेव शब्दार्थप्रत्ययो भवेत् ।। (७३८)

प्रत्यक्षगम्यकार्येण नियोगस्यानुमेयतः ।
प्रत्यक्षकार्यवत्तस्य लौकिकत्वं प्रसज्यते ।। (७३९)

न चेत्कार्यं नियोगः स्यात्, कोऽर्थो यागादिसिद्धितः।
सिद्धवस्त्ववबोधित्वं विधेरपि तदा भवेत् ।। (७४०)

प्राथम्यं चात्र दुर्लक्ष्यं बीजतत्कार्ययोरिव।
शब्दानुमानयोर्नातः शब्दप्रथमतेष्यते।। (७४१)

यद्वानुमानमेवात्र शब्दात्पूर्वं हि युज्यते।
नावित्तसंगतिः शब्दः गमकोऽतोऽनुवादकः।। (७४२)

बुध्यते योऽनुमानेन शब्दबुद्धं न वेत्ति सः।
भिन्नेऽभिन्नेऽपि मेये धीर्नानुवादोऽन्यबोद्धरि।। (७४३)

प्रवृत्तिहेतुमात्रं च प्रवृत्त्यात्रानुमीयते।
लौकिकेनापि तत्सिद्धेः नास्ति मानमलौकिके।। (७४४)

कार्यबुद्ध्यैव संव्याप्तिः प्रवृत्तेर्न च गम्यते।
सर्पादिवस्तुबोधेऽपि प्रवृत्तिर्वीक्ष्यते यतः।। (७४५)

पुंस्प्रवृत्तेः फलं कार्यं विध्यर्थश्चापि कारणम्।
प्रवृत्तिहेतुर्न फलं भवतैवाभिधीयते ।। (७४६)

अपसर्पस्य सर्पादेर्न च कार्यं फलं मतम्।
अनर्थाभावमात्रत्वात् न चाभावः फलं क्वचित्।। (७४७)

नियोगोऽथ प्रमारूपो विधिशब्दप्रकाशितः।
मानान्तरानपेक्षः सन्नाक्षेपकतया प्रमा।। (७४८)

आक्षेप्तृत्वं न शब्दोत्थं न च मानान्तरात्तथा।
अव्युत्पन्नप्रवृत्तिश्चेत्युक्तदोषप्रसङ्गतः।। (७४९)

स्वाभ्युपेतनयस्यैव त्यागः प्राप्नोत्यनीप्सितः।
प्रामाण्यं चास्य यत्रेष्टं श्रुतेस्तत्रास्त्वनेन किम् ।। (७५०)

क्व चेष्टमस्य मानत्वं न यागादौ स्वशब्दमे।
लौकिकोऽपि न संसर्गो विध्यायत्तः स्थितो यतः।
विध्यभावे हि संसर्गः श्रोतुरस्त्यविधावपि।। (७५१)

फलसाधनशक्तिश्चेत् विध्यायत्ता भविष्यति।
नैवं, तत्रापि शब्दस्य सामर्थ्यं केन वार्यते।। (७५२)

तस्मादितरतुल्यत्वात् न विध्यर्थनिबन्धनः।
संसर्गः स्यात् पदार्थानां, सुस्थमेवं विधिं विना।। (७५३)

तस्मात्सर्वपदार्थानामाकांक्षायोग्यसंनिधेः ।
परस्पराभिसंबन्धात् विशिष्टार्थावबोधिता।। (७५४)

ननूत्पत्तिविधिर्यद्वत् कर्मबोधे व्यवस्थितः ।
आत्मज्ञानविधिस्तद्वत् आत्मबोधेऽवतिष्ठताम् ।। (७५५)

कर्माधिकारवच्चात्र प्रवृत्तिरपि सेत्स्यति ।
अप्रवृत्तप्रवृत्तिश्च तथाऽबुद्धार्थबोधनम् ।। (७५६)

एवं विधिमिहेच्छन्ति विध्ययोग्येऽपि वस्तुनि।
विधिरागवशात् केचित् तान्प्रतीदमथोच्यते ।। (७५७)

कर्मस्वरूपबोधे हि व्यापारो नेष्यते विधेः ।
किन्तूत्पन्नस्य सापेक्ष्यादधिकारेण संगतिः।। (७५८)

अधिकारप्रवेशित्वं नात्मज्ञानस्य युज्यते ।
यस्याधिकारसंबन्धः स आत्मा न विधीयते ।। (७५९)

व्रीह्यादिविषयं यद्वत् यत्नेनापि निरूपितम्।
प्रत्यक्षं नाधिकारानुप्रवेशं प्रतिपद्यते ।। (७६०)

अन्योऽप्यनुभवोपायो मननध्यानलक्षणः।
सोपायो विहितोऽस्त्येव प्रतिपत्तिविधिं विना ।। (७६१)

दर्शनस्याविधेयत्वात् तत्संबन्धोपलक्षितः ।
प्रसंख्यानात्मकोऽत्रापि प्रयत्नोऽनुभवं प्रति ।। (७६२)

शमाद्यङ्गान्वितः सर्वमात्मेति स्तुतिभूषणः।
मननाद्यर्थवत्त्वाय पश्येदिति विधीयते ।। (७६३)

पश्येदिति प्रयत्नश्चेत् फलं स्याद्दर्शनं तदा।
लक्षणं न प्रयत्नस्य, लक्षणं चेत्कथं फलम् ।। (७६४)

लोके दर्शनसंबद्धं प्रसंख्यानं समीक्षितम् ।
वेदेऽपि किं तथा तत् स्यात् न वाऽतस्तद्विधीयते।। (७६५)

सामान्येनौषधं यद्वत् ज्वरनाशोपलक्षितम् ।
दृष्टं कष्टज्वरेऽप्येवं विशेषेणोपदिश्यते ।। (७६६)

अप्यज्ञातफलं साक्षात् मान्तरैर्विधिसंश्रयात् ।
अभावनिश्चयाभावात् प्रसंख्यानं फलाय नः।। (७६७)

पश्चादावेवमेव स्यात् संदिग्धेऽपि विनिश्चयः।
खपुष्पे त्वनुपायत्वात् निश्चयोऽस्ति विपर्यये ।। (७६८)

एवं केचित् व्यवस्थाप्य प्रसंख्यानविधिं पुनः।
ऐकात्म्यज्ञानतात्पर्यं तस्यापीच्छन्ति युक्तिभिः ।। (७६९)

विधिस्वातन्त्र्यपक्षे हि किलैकात्म्यं न सिद्ध्यति।
तच्छास्त्रं विधिनिष्ठत्वात् न स्वरूपेऽर्थवादतः ।। (७७०)

अपि शास्त्रात्प्रपन्नेऽस्मिन् पारोक्ष्यानपहारतः।
तत्साक्षात्करणायैव प्रसंख्यानं विधीयते।। (७७१)

मानेन विषयासिद्धौ तद्दिदृक्षावियोगतः।
प्रसंख्यानविधिर्न स्यात्सहापि मननादिभिः ।। (७७२)

श्रुतेर्ज्ञातात्मवृत्तान्तोऽननुभूतमपि स्वकम् ।
स्थानकं वाञ्छतः शास्त्रात्प्रसंख्यानं विधीयते ।। (७७३)

स्वव्यापारमुखेनैव शास्त्रं स्वार्थावबोधकृत्।
न तु व्यापारविरहात्, नातो द्विकरता श्रुतेः ।।(७७४)

स्वव्यापारतिरोधानं कारकाणां न च स्थितम् ।
तस्मादैकात्म्यतात्पर्ये प्रसंख्यानादि सुस्थितम् ।। (७७५)

बोधयित्वापि चैकात्म्यं नान्तरा पर्यवस्यति।
आपुमर्थावधेः शास्त्रमप्रामाण्यभयात् स्फुटम् ।। (७७६)

परोक्षवृत्त्या शब्दो हि वदन् स्वार्थं स्वभावतः।
संभावयन् प्रमाणत्वं युक्तिं स्वीकृत्य वर्तते ।। (७७७)

याथात्म्यावगमेऽशक्ता धूमोऽग्नाविव सापि च ।
स्वीकृत्यैव प्रसंख्यानं युक्तिर्वस्तुनि वर्तते ।। (७७८)

इत्यादिवर्त्मना शास्त्रं साक्षाद्वस्तु प्रसाधयत् ।
विधिं प्रति प्रधानत्वं स्वीकृत्याभ्येति मानताम् ।। (७७९)

संसर्गकल्पनाशून्यमप्यैकात्म्यं प्रबोधयेत् ।
अनयैव दिशा शास्त्रं संसृष्टार्थाभिधाय्यपि ।। (७८०)

यतो वाचो निवर्तन्ते इति श्रुत्यैव दर्शितम् ।
व्यपास्ताशेषसंसर्गकल्पनं ब्रह्म निर्भयम् ।। (७८१)

शास्त्रेणानभिधाने तु नियोगेऽपि न युज्यते।
प्रवेशो विषयत्वेन, तुल्यं चोद्यमतो द्वयोः ।। (७८२)

विधिं विना श्रुतैकात्म्यस्तदर्थावगमादृते।
उपायाज्ञतया कुर्यात् तच्छास्त्रस्यार्थवादताम् ।। (७८३)

विधिनिष्ठेऽपि शास्त्रे स्यादसिद्धेर्वस्तुनो मितेः।
देवताध्यानवत् कल्प्यं फलमैकात्म्यवेदनम् ।। (७८४)

प्रतिपन्नात्मयाथात्म्यः प्रसंख्यानादि नेक्षते।
अज्ञस्तु श्रावितोऽप्यस्माद्विना नाप्नोति तत्फलम् ।। (७८५)

शास्त्रेऽस्मिन् वस्तुनिष्ठेऽपि प्रसंख्यानविधिं विना।
पुमर्थो लभ्यते नैवेत्यसावपि समाश्रितः ।। (७८६)

नान्वयव्यतिरेकाभ्यामैकात्म्यानुभवो भवेत् ।
तत्सिद्धावेव तौ स्यातां, स च ताभ्यामिति श्रयः ।। (७८७)

यथैव विश्वजिद्यागपदे स्वार्थानुपालनम् ।
कुर्वती स्वर्गकामेन गच्छतः सह मानताम् ।। (७८८)

तथैव शास्त्रतद्युक्ती स्वाभिधेयार्थपालनम्।
कुर्वत्यौ मानतां यातः प्रसंख्यानेन नान्यथा ।। (७८९)

एवमैकात्म्यतात्पर्ये शास्त्रस्येष्टेऽपि युक्तिभिः ।
केचित्कार्यमपीच्छन्ति तदर्थं, तन्न युज्यते।। (७९०)

प्रमात्रादित्रयं यस्मात् संविन्मात्रवपुर्भृतः।
सिद्ध्यतेऽप्रसिद्धं सत् तत्सिद्धौ किमपेक्ष्यते ।। (७९१)

परोक्षमपि सद्वस्तु साक्षाद्येनात्मरूपकम् ।
साक्षादात्मेव चाभाति तस्मिन् पारोक्ष्यधीः कथम् ।। (७९२)

अप्यज्ञानादि निश्शेषप्रमेयव्यवधानकृत् ।
स्वतः प्रसिद्धात् संसिद्ध्येत् तदसिद्धिः कुतो भवेत् ।। (७९३)

स्वमहिम्नैव यःसिद्धः सर्वप्रत्यक्तमश्च यः ।
तत्तमोहतितः कार्यं किमन्यत्तत्प्रमाणजम् ।। (७९४)

मात्रादित्रयहानेऽपि हानसाक्षितयेष्यते ।
येनासावविप्लुताक्षः तत्पारोक्ष्यं कथं भवेत् ।। (७९५)

भावनावर्त्मनैकात्म्ये विध्यर्थासंभवो यथा ।
अधिकारपरीक्षायां तथा प्राक् प्रतिपादितम् ।। (७९६)

नियोगपक्षमाश्रित्य विध्यर्थासंभवो यथा ।
ऐकात्म्यसिद्धौ यत्नेन तथात्र प्रतिपाद्यते ।। (७९७)

ऐकात्म्यस्य स्वतो मुक्तेरज्ञानात्तस्य बद्धता ।
साध्येऽर्थे साधनापेक्षा सिद्धे तन्न व्यपेक्षते ।। (७९८)

तमोमात्रान्तरायत्वादैकात्म्याख्यस्य वस्तुनः।
असाध्यसाधने तस्मिन् कापेक्षा भावनां प्रति।। (७९९)

यदानुभवकामस्य कार्यं साध्यं प्रतीयते ।
प्रसंख्याने तदैकात्म्यतात्पर्यं कथमुच्यते ।। (८००)

कार्यं चान्यपरं चेति द्वयमेतद्विरुध्यते ।
साध्यं हि सर्वदा कार्यमन्यत्तस्य प्रसिद्धये ।। (८०१)

विशेषणं नियोज्यस्य भवन्ननुभवः फलम् ।
विषयः सत्प्रसंख्यानमनुभूतेर्न साधनम् ।। (८०२)

भावार्थविषयं कार्यं प्रसंख्याने कथं भवेत्।
आवृत्तिर्हि प्रसंख्यानं शब्दयुक्त्योरिति स्थितम् ।। (८०३)

अथ श्रवणभावार्थविषयं कार्यमिष्यते ।
तदा श्रवणमेव स्याद्विशिष्टो विषयस्तव ।। (८०४)

दाक्षायणादावावृत्तेः यत्रापि फलमुच्यते।
सगुणात् पौर्णमासादेः फलं तत्रापि नो गुणात्।। (८०५)

गुणो यत्रापि दध्यादिः कार्यावच्छेदको मतः।
धात्वर्थावेशतः सोऽपि प्राप्ते चास्मिन्न तु स्वतः ।। (८०६)

श्रवणादेर्न च प्राप्तिः गुणान्न च फलं श्रुतम् ।
पश्येदिति हि धात्वर्थः केवलो विषयः श्रुतः ।। (८०७)

नापि तल्लक्षितावृत्तिर्विधेया श्रुतहानतः।
कार्यं यन्नापि भावार्थात् तदावृत्तिगुणात्कथम् ।। (८०८)

स्वयं प्रबोधितेऽप्यर्थे यदि युक्त्याद्यपेक्षते।
शास्त्रं सापेक्षमेवं स्यात् स्वतः प्रामाण्यवर्जनात् ।। (८०९)

युक्त्यादि मान्तरं नो चेत् मानांशत्वेन तत्स्थितेः।
संभूय पादाः सर्वेऽपि ह्यैकात्म्यं बोधयन्ति नः ।। (८१०)

न संभूय यतः पादास्तैलवर्त्यग्नयो यथा ।
मितेः स्वरूपलाभाय न तु मेयोपलब्धये।। (८११)

संभूय यदि सर्वाणि फलमेकं प्रतन्वते।
प्रत्येकं प्रमितेर्वृद्धिरित्येतत्स्यात्तदा मृषा ।। (८१२)

संभूय फलकारित्वं क्रियाकारकसंगतेः ।
स्वरूपलाभतो नान्यदभिव्यक्तावपेक्षते ।। (८१३)

तैलवर्त्यग्नयो यस्मात्प्रदीपोत्पत्तिकारणम् ।
लब्धात्मलाभो दीपोऽर्थं स्वयमेव प्रकाशयेत्।। (८१४)

शब्देन ज्ञाप्यते यद्वत् तथैव यदि युक्तिभिः ।
व्यर्थता,ऽथ विशेषश्चेत् संप्राप्ता भिन्नमानता ।। (८१५)

स्वप्नादियुक्तिभिश्चेत्तल्लौकिकीभिः प्रसाध्यते ।
अवैदिकं भवेद्वस्तु, स्याच्च शास्त्रानुवादता ।। (८१६)

वैदिकत्वेऽपि युक्तीनामागमार्थप्रबोधतः ।
अनुवादत्वमेव स्यात् स्याच्च शास्त्रादभिन्नता ।। (८१७)

आवृत्तिश्च प्रसंख्यानं कुर्यात्सातिशयं कथम् ।
न ह्यावृत्तौ प्रमाणस्य प्रमेयेऽतिशयो यतः ।। (८१८)

यत्रापि चान्धकारादिदोषात् क्रमविनिश्चयः ।
तत्रापि भिन्नमेयत्वात् नैव संभूय मानता ।। (८१९)

पूर्वं वस्त्विति विज्ञानं प्राण्ययं मानुषस्तथा।
पुरुषोऽयमथ श्यामः डित्थ इत्यर्थभिन्नता ।। (८२०)

परिच्छेदफलत्वं हि मानत्वं तच्च भिद्यते ।
तदभावेऽपि पूर्वेषामुत्तरस्यैव मानता ।। (८२१)

अथ मेयप्रभेदेऽपि प्रमाणैकत्वमिष्यते ।
वस्तुग्राहितयाक्षादेरैकार्थ्येऽभिन्नमानता ।। (८२२)

साध्यमानं प्रंसख्यानं यागवत्साधयेत्फलम् ।
कारकं, ज्ञापकं शास्त्रं तयोः स्यादेकता कथम् ।। (८२३)

प्रमातात्मा न मानांशः यद्ययं व्यावहारिकः ।
परश्चेत् स प्रमेयः स्यात्, कथं वानुभवः फलम् ।। (८२४)

स्वरूपं यद्यसाध्यं तत् स्वातन्त्र्येण प्रसिद्धितः ।
तज्ज्ञानं चेत्प्रमाणं तत्, तच्च शास्त्रान्न कार्यतः ।। (८२५)

शास्त्रमावर्त्यमानं हि स्वभावं नैव मुञ्चति।
परोक्षवृत्तिर्युक्तिश्च कथं ते मितिवर्धने ।। (८२६)

प्रमितेश्च प्रमेयस्य वृद्धौ वृद्धिः स्वतो न हि ।
तस्य वृद्धिर्मितेर्वृद्धावित्यन्योन्यसमाश्रयः ।। (८२७)

उत्पाद्यापि मितिं शास्त्रं यदि युक्त्याद्यपेक्षते।
स्वर्गादावेवमेव स्यात्, सापेक्षं च भवेत्तदा ।। (८२८)

व्यपास्तानर्थसन्दर्भमात्मानमवगच्छतः ।
किमाप्यमधिकं शास्त्रत् येन युक्त्याद्यपेक्षते ।। (८२९)

का वा युक्तिः प्रदीपस्य सर्पाद्याकम्पनाशनम् ।
रज्ज्वादितत्त्वविज्ञानं कुर्वतः स्वेन तेजसा ।। (८३०)

गुणप्रधानभावो हि विना नैवैकवाक्यताम् ।
वस्तुकार्यार्थतात्पर्यभेदात् नापीह सा भवेत् ।। (८३१)

न च प्रयोजनैकत्वलक्षणात्रैकवाक्यता ।
अङ्गप्रधानवद्येन कल्पेतात्रैकवाक्यता ।। (८३२)

स्वतः सिद्धस्य मोक्षस्य न साध्यमुपकारकम् ।
न चान्यथाङ्गता दृष्टा प्रधानानुपकारिणः ।। (८३३)

आत्मलाभे न शास्त्रं च नित्यत्वात्कार्यमीक्षते ।
स्वतोऽभिधानशक्तत्वान्नापि चैकात्म्यबोधने ।। (८३४)

प्रसंख्याने च शास्त्रार्थे सकृदेव कृते भवेत् ।
ऐकात्म्यानुभवो नो चेत् विसंवादादमानता ।। (८३५)

न चात्र चोदितः कालः संख्या वा येन निश्चयः।
तद्द्वारेण भवेन्नापि सन्दिग्धे स्यात्प्रवर्तनम् ।। (८३६)

आरुह्याप्यथवा दूरं विसंवादपराङ्मुखः ।
यत्किञ्चित्कामतः कुर्यात् अकृतार्थोऽथवा पतेत् ।। (८३७)

अदृष्टफलता वापि कल्पाग्निष्टोमवद्भवेत् ।
कर्माङ्गता वा कल्प्या स्यात् उद्गीथविधिवत्तदा ।। (८३८)

ततश्च प्रातिलोम्येन कार्यं स्याच्छास्त्रबाधनात् ।
अश्रद्धा च मुमुक्षूणां कार्यबाधोऽपि च स्थितः ।। (८३९)

वस्तुतत्त्वानपेक्षत्वात् कार्यमात्रप्रधानता ।
शास्त्राच्च वस्तुनोऽलाभात् कार्यं किंविषयं भवेत् ।। (८४०)

यदि तद्वस्तुयाथात्म्यं शास्त्रं न प्रतिपादयेत्।
वस्त्वसिद्धेस्ततः कार्यप्राधान्यादर्थवादता ।। (८४१)

अथैकात्म्यार्थानिष्ठं सच्छास्त्रं स्यात्प्रतिपादकम् ।
आपरोक्ष्यात्तदा कार्यं व्यर्थं पारोक्ष्यहानिकृत् ।। (८४२)

शास्त्रात्कथं च तत्सिद्धिः याथात्म्यानवबोधकात् ।
नानश्वरूपे सिद्धेऽपि गव्यश्वस्य प्रसिद्धता ।। (८४३)

शास्त्राच्छ्रवणमात्रेण कार्याच्चानुभवो यदि ।
वस्तुन्यनिश्चिते वार्ता सार्थवादेऽपि दृश्यते ।। (८४४)

ततश्च कार्यनिष्ठत्वं मुधैव परिवर्जितम् ।
संपत्परं भवेच्छास्त्रं वस्तुतात्पर्यवर्जनात् ।। (८४५)

न चाप्याख्यायिकारूपमनुग्राह्यं श्रुतौ मतम् ।
आदिमत्त्वादिदुष्टत्वात् पुमर्थत्वेन वर्ण्यते ।। (८४६)

पौनरुक्त्यभयाच्चात्र यद्यर्थान्तरकल्पनम् ।
ऐकात्म्योक्तौ विधिर्व्यर्थ इति द्वैतप्रकल्पनम् ।। (८४७)

न च मानेन विषये बोधितेऽन्वेषणं पुनः ।
कार्ययुक्त्योः क्वचित् दृष्टं स्वतः प्रामाण्यबाधनात् ।। (८४८)

प्रत्यक्षेण घटे बुद्धे का युक्तिः कार्यमेव वा ।
अदुष्टकारणत्वं चेत् , सिद्धं वेदे नृवर्जनात् ।। (८४९)

प्रत्यक्षादिविरोधश्च कार्यपक्षेऽपि तु स्थितः ।
ऐकात्म्यानुभवो हि स्यात् कथमक्षादिबाधनात् ।। (८५०)

तन्निषेधात्तु या सिद्धिः न सा कार्यप्रसादतः ।
प्रमाणादेव शास्त्रात्सा, न मेयात्कार्यतो भवेत् ।। (८५१)

का वा कार्येऽस्ति ते युक्तिः शास्त्रं चेदुभयोः समम्।
अज्ञातज्ञापनादन्यत् शास्त्रान्नेति पुरोदितम् ।। (८५२)

पुमर्थं प्रतिपाद्यापि प्रकृत्यैव श्रुतिः पुनः ।
तमेव युक्तिभिः सार्धं वदन्ती स्वार्थमीक्षते ।। (८५३)

नैतावतापराधेन युक्तयो मानकारणम् ।
शब्दमात्रादसंसिद्धेरनपेक्षत्वहानतः ।। (८५४)

न वायोः क्षिप्रकारित्वात् श्वेतालम्भो विभूतये ।
विध्युद्देशात्तु तत्सिद्धेः शैघ्र्यं तूक्तं प्रवृत्तये।। (८५५)

जाग्रात्स्वप्नसुषुप्तेभ्यो यदि नामातिरेकतः ।
व्यक्तिभ्यो गोत्ववत् दृष्टं ब्रह्मत्वेऽस्य किमागतम् ।। (८५६)

असिद्धं शास्त्रयुक्तिभ्यामावृत्त्यापि न सिद्ध्यति।
नैव ह्यावर्तनं हेतुः प्रामाण्येऽन्येष्वनीक्षणात्।। (८५७)

न चेदृशं प्रमाणत्वं दृष्टमन्यत्र कुत्रचित्।
अन्यादृक्षप्रमाणस्य न च नास्त्यत्र संभवः ।। (८५८)

अलौकिकार्थवादित्वादात्मब्रह्माभिधानयोः ।
संबन्धाग्रहणादात्मा ब्रह्मेति कथमुच्यते।। (८५९)

ज्ञातार्थसंगतिः शब्दो वाक्यार्थावगमक्षमः ।
ब्रह्मात्मार्थप्रसिद्धौ च लोकान्मानप्रवेशिता।। (८६०)

नात्मन्येवात्मशब्दस्य प्रयोगात्स्यादलौकिकः ।
ब्रह्मार्थोऽपि महत्वेन प्रसिद्धो व्यवहारतः ।। (८६१)

एवं पदात्परिज्ञाते पदार्थे लोकमानतः।
वाक्यार्थोऽतीन्द्रियो वेदे वाक्यात्केन निवार्यते।। (८६२)

अपूर्वदेवतास्वर्गपदार्थेष्वपि लोकतः।
सिद्धेषु, अतीन्द्रियोऽप्यर्थो वाक्यादेवावगम्यते ।। (८६३)

नापेक्षापूरणाशक्तेः प्रयोगसमवायिता।
पदानां सपदार्थानां वाक्यात् व्यवहृतिर्यतः।। (८६४)

वाक्यार्थायैव वाक्यं हि सर्वदैव प्रयुज्यते ।
व्यवहारेषु वृद्धानां संबन्धस्तत्र गृह्यते ।। (८६५)

भागान्तरप्रवेशेन भागत्यागेन च स्फुटम् ।
वाक्यवाक्यार्थयोर्भेदे पदार्थानां निमित्तता ।। (८६६)

यद्भागस्यागमाद्योऽर्थभागः स्यादधिकः क्वचित् ।
तस्य भागस्य भागोऽसौ निमित्तं स्यान्न तु प्रमा ।। (८६७)

अत एव सभागत्वं वाक्यवाक्यार्थयोर्मतम्।
वाचकत्वेऽपि वाक्यस्य संसृष्टार्थाभिधानतः ।। (८६८)

ततश्चैवं समूहस्य वाचकत्वमवस्थितम् ।
भागवत्त्वं च संसिद्धं वाक्यवाक्यार्थयोरतः।। (८६९)

एवं च लोकतः सिद्धो वाक्यार्थः स्याच्छ्रुतावपि।
लौकिका एव शब्दार्था न्यायनोक्ताः श्रुतौ यतः ।। (८७०)

नृविवक्षाव्यवायेन लोके शङ्का भवेदपि ।
वेदे त्वपौरुषेयत्वात् साक्षात्स्वार्थे प्रमाणता।। (८७१)

न च कार्यपरत्वेऽपि पदानां संहतिः स्थिता।
अन्यत्रावगमो न स्यात्संबन्धज्ञानवर्जनात् ।। (८७२)

यथा च कार्ये तात्पर्यं कार्यं चापि न विद्यते ।
पूर्वमेव तथास्माभिः युक्तिभिः संप्रसाधितम् ।। (८७३)

अनादिवृद्धव्यवहृद्व्युत्पत्त्यैव च तत्स्थितेः।
शब्दस्यार्थेन संबन्ध आदिमत्ता न शङ्क्यते ।। (८७४)

प्रथमश्रवणे यत्र न शब्दार्थावधारणम् ।
तत्राव्युत्पन्नता हेतुः शब्दानां नत्वशक्तिता ।। (८७५)

चक्षुर्द्रष्ट्रपि बाह्यं हि न प्रकाशं विनार्थदृक्।
नैतावतास्य सामर्थ्यं हन्यतेऽन्यस्य वा भवेत् ।। (८७६)

व्युत्पत्त्या न च संबन्धः क्रियते ह्यर्थशब्दयोः ।
अवस्थिते हि संबन्धे वृद्धेभ्योऽसौ प्रजायते।। (८७७)

संबन्धकरणाशक्तेः तत्कर्तुश्चास्मृतेरपि।
तद्विना व्यवहारच्च सिद्धा संबन्धनित्यता ।। (८७८)

जीर्णकूपादिवत् कर्तुर्यदप्यस्मरणं न तत्।
अभावगमकं नापि संबन्धेनास्य तुल्यता।। (८७९)

क्वचित् ज्ञातेषु दूरादिकारणे संशयोऽपि च ।
नात्यन्तानुपलब्धेषु स्वभावोऽतोऽस्य निश्चितः ।। (८८०)

संनिकृष्टार्थसंसृष्टस्वार्थमात्राभिधानतः ।
तस्मात् सिद्धोऽत्र वाक्यार्थो लोके वेदे प्रमाणवान् ।। (८८१)

अतोऽवबोधकत्वेन दुष्टकारणवर्जनात् ।
अबाधाच्च प्रमाणत्वं वस्तुन्यक्षादिवत् श्रुतेः ।। (८८२)

पुरुषार्थोपदेष्टृत्वात् यद्वत्कार्ये प्रमाणता।
तथैकात्म्ये विशेषाद्वा पुमर्थातिशयत्वतः।। (८८३)

पुमानिष्टस्य संप्राप्तिमनिष्टस्य च वर्जनम्।
इच्छन्नपेक्षते योग्यमुपायमपि तत्परः ।। (८८४)

ग्रामादि किञ्चिदप्राप्तं प्राप्तुमिष्टमिहेच्छति।
हेमाधि विस्मृतं किञ्चित् करस्थमपि लिप्सते ।। (८८५)

परिहार्यं यथानिष्टं कष्टकादि जिहासति।
रज्ज्वां सर्पादि किञ्चिच्च त्यक्तमेव जिहासति।। (८८६)

नियतोपायसाध्यत्वादवाप्यपरिहार्ययोः।
विधितः प्रतिषेधाच्च साधनापेक्षता भवेत् ।। (८८७)

अज्ञानान्तरितत्वेन संप्राप्तत्यक्तयोः पुनः ।
याथात्म्यज्ञानतो नान्यत् पुरुषार्थाय कल्पते।। (८८८)

अशेषानर्थविच्छेदं वाञ्छतः श्रुतितः श्रुते।
त्वं ब्रह्मेति, हताशेषक्लेशो मोहप्रहाणतः ।। (८८९)

वेदस्य सिद्धे प्रामाण्ये ह्यज्ञातार्थावबोधतः ।
कार्ये यथा प्रमाणत्वमैकात्म्येऽप्येवमिष्यताम्।। (८९०)

कार्यद्यदि तु मानत्वं मानत्वात्कार्यनिष्ठता।
अन्योन्याश्रयतैवं स्यात्, एकस्यासिद्धितोऽन्यतः ।। (८९१)

औदासीन्यान्निषेधेषु न लभ्येत प्रमाणता।
औदासीन्यं निवृत्तिर्हि स्वरूपालम्बनं च तत् ।। (८९२)

सोऽरोदीत्यादिवाक्यानां कार्यवेशात्प्रमाणता ।
अपुमर्थोपदेष्टृत्वात्, तच्च नात्रेत्यकारणम्।। (८९३)

न चैकात्म्याभ्युपायस्य मिथ्यात्वमिह शङ्क्यते ।
उपेयाप्तौ कृतार्थत्वादुपायं प्रत्यनीक्षणात् ।। (८९४)

ऐकात्म्यप्रतिपत्तेः प्राक् न मिथ्या हेत्वभावतः ।
पुरुषार्थावसायित्वान्नाप्यूर्ध्वमनपेक्षणात् ।। (८९५)

उपेयबोधनं मुक्त्वा मितेर्नान्यास्ति सत्यता।
सत्यादप्यनुपायत्वात् घटान्नाग्निर्हि गम्यते ।। (८९६)

धूमाभासात्तु बाष्पादेः यदग्निर्नावगम्यते ।
हेतुस्तत्रानुपायत्वमसत्यत्वं पुनर्न तु ।। (८९७)

धूमवत्परमार्थत्वमुपायत्वान्न लभ्यते।
वेदान्तानां तथैकात्म्यश्रुतिबाधः स्फुटो भवेत् ।। (८९८)

बाष्पवन्नापि मिथ्यात्वादनुपायत्वमिष्यते ।
ऐकात्म्याबोधबाधेन सिद्धा तूपायसत्यता।। (८९९)

श्रुतेरैकात्म्यसंवित्तौ चरितार्थत्वतो मितेः ।
वृथोपायपरीक्षा स्यादुत्तीर्णस्य प्लवे यथा ।। (९००)

बाह्येष्वर्थेष्वनात्मत्वात् पुनः शङ्का भवेदपि।
अत्रात्मत्वादुपेयस्य का शङ्का मानतां प्रति ।। (९०१)

अन्यत्रेव न चाप्यत्र वाक्यार्थो भेदलक्षणः ।
संसर्गलक्षणो वापि ब्रह्मात्माभेदतो भवेत् ।। (९०२)

ब्रह्मणोऽनात्मतारूपमब्रह्मत्वं तथात्मनः ।
अज्ञानलक्षणं शास्त्रात् ज्ञानं हन्ति समुत्पतत्।। (९०३)

नेहान्यत्रात्मनो ब्रह्म तथात्मा ब्रह्मणोऽन्यतः।
तादात्म्यमनयोस्तस्मान्नीलोत्पलविलक्षणम्।। (९०४)

अब्रह्मानात्मते यद्वदत्राज्ञाननिबन्धने ।
आत्मताब्रह्मते नैवमन्यस्मादित्यतः स्वतः।। (९०५)

नाम्नोरेवं च संबन्ध ऐकात्म्यात्स्यात्क्रियां विना।
षष्ठीं च, न क्रियाषष्ठ्योर्विना भेदात्प्रवर्तनम् ।। (९०६)

महत्ता यद्वदाकाशे घटाकाशव्यपेक्षया।
पराक्त्वापेक्षया तद्वत् प्रत्यक्ता नात्मनीक्ष्यते ।। (९०७)

प्रत्यक्त्वमद्वितीयत्वं बोधवन्नान्यबन्धनम्।
अपारार्थ्यान्न बोधो हि स्यादबोधनिरासतः ।। (९०८)

आत्मापि सदिदं ब्रह्म मोहात्पारोक्ष्यदूषितम्।
ब्रह्मापि सन् तथैवात्मा सद्वितीयतयेक्ष्यते ।। (९०९)

आत्मा ब्रह्मेति पारोक्ष्यसद्वितीयत्वबाधनात् ।
पुमर्थे निष्ठितं शास्त्रमिति सिद्धं समीहितम् ।। (९१०)

ननु भेदाश्रितैर्वाक्यैर्विधायकनिषेधकैः ।
अक्षादिभिश्च नैकात्म्यं बाधितत्वात् प्रमाणवत् ।। (९११)

न चाप्यैकात्म्यशास्त्रस्य तैर्विकल्पसमुच्चयौ।
प्रामाण्ये नापि बाध्यत्वं तेषां तेन कथंचन ।। (९१२)

विरुद्धमानभावेऽपि न हि वस्तु विकल्प्यते।
भेदाभेदौ न च स्यातां विरोधाद्युगपत्क्वचित् ।। (९१३)

भिन्नाभिन्नं न वो वस्तु येन मानाविरोधिता ।
नेह नानेति भेदानां निषेधात् क्व नु भेदधीः ।। (९१४)

वर्णादिग्रहणोपायो नापीहाक्षादि बाध्यते ।
संस्काराय च यच्छास्त्रमात्मज्ञानोपकारकम् ।। (९१५)

उपचारार्थतः शास्त्रं सावकाशं जपेऽथवा ।
अक्षादेरकृतार्थत्वात् कथं स्यात्तेन बाधनम्।। (९१६)

उच्यते, लोकतः सिद्धं भेदमाश्रित्य चोदना।
प्रवृत्ता पुरुषार्थाय, न तु भेदावबुद्धये ।। (९१७)

भेदस्य चापुमर्थत्वात् तादर्थ्ये स्यादमानता।
पुमर्थत्वेन चास्येष्टं प्रामाण्यं वेदवादिभिः ।। (९१८)

वस्तुस्वरूपसंस्पर्शि चक्षुरादिभ्य उत्थितम् ।
भेदस्पृङ्नाक्षजाद्येवं न तेनैकात्म्यबाधनम्।। (९१९)

प्रमेयविषयं मानं वस्तुनश्च प्रमेयता ।
न च भेदस्य वस्तुत्वं वस्तुतत्त्वानपेक्षणात् ।। (९२०)

लब्धे हि भूतले लब्धो घटस्तत्र निषिध्यते ।
मानान्तरेण विज्ञातः नाज्ञातः शून्यताप्तितः ।। (९२१)

व्यञ्जकस्य समायोगो वस्तुनो वस्तुनैव हि ।
नाभावेन निरात्मत्वात् व्यावृत्त्या वा मितेर्भवेत् ।। (९२२)

नातो वस्तुनि संभेदो वस्तुनोऽभेदरूपतः ।
न प्रमाणाद्बहिर्वस्तु न मानं वस्तुनो बहिः ।। (९२३)

नाभावयोर्मिथो योगोऽवस्तुत्वाभेदतस्तयोः।
अभावभावयोस्तद्वद्भावरूपेषु का भिदा ।। (९२४)

अनित्यत्वस्य धर्मस्य घटादेर्धर्मिणस्तयोः।
संयोगः समवायो वा तादात्म्यं वेह संगतिः ।। (९२५)

आधेयाधारयोगेषु घटोऽत्रेति यथा मतिः।
नाभावभावयोगेषु मितेर्धीः कस्यचित्तथा ।। (९२६)

न हि भावातिरेकेण भावाभावः प्रमाणभाक् ।
भावात्मनाप्यतोऽभावो व्यवहाराय कल्पते।। (९२७)

अथाभावोऽपि वस्त्वेव, नास्तीति मितिजन्मतः ।
द्वयोर्भावैकरूपत्वात् कातिशीतिर्मितेस्तयोः ।। (९२८)

विश्वं सदेव यस्येष्टं तस्याभावः कुतो मितेः ।
न च भावातिरेकेण भाववत्सिद्धिमश्नुते ।। (९२९)

अभावयोगं भावश्चेत्सहते नीलयोगवत् ।
अविरोधादभावेन न भावापह्नुतिर्भवेत् ।। (९३०)

योगोऽयं वस्तुनोर्दृष्टः पृथक्सिद्धौ परस्परम् ।
मेषयोर्मल्लयोर्यद्वन्न भावाभावयोस्तथा।। (९३१)

न योगोऽभावयोर्दृष्टः वन्ध्यासूनुखपुष्पयोः ।
न भावाभावयोरेवं विरोधादितरेतरम् ।। (९३२)

क्षितिदेशे घटाभावो घटवन्न प्रमीयते ।
योगो वा समवायो वा नाभावक्षितिदेशयोः ।। (९३३)

सदात्मतैवं सर्वस्य नाभावात्मकता सतः ।। (९३४)

अप्यभावात्मकत्वेऽपि सतोऽभावात्मकत्वतः ।
कुतो भेदावकाशः स्यात् भेदेऽसति कुतो युतिः ।। (९३५)

यावत् किञ्जिज्जगत्यस्मिन् भेदकं वस्तु लक्ष्यते ।
अनापन्नादिमध्यान्तं सदेव तदितीष्यते ।। (९३६)

सदेवेदमिति स्पष्टं सन्मूला इति चापरम् ।
श्रुत्योदाहारि नः साक्षात्सदैकात्म्यावबुद्धये।। (९३७)

मानाभावस्य मानत्वं मेयाभावस्य मेयता।
न्यायं न सहतेऽतीव यथा तदधुनोच्यते ।। (९३८)

बोधकं यदबुद्धस्य तन्मानमिति हि स्थितिः ।
न च प्रमाणतास्तित्वमीदृक् तस्मान्न युज्यते।। (९३९)

मेयाभावः प्रमाणानां यद्यभावेन गम्यते।
प्रमाणानामभावस्य गमकः को भविष्यति।। (९४०)

नाक्षादिपञ्चकं तस्य बोधकं सत्समन्वयात् ।
न यतस्तदभावो वा मेयत्वेनैव तत्स्थितेः ।। (९४१)

नीलादिवदभावस्य यद्यक्षादि विशेषणम् ।
विशेषणेन तद्व्याप्तेः तदभावः कुतो मितेः ।। (९४२)

अथाविशेषणोऽभावो भवद्भिरभिधीयते ।
मेयाभावस्य मानत्वमविशेषात् प्रसज्यते।। (९४३)

घटाद्यभाव इत्युक्तिर्न सम्यगिति मे मतिः ।
पदानामसमर्थत्वात् विरोधाद्वस्तुनोर्मिथः ।। (९४४)

भावाभावाख्यपदयोः सामर्थ्ये चेत् समासता ।
घटादिनानपेक्षत्वान्न समासः प्रसिद्ध्यति।। (९४५)

भावस्याभाव इत्यत्र षष्ठ्यर्थः कतमो मतः ।
न कश्चिगपि संबन्धः नीरूपस्यासदात्मनः ।। (९४६)

वस्त्वन्तरमभावश्चेदन्यदन्यद्भवेत् कथम् ।
अन्योऽपि चेद्भवेदान्योऽविरोधो नीलवद्भवेत् ।। (९४७)

संगतावविरोधी चेत् न संबन्धिनिवृत्तिकृत् ।
न संबन्धिग्रहाभावे सम्बन्धोऽयं प्रसिद्ध्यति ।। (९४८)

संबान्धिविरहेऽसिद्धौ षष्ठ्यर्थत्वं न सिद्ध्यति ।
विरोधाद्युगपन्नापि विधानप्रतिषेधनम् ।। (९४९)

क्षणिकत्वाद्धियां नापि स्थायिधर्मः क्रमो भवेत्।
अनीलाभावपृष्ठेन नापि नीलस्य वेदनम् ।। (९५०)

नह्यदृश्यनिषेधः स्यात् घटादेरिव भूतले ।
नान्याभावविशिष्टत्वं कृत्स्नाभावगतौ भवेत् ।। (९५१)

अन्याभावस्य भावत्वे स्यादभावः खपुष्पवत् ।
भावान्तरमभावश्चेत् सिद्धं वस्तु ततः स्वतः।। (९५२)

तद्ग्राहीणि च मानानि, व्यावृत्तिः केन गम्यते ।
चित्रेऽपि विषये चित्रमेकं वस्त्वेकमानतः ।। (९५३)

प्रत्येकं नीलपीतादिग्रहणे चित्रता कुतः।
वस्तुनो भेदरूपत्वे वस्त्वभावः प्रसज्यते ।। (९५४)

अन्यधर्मे त्वभिन्नं स्यात् स्वतो वस्तु प्रमाश्रयम् ।
भिन्नाभिन्नं विरूद्धत्वान्नैकमानस्य गोचरः ।। (९५५)

वस्त्वात्मना विरोधश्चेत् वस्त्वेव विषयस्ततः।
सत्यं वस्तु कथं भिन्द्यात् पुंव्यपेक्षाविनिर्मितः ।।
भेदः, पुत्रादिभावे तु जन्यत्वं वस्तुकल्पितम् ।। (९५६)

दाहपाकप्रकाशादिभेदेऽप्यग्नेरभिन्नता ।
कार्यातोऽपि न भेदः स्यात् वस्त्वभेदव्यवस्थितेः।। (९५७)

विभिन्नकार्यकर्त्रीणां शक्तीनां यद्वदाश्रयः।
न विरुद्धोऽग्निरेकोऽपि तद्वत् कार्येऽपि किं न ते ।। (९५८)

घटाभावे घटः सिद्ध्येत् पटाभावे पटस्तथा ।
अन्योन्याभावदृष्टेः स्यादन्योन्याश्रयता तव ।। (९५९)

प्रत्यक्षत्वं पृथक्त्वस्य गुणत्वाद्यैरपीष्यते ।
तेषामपि गुणे मानं नीलवन्न त्ववस्तुनि ।। (९६०)

अथ वस्तु पृथक्त्वेन विशिष्टं गम्यते तदा ।
शुक्लो गौरितिवन्मानं वस्तुन्येव न भेदगम् ।। (९६१)

अभेदेनैव वर्तेत पृथक्ता यदि वस्तुषु ।
वस्त्वेव तत्, ततोऽन्या चेदपृथग्वस्तु तर्हि ते ।। (९६२)

भावाभावपृथक्तापि यद्यभिन्ना ततोऽपृथक् ।
भावाभावविभिन्ना चेत् पृथक्ता न परस्परम् ।। (९६३)

अन्यापेक्षं पृथक्त्वं चेत् स्वयं तर्ह्यपृथक्ततः ।
द्विधर्मत्वेऽपि वस्त्वेतदेकं स्यादुत्पलादिवत् ।। (९६४)

धर्मबुद्धिप्रभेदेऽपि धर्म्यभेदः सदेष्यते ।
अतो गवादेर्भेदेऽपि सन्मात्रमवसीयते ।। (९६५)

गोत्वादिमेयपक्षेऽपि सद्रूपस्यानपायतः।
वस्त्वेव मेयं गोत्वादि शाबलेयादिवत् स्फुटम् ।। (९६६)

सद्रूपत्वापरित्यागादवान्तरनिबन्धनाः ।
व्यवहाराः प्रतीयन्ते सत्तत्वं तेष्ववस्थितम् ।। (९६७)

सत्तातोऽपि न भेदः स्यात् द्रव्यत्वादेः कुतोऽन्यतः।
एकाकारा हि संवित्तिः सद्द्रव्यं सन् गुणस्तथा।। (९६८)

समवायाच्च संबन्धे नैकरूप्यं विभिन्नयोः ।
तच्चेत्ततो न विश्वासो जातावप्येकबुद्धितः ।। (९६९)

संसर्गधर्मता नापि भेदेनानुपलम्भनात् ।
समवायेन संबन्धे को हेतुरिति नेक्ष्यते ।। (९७०)

संयोगश्चेद्वियोगोऽपि, समवायेऽनवस्थितिः ।
स्वतश्चेत्, कल्पना व्यर्था द्रव्यस्याप्येकता स्वतः ।। (९७१)

सत्तावगुण्ठिताश्चैते सर्वे भावाः सदैव हि ।
व्यवहाराय कल्पन्ते भ्रान्तो भेदः सदैव तु।। (९७२)

येषामपि हि सामान्यभेदवद्वस्तु गृह्यते।
तेषामपि कुतो भेदो वस्त्वैक्याद्धर्म्यभेदतः ।। (९७३)

अपि भेदेन या बुद्धिः स्यात्सामान्यविशेषयोः ।
सापि तन्मात्रनिष्ठत्वान्नैव भेदस्पृगिष्यते।। (९७४)

एकं चेद्भिन्नता नास्ति, भेदश्चेदेकता कुतः ।
चित्रेऽप्यनुगमाभावात् न सामान्यविशेषता।। (९७५)

स्वरूपपररूपाभ्यां यदा सदसदात्मकम् ।
वस्त्वेकं मानविषयमभावस्ते तदा कुतः ।। (९७६)

प्रत्यक्षादिनिवृत्तिश्चेत् तस्याः किं रूपमुच्यताम् ।
स्तैमित्यमात्मनश्चेत् स्यात् तद्वस्त्वेवास्मदीहितम् ।। (९७७)

अथ वस्त्वन्तरज्ञानं नितरां तस्य वस्तुता ।
भावान्तरमभावोऽपि निरूपाख्यः स नेष्यते ।
तस्माद्वस्त्वेकनिष्ठत्वात् न भेदोऽक्षादिगोचरः ।। (९७८)

घटोऽयमिति संवित्तेः घटो मेयः प्रतीयते ।
न व्यावृत्तिः पटादीनामताद्रूप्यात्तथा पटे ।। (९७९)

घटाभावो विरोधित्वान्न घटेऽर्थान्तरेऽपि न ।
अषष्ठ्यर्थतया तस्माद्विकल्पोऽयं न वस्तुगः।। (९८०)

घटो हि संविदं कुर्वन्नात्माकारविशेषणम् ।
आत्मानं लभते तद्वत् व्यावृत्तिं न पटादितः ।। (९८१)

पटसंवेदनेऽप्येवं पटमात्रं विशेषणम्।
ईक्षतेऽत्राधिकं नान्यदभावादि यदुच्यते ।। (९८२)

संदिग्धनिश्चयाद्येवं ज्ञानधर्मो विशेषयन् ।
संविदं भिद्यते मेयात् प्रत्येकं भदेधीर्न तु।। (९८३)

तथाहमेव जानमि माता नान्य इतीदृशाः।
मातृधर्माः प्रसिद्ध्यन्ति विशिंषन्तः स्वसंविदम् ।। (९८४)

संविदेका स्वतःसिद्धप्रत्यग्रूपैकलक्षणा।
भावाभावादिरूपाय व्यवहाराय कल्पते।। (९८५)

अतोऽनुभवमुल्लङ्घ्य न भेदो नाप्यभिन्नता।
तत्पृष्ठेन तु मानानि विरोधः किंसमाश्रयः ।। (९८६)

अविज्ञातः प्रमाणानां विषयो वादिनां मतः ।
न तस्य मानतः सिद्धिः तत्सिद्धेः प्राक् प्रमागमात् ।। (९८७)

अमानकं कथं च स्यात् अज्ञातत्वमिहोच्यताम् ।
कथं च तद्विना मानं विषयासंभवाद्भवेत् ।। (९८८)

अज्ञातत्वक्षतिं कुर्वन्मानं मानत्वमश्नुते।
मानादज्ञातता चेत्स्यात् न सा तत्फलमिष्यते।। (९८९)

अतोऽनुभवतो लब्धमज्ञातं ज्ञापयत्सदा।
प्रत्यक्षादि प्रमाणं स्यात् न स्वतो नापि चान्यतः ।। (९९०)

नाज्ञासिषमहं पूर्वमित्येवं प्रमिते घटे।
पूर्वाज्ञातत्वविषयः भूयोऽप्यनुभवो यतः ।। (९९१)

प्रवृत्तं विषये मानमवच्छेदफलं मतम्।
ज्ञाताज्ञाते प्रति त्वस्य न व्यापारोऽप्रमाणतः ।। (९९२)

सर्वोऽप्यनुभवात्सिद्धां बालोऽप्यज्ञाततां स्वतः ।
न किञ्चिज्जाने इत्येवं पृष्टो वक्ति प्रमां विना ।। (९९३)

निश्शेषकरणग्रामलयेऽप्यनुभवः स्वतः ।
अलुप्तदृक् सुषुप्तेऽपि जाग्रद्बोधाविशेषतः ।। (९९४)

अत्यन्ताननुभूतेषु हिमवत्पृष्ठस्तुषु।
जाग्रतोऽनुभवोऽप्येवं सुषुप्तान्न विशिष्यते ।। (९९५)

न चात्रानुभवो लुप्तो न जानामिति बोधनात् ।
अदृष्टमपि दृष्ट्वाऽस्ति बोधो नाज्ञासिषं त्विति।। (९९६)

पुमान् सुप्तोत्थितोऽप्येवं प्रमात्रादिलयं स्वतः ।
अनुभूत्यैव सन्धत्ते नान्तराऽतोऽस्य लुप्तता।। (९९७)

न चेदानीन्तनाद्बोधात् बोधाभावागतिर्भवेत् ।
सौषुप्ती, न हि बोधस्य कालभेदेन भिन्नता।। (९९८)

बोधादेव प्रसिद्ध्यन्ति कालावस्थादयो यतः।
मातृमानादयश्चापि कुतस्तैरस्य विक्रिया।। (९९९)

प्रमातृमानतन्मेयेष्वागमापायिषु त्रिषु ।
अलुप्तानुदितो बोधः प्रथते प्रत्यगेकलः ।। (१०००)

अभितोऽनुभवाक्रान्ता ज्ञाताज्ञातत्वभूमिषु।
नान्यत्रार्थाः प्रसिद्ध्यन्ति लीयन्ते नाप्यनात्मनि।। (१००१)

अतोऽनुभव एवैकः विषयोऽज्ञातलक्षणः।
अक्षाजीनां स्वतः सिद्धो यत्र तेषां प्रमाणता ।। (१००२)

तेनानुभवसिद्धानां लोकेऽज्ञानविघातिनः ।
मात्वमक्षादयो यान्ति माज्ञाताज्ञाततोऽन्यथा ।। (१००३)

घटादयः प्रमासिद्धा मुञ्चन्त्यज्ञाततां न तु ।
स्वतःसिद्धोऽपि वस्तुत्वात् मुञ्चत्यात्मा प्रमां विना ।। (१००४)

प्राग्बाधकागमात्सिद्धः लौकिकस्यापि वस्तुनः।
वस्तुतत्त्वबलादेव तत्तमोव्यवधानतः।। (१००५)

कृत्स्नमात्राद्युपादानतमोबाधस्तु बोधतः।
तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थात् पूर्णैकात्म्यस्वलक्षणात् ।। (१००६)

तेनागमस्य तत्र स्यादज्ञातत्वविघातिनः ।
प्रमाणत्वं, पुमर्थश्च स एव विदुषां मतः ।। (१००७)

ननु दुर्वारसंसारदुःखसन्दर्भहानतः ।
किमन्यत्सुखमिष्टं स्यात् यस्याप्तेः पुरुषार्थता।। (१००८)

लोकेऽपि व्याधिसन्तापविच्छित्तौ सुखितेक्ष्यते।
व्यतिरिक्तसुखार्था च न प्रवृत्तिर्विरागिणाम् ।। (१००९)

असंवेद्यं सुखं नापि पुमर्थो, न च कर्मता।
स्वरूपे वेद्यवेत्तृत्वायोगात् द्वैतप्रसङ्गतः ।। (१०१०)

नैवं, भेदेन संसिद्धे सुखदुःखे, कथं तयोः ।
ऐक्यं, सुखस्य विच्छेदो दुःखं वा किं न कल्प्यते ।। (१०११)

अदुःखिनोऽपि दृश्यन्ते सुखप्राप्तीच्छया यतः।
तदुपाये प्रवर्तन्तस्तदभेदे न युज्यते ।। (१०१२)

चन्दनादिसुखोपायसंपन्नाः सुखिनोऽप्यलम्।
पुत्रजन्मादिवार्ताभिः प्राप्नुवन्ति सुखान्तरम् ।। (१०१३)

पुत्राद्यप्राप्तिरूपं च दुःखं तत्र न कल्प्यते।
असंवित्तेः, अवेद्यं हि न दुःखं वैरिदुःखवत् ।। (१०१४)

तिर्यञ्चोऽप्यत एवेह कामयन्ते सुखं तथा।
अप्रियं विजिहासन्ति, न तु जानन्ति साधनम् ।। (१०१५)

वेदोऽपि शुद्धमात्मानं सुखं मुख्यं प्रदर्शयन्।
अनात्मानं तथा दुःखं पुमर्थत्वेन संमतः ।। (१०१६)

तदेतत्प्रेय इत्यादिवाक्येभ्योऽनेकधा श्रुतम् ।
तथात्मनस्तु कामाय तस्मान्नान्यत्सुखं भवेत् ।। (१०१७)

पुरुषार्थाभिसंबन्धाद्विरागित्वं यथाऽश्रितम्।
परानन्दाभिलाषोऽपि तथा चेत्किं निषिध्यते ।। (१०१८)

आत्यन्तिकसुखेच्छायां यदि रागित्वमुच्यते।
विविक्तदेशसेवादाविच्छायां किं न रागिता ।। (१०१९)

अथ ये शतमित्यादिवाक्यैरेतत्प्रपञ्चितम् ।
एष ह्येवेति च व्यक्तं तैत्तिरीयश्रुतावपि ।। (१०२०)

स्वानन्दाभिमुखः स्वापे बोध्यमानोऽत एव च ।
पीड्यते स्त्र्यादिसंपर्कसुखविच्छेदतो यथा ।। (१०२१)

आनन्दैकस्वभावत्वात् वेद्यता तत्र नार्थ्यते।
निस्संबोधेऽर्थ्यते सा हि न तु बोधैकलक्षणे ।। (१०२२)

अधिकारस्य सौलभ्यप्रतिपत्त्यर्थमीरणम्।
सर्वपुंसामिति तथा पूर्वमेव प्रपञ्चितम् ।। (१०२३)

स्वर्गादिकाम्यपि यतो मुक्तिं कामयते, न तु।
मुक्तिं कामयमानोऽन्यत्कटाक्षेणापि वीक्षते।। (१०२४)

सर्वेषामपि च नृणामधिकारोऽनिवारितः ।
यतोऽतः सर्वतो नृणामिति भाष्यकृदब्रवीत्।। (१०२५)

शुक्लां गामानयेत्युक्ते कांचिद्गोकर्मिकां क्रियाम् ।
कुर्वाणमभिवीक्ष्याज्ञः कुरुते कारणानुमाम् ।। (१०२६)

ज्ञातं ध्रुवमनेनैतद्यद्गोकर्मकमीक्ष्यते ।
प्रागज्ञातस्य निर्वृत्तिः न यतो वीक्ष्यते क्वचित् ।। (१०२७)

यद्यर्थं कारकाधीनं दृष्ट्वा तत्कारणानुमा ।
प्रमाणान्तरगम्यत्वात् लौकिकत्वं तदापतेत्।। (१०२८)

न चेत्कारकतन्त्रोऽर्थो ज्ञातस्यानुष्ठितिः कथम् ।
न सिद्धो नापि चाभावः कारकापेक्ष ईक्ष्यते ।। (१०२९)

आरभ्ये कारकत्वेन बलात्प्रामाण्यमापतेत्।
व्यङ्ग्ये तु कार्ये वेदस्य सिद्धेऽर्थे मानता भवेत् ।। (१०३०)

वाक्यस्य च प्रमाणत्वं नाप्यभावैकगोचरम्।
न चेदभावः कार्योऽर्थः, सिद्धेऽर्थे मानता भवेत् ।। (१०३१)

अथोभयात्मकं कार्यं सिद्धासिद्धस्वभावकम् ।
उक्तदोषद्वयासक्तिर्न च वस्त्वीदृशं क्वचित्।। (१०३२)

सिद्धस्य व्यञ्जकं मानं न मानं कारकं क्वचित् ।
चोदनामानकं चेत्तत्, कथं कार्यं तदुच्यताम् ।। (१०३३)

मतं विषयसंसिद्ध्या कार्यमित्यभिधीयते ।
यागसिद्धेः पुरासिद्धेः कथं चोदनया मितम् ।। (१०३४)

प्राक् प्रयोक्त्रभिसंसिद्धौ किं फलं यागसिद्धितः ।
यागसिद्ध्यापि तत्सिद्धौ प्रयोज्यत्वं कुतो यजेः ।। (१०३५)

यागाद्यनुष्ठितेरस्य घटादेरिव चेन्मतः ।
उपकारो, नियोगस्य कथं न घटतुल्यता ।। (१०३६)

अपुमर्थे नियोगे च तात्पर्यं स्यात्तथा सति।
प्रत्यर्थिनि पुमर्थे, तत् सुधीभिर्गृह्यते कथम् ।। (१०३७)

लिङादिश्रवणात्पुंसः कार्यं यत्प्रसमीक्ष्यते ।
उपकाराद्यपेक्षं तद्वक्तृकर्त्रोः प्रसिद्ध्यति ।। (१०३८)

न चेत् संभाव्यते कर्त्रा पुमर्थः कस्यचिद्विधेः।
आज्ञोक्तेरेव न तदा कश्चिज्जगति चेष्टते ।। (१०३९)

आज्ञार्थमात्रसिद्ध्यर्थं न कश्चित् स्ववशो नरः ।
दुःखात्मके मनो धत्ते यागादौ चोदनावशात् ।। (१०४०)

पुमर्थमभिसन्धाय यागादावथ चेष्टते।
फलं प्रवर्तकं प्रापन्न नियोगस्तथा सति ।। (१०४१)

मन्त्रोक्तेरिव लोडादेः प्रवृत्तिरिति चेन्मतम् ।
प्रायश्चित्ती भवेन्नैव तत्पराधीनवृत्तितः ।। (१०४२)

प्रवर्तकत्वं मन्त्रस्य न प्रवर्त्यवशाद्यथा ।
स्वत एव न यागादेः कार्यसिद्धिस्तथा भवेत् ।। (१०४३)

कारकं वा क्रिया वा स्याद्यदि वा स्यात् क्रियाफलम् ।
तस्य लौकिकमासिद्धेर्लौकिकत्वं प्रसज्यते ।। (१०४४)

ऐकात्म्यवस्तुनिष्ठे तु यथोक्तन्यायवर्त्मना।
न कश्चिदपि दोषः स्याद्वचस्यस्मिन् मनागपि।। (१०४५)

नेति नेत्यादिवाक्येभ्यो योऽर्थोऽनन्यानुभूतिगः ।
लौकिकत्वं कथं तस्य सर्वमेयातिलङ्घिनः ।। (१०४६)

इत्युक्तमभिसन्धाय दृष्टादिवचनं जगौ ।
लौकिकत्वप्रसिद्ध्यर्थं नियोगस्य घटादिवत् ।। (१०४७)

आस्तां वेदान्तमानत्वं त्यक्तं तत् कामतस्तव।
वस्तुन्युक्तेन चेन्मात्वं कर्मकाण्डेऽपि तद्भवेत् ।। (१०४८)

भविष्यद्देहसंबन्धी वाक्यादात्मा न चेन्मितः ।
मानान्तराच्च कः कुर्याददृष्टार्थाः क्रियाः सुधीः।। (१०४९)

नापि सांख्यप्रमासिद्धमात्मानमवगच्छतः ।
देहाद्यनभिसंबन्धात् प्रवृत्तिः स्यात् क्रियास्विह ।। (१०५०)

कर्मकाण्डेऽधिकार्यस्मिन् यादृक्संभाव्यतेऽञ्जसा।
तादृक्संप्रतिपत्त्यर्थं न चासतीति भण्यते ।। (१०५१)

कार्येभ्यः फलमिच्छद्भिः अदृष्टं दृष्टमेव वा।
देहावस्थान्तरावेशे प्रमाणं वाच्यमात्मनः ।। (१०५२)

कथं च तस्य कर्तृत्वं व्यापित्वान्निष्क्रियत्वतः ।
न चाकर्तुः फलं, गौण्या वृत्त्या चेत्सुतरां न तत् ।। (१०५३)

मुख्यकर्तृत्वपक्षेऽपि ह्यनिर्मोक्षः प्रसज्यते।
मानेन नाश्यतेऽज्ञानं ज्ञापकं हि न कारकम् ।। (१०५४)

देहान्तराभिसंबन्धो भावित्वान्नाक्षगोचरः ।
लिङ्गसादृश्यविरहान्नानुमा नोपमा तथा ।। (१०५५)

शब्दादात्मनि संसिद्धे पूर्वोक्तन्यायतो न च ।
श्रुतार्थापत्तिरप्यत्र, नाभावोऽभावमानतः ।। (१०५६)

न चाहंप्रत्ययात् सिद्धिरात्मनः स्यात्कदाचन।
बोधानुभवसंवित्तिवित्तयो ह्यात्मवाचिनः ।। (१०५७)

यस्यानुभवसिद्ध्यैव सिद्धिः स्याद्घटसिद्धिवत्।
ततोऽहंप्रत्ययात् सिद्धिमीक्षतेऽनुभवः कथम् ।। (१०५८)

मानादनुभवः सिद्धो जडः स्यात् घटवन्न चेत् ।
नैरपेक्ष्यं चिदात्मत्वे, स्याच्चान्योन्यसमाश्रयः ।। (१०५९)

आत्मनोऽहंधियः सिद्धिः आत्मसिद्धिरहंमतेः ।
अन्योन्याश्रयतैवं स्यादहंबुद्ध्यात्मनोर्ध्रुवम् ।। (१०६०)

अहंधीरात्मनः कार्यं कारणेनाप्यते सदा ।
तया तस्य कथं व्याप्तिरव्याप्तौ मेयता कथम् ।। (१०६१)

क्रियाकाले गुणीभावात् क्रियासिद्धावसंभवात् ।
कर्तुः प्रमेयता न स्यादहंबुद्ध्या कथंचन ।। (१०६२)

संविद्रूपे प्रमेये च संविदन्या फलं भवेत्।
न च संविद्द्वयाभासो, नानुमेयं फलं क्वचित् ।। (१०६३)

घटाद्याकारसंविद्वत् शुद्धायामपि संविदि।
संविद्विशिष्टा संवित्स्यात्, न चासावात्मनीक्ष्यते ।। (१०६४)

प्रमातरि च मेये स्यात् फलं कस्येति भण्यताम् ।
न मातुस्तस्य मेयत्वात् नापि मेये फलं क्वचित् ।। (१०६५)

जडत्वात्तत्र मेयस्य फलं मातरि चेन्मतम् ।
मेयतो जडतात्रापि, संविच्चेत्, न प्रमाणजा ।। (१०६६)

धर्मत्वेनाप्यहंबुद्धेर्न भेदो धर्मिणात्मना।
रूपं द्रव्यात्मनो नान्यद्रसादेस्तद्विभिद्यते ।।। (१०६७)

द्रव्यादि चात्मनो रूपं प्रमेयं यदुदीरितम्।
घटवत्तदहंबुद्धेः प्रत्यग्वृत्तेर्न गोचरः ।। (१०६८)

अस्मत्प्रयोगसंभिन्नं प्रत्यक्कर्तरि वेदनम् ।
ज्ञानस्य यदुपन्यस्तं विशेषस्तत्र नेक्ष्यते।। (१०६९)

ज्ञानबोधेन नैवात्मा मितो नाप्यात्मसंविदा।
ज्ञानं, न च द्वयं भेदात्, अभेदेऽनुभवः स्वतः।। (१०७०)

किं प्रमाणमहंरूपमुतात्मैवेति कथ्यताम् ।
प्रत्यक्षत्वान्न तन्मानं नात्माऽस्वार्थजडत्वतः ।। (१०७१)

न चाप्यात्मन्यविज्ञातेऽहंबुद्धेः सिद्धता तव।
येनात्मा स्यादहंबुद्धेरनुमेया हि सा स्थिता।। (१०७२)

निरंशस्य न चाप्यंशकल्पनाप्युपपद्यते ।
स्वात्मतन्त्रे च विषये मानबोधः सदा भवेत् ।। (१०७३)

अज्ञातत्वं विना मानं नाहंप्रत्यय आत्मनः ।
अज्ञातत्वमतो वाच्यमात्मनोऽत्र घटादिवत् ।। (१०७४)

तस्याप्यनुभवात्सिद्धिः यद्युच्येत घटादिवत् ।
सिद्ध आत्मा पृथङ्मातुः नो चेन्माता न सिद्ध्यति ।। (१०७५)

प्रमाणसंप्लवोऽप्युक्तो दूरादेव निवर्तितः ।
अन्यत्रापि हि मानानां नैव संप्लव इष्यते।। (१०७६)

अज्ञातावगमे यद्वत् प्रमातर्यर्पितं फलम् ।
न मेये पूर्वमानेन तद्वन्मानान्तरैरपि।। (१०७७)

अतोऽनधिगतावेशात् सर्वेषां संप्लवः कुतः ।
मान्तरैरवबुद्धेऽपि ज्ञातेऽप्यज्ञाततोऽन्यतः ।। (१०७८)

अथाप्यवगमो मेये तथापि स्यान्न संप्लवः ।
पूर्वोऽनधिगते वृत्तः प्रत्ययोऽधिगते परः ।। (१०७९)

पूर्वेण निश्चिते चेत्स्यान्नोत्तरस्य प्रमाणता।
तथा सन्देह एकस्मादन्यस्माद्धि विनिश्चयः।। (१०८०)

निस्सामान्यविशेषेषु नातः संप्लव इष्यते।
यथान्यत्र तथेहापि वेदान्तेष्वभ्युपेयताम् ।। (१०८१)

यतो मानानि सिद्ध्यन्ति जाग्रदादित्रयं तथा ।
भावाभावविभागश्च स ब्रह्मास्मीति बोध्यते ।। (१०८२)

यतोऽसिद्धानि सिद्‌ध्यन्ति भावाभावौ यदाश्रयौ।
योऽनन्यार्थो यदर्थं च सर्वं योऽनन्यदृक् सदा।। (१०८३)

प्रमेयादित्रयं यस्मात् परस्परविलक्षणम् ।
आत्मानं लभते सत्यः सोऽध्यक्षोऽत्राभ्युपेयताम् ।। (१०८४)

असंकुचितचित्पद्मः प्राज्ञे स्वप्नप्रबोधवत् ।
तथा प्रफुल्लबोधाब्जः प्राज्ञवत्स्वप्नबोधयोः ।। (१०८५)

साक्ष्यसंबन्धतः साक्षी न स्वतः साक्षितात्मनः ।
प्रत्यङ्‌मात्रैकदृष्टित्वात् धियां वाचामगोचरः ।। (१०८६)

अस्मत्पक्षे हि कर्तव्यमविद्यामात्रकल्पितम् ।
तदभावान्न संसारो भूतो भावी न वर्तते।। (१०८७)

स्वाभाविक्यप्यविद्येयमनुभूत्यावभासिता ।
तमः सूर्योदयेनेव ज्ञानेनोत्कृत्य नाश्यते।। (१०८८)

अनादिकालमज्ञानं ज्ञानेनादिमता क्षणात्।
दृश्यते नाश्यमानं हि, न चास्यावृत्तिरीक्ष्यते।। (१०८९)

एवंभूतोऽप्ययं प्रत्यक् स्वात्मानुभवसंश्रयात् ।
व्युत्पत्तेः प्रागविज्ञातः सर्वज्ञानादिसाक्ष्यपि ।। (१०९०)

तत्त्वमस्यादितः तस्मादागमादेव नान्यतः ।
ऐकात्म्यवस्तुनः साक्षात् व्युत्पत्तिरविचालिनी ।। (१०९१)

तस्यास्य कर्मकाण्डेन संबन्ध इति यः पुरा ।
प्रश्नस्तन्निर्णयार्थाय सर्वथेत्यादिरुत्तरः ।। (१०९२)

ननु सिद्धे यथोक्तार्थे नारम्भे हेतुरीक्ष्यते।
कृत्स्नप्रयोजनावाप्तेः पूर्वोक्तैरेव कर्मभिः ।। (१०९३)

नैतदेवं, सुखेप्साया जिहासायाश्च दुःखतः ।
निदानस्यानिषिद्धत्वात् पूर्वोक्तैः कर्मभिः पुरा ।। (१०९४)

निश्शेषाह्लादसंप्राप्तिः सर्वानर्थनुतिस्तथा।
सर्वेषां प्राणिनामेतत् स्वत इष्टं प्रयोजनम्।। (१०९५)

आत्मनस्तत्त्वमेतच्च सिद्धं चैतन्यवद्यतः।
अथैष यो वै भूमेति श्रुतिमानानुभूतितः ।। (१०९६)

स्वर्गशब्दाभिधश्चायं पुमर्थो यो यथोदितः ।
स्वर्गमित्यादिभिर्वाक्यैः त्रय्यन्तेष्वपि गीयते ।। (१०९७)

स्वर्गं पुमर्थमुद्दिश्य सर्वप्राणभृतामियम् ।
वाङ्मनःकायचेष्टा स्याद्यापि तत्साधनोपगा।। (१०९८)

उत्पत्त्याद्यर्थनिष्ठानां सर्वेषामपि कर्मणाम्।
स्वर्गे नैवाधिकारोऽस्ति तस्य सिद्धत्वतः स्वतः।। (१०९९)

स्वात्मसाध्यातिरेकेण सर्वमेव हि साधनम् ।
नालं साध्यान्तरायेह किम्वसाध्यार्थसिद्धये ।। (११००)

यथोक्तपुरुषार्थस्य यद्यप्याप्तस्वभावता।
आत्मस्वभावतो नाप्तिः तथाप्यज्ञानहेतुतः।। (११०१)

अविद्याव्यवधानस्य नात्मज्ञानातिरेकतः।
प्रध्वस्तिः कर्मभिः कर्तुं शक्या तेषाममानतः।। (११०२)

व्यञ्जकं विरहय्यान्यत्साधनं कारकात्मकम् ।
तदभिव्यक्तये नालं स्वतः सिद्धस्य वस्तुनः ।। (११०३)

कर्मभिर्नापनीतोऽतः प्रत्यङ्मोहोऽप्रमाणतः ।। (११०४)

यावच्च सम्यग्विज्ञानवह्निनासौ न दह्यते ।
न तावत्किञ्चिदप्याप्तं सुखं दुःखविवर्जितम् ।। (११०५)

नालं विमुक्तये काम्यं यदि नाम, तथापि तु।
पुंसो वैराग्यहेतुत्वात् उपकार्येव तन्मतम्।। (११०६)

असह्यदुःखफलतः स्वकार्यविनिवृत्तिकृत्।
विरक्तिहेतुतः कर्म प्रतिषिद्धं यथा, तथा।। (११०७)

अपि काम्यं कृतं सर्वं दुःखात्मकफलत्वतः ।
आविरिञ्च्यात्स्वकार्येभ्यः स्यादेव विनिवृत्तये।। (११०८)

इत्युक्तप्रतिपत्त्यर्थमाजगामोत्तरं वचः ।
एकवाक्यत्वमेवं च वेदस्य स्यादसंशयम्।। (११०९)

दक्षिणोदगधोगत्या प्रत्यगज्ञानमूढधीः ।
बम्भ्रमीत्यनिशं दुःखी पुमान्कर्मपुरःसरः ।। (१११०)

काम्यैर्दक्षिणमन्वेति ज्ञानयुक्तैस्तथोत्तरम् ।
निषिद्धैश्चाप्यधोजन्म कर्मसंभारसंस्कृतः ।। (११११)

धर्माधर्मांशसाम्ये च मनुष्यत्वं प्रपद्यते ।
ब्रह्माद्या स्थावरान्तैवं प्रत्यगज्ञानहेतुजा।
नामरूपेहचित्राद्या स्वप्नमायेन्द्रजालवत् ।। (१११२)

धर्माधर्माद्युपादानसाधना नश्वरी गतिः । (१११३)

व्याकृतं नामरूपाभ्यां यद्यपीदं श्रुतौ श्रुतम् ।
आत्मतत्त्वानभिव्यक्तेर्नाभिव्यक्तं तदुच्यते ।। (१११४)

अविद्यातिमिरोच्छित्तौ नानाविष्कृतमण्वपि।
कार्यकारणवद्वस्तु नानपास्तं तमोऽप्यतः ।। (१११५)

यत एवमतः प्रत्यग्याथात्म्यप्रतिपत्तये ।
प्रारब्धेयं प्रयत्नेन वेदान्तोपनिषत्परा।। (१११६)

यथोक्तफलसिद्ध्यर्थमारब्धोपनिषद्यदि।
ब्रह्म वा इदमित्यादि कस्मान्नारभ्यतेऽधुना।। (१११७)

येषामनधिकारोऽत्र ह्यश्वमेधक्रतौ भवेत् ।
इत एव तु विज्ञानात्तेषां तत्फलकीर्तनम्।। (१११८)

कर्मगोचरतैवात्र विज्ञानस्यापि चेन्मतम्।
विकल्पश्रवणान्मैवं कर्मणा विद्ययाऽथवा।। (१११९)

यजते योऽश्वमेधेन यश्चैवं वेद तं क्रतुम्।
फलं तुल्यं तयोर्युक्तम् कर्मिणो विदुषस्तथा ।। (११२०)

उपास्तेरपि कर्मत्वादश्वमेधक्रतोरिव।
नातो धियोऽर्थवादत्वं तद्विधेर्नितरां न च ।। (११२१)

एतावदेव चेदत्र भवतैवं विवक्षितम् ।। (११२२)

प्रयोजनं, तत्सुकरं विध्युद्देशेऽपि भाषितुम् ।
विद्याप्रकरणे तस्य त्वाम्नायः किमितीर्यताम् ।। (११२३)

उच्यतेऽशेषयज्ञानां क्रतुराडेष उच्यते ।
सोऽपि ज्ञानेन संयुक्तो हयमेधो महाक्रतुः।
संसारफल एवेति प्रवृत्त्यङ्गतयोच्यते ।। (११२४)

प्रत्यग्बोधातिरेकेण साधनान्तरनिस्पृहाः।
निर्ज्ञाताशेषकर्मोत्थफलफल्गुत्वबुद्धयः।। (११२५)

मुमुक्षवः प्रवर्तेरन् कथं नामात्मवेदने ।। (११२६)

संसारफलता काममस्तु काम्यस्य कर्मणः ।
नित्यानामफलत्वात्तु मुक्तिरेवास्तु तत्फलम् ।। (११२७)

नह्युत्सर्गेण सर्वेषां फलवत्त्वस्य संश्रवात् ।
कर्मणा पितृलोकादि नित्यानामेव तत्फलम् ।। (११२८)

फलवत्त्वे हि नित्यानां काम्यत्वमिति चेन्मतम् ।
नैवं, शुद्धिप्रधानत्वात् भोगनिष्ठस्य काम्यता ।। (११२९)

काम्येऽपि शुद्धिरस्त्येव भोगसिद्ध्यर्थमेव सा ।
विड्वराहादिदेहेन नह्यैन्द्रं भुज्यते फलम् ।। (११३०)

नित्येषु शुद्धेः प्राधान्यात् भोगोऽप्यप्रतिबन्धकः ।
भोगं भङ्गुरमीक्षन्ते बुद्धिशुद्ध्यनुरोधतः ।। (११३१)

तमेतमित्यतश्चोच्चैर्वेदानुवचनादिना ।
विरक्ताः सर्वसंसारात् जिज्ञासन्ते परं पदम् ।। (११३२)

आरादेवोपकुर्वन्ति नित्यान्यात्मविशुद्धितः।
आत्मज्ञानाविरोधित्वात् साक्षान्नत्वात्मबोधवत् ।। (११३३)

त्यक्त्वा कर्माण्यतोऽसङ्गाः प्रत्यक्प्रवणबुद्धयः।
अपास्तरागादिमला ईक्षन्ते ज्ञं स्वमात्मनि।। (११३४)

अतोऽशेषमहानर्थहेत्वात्माज्ञानहानिकृत्।
प्रत्यग्याथात्म्यविज्ञानभास्करोदयहेतवे ।।
आरब्धेयं प्रयत्नेन वेदान्तोपनिषत्परा।। (११३५)

इति श्रीसुरेश्वराचार्यविरचिते
बृहदारण्यकभाष्यवार्तिके संबन्धग्रन्थः समाप्तः

****